

ВІСНИК Бердянського університету менеджменту і бізнесу

науковий економічний
журнал

№ 2 (26)

2014

Редакційна колегія:

Л. І. Антошкіна, д-р екон. наук, професор (головний редактор); **Е. М. Лібанова**, академік НАН України, д-р екон. наук, професор; **В. Ф. Беседін**, д-р екон. наук, професор; **І. К. Бондар**, д-р екон. наук, професор; **В. А. Вісящев**, д-р екон. наук, професор; **В. І. Губенко**, д-р екон. наук, професор; **А. Б. Качинський**, д-р техн. наук, професор; **В. М. Лич**, д-р екон. наук, професор; **О. В. Макарова**, д-р екон. наук, професор; **Ю. В. Макогон**, д-р екон. наук, професор; **О. В. Мартякова**, д-р екон. наук, професор; **В. М. Михайленко**, д-р техн. наук, професор; **В. П. Пелішенко**, д-р екон. наук, професор; **І. В. Петенко**, д-р екон. наук, професор; **Н. В. Ушенко**, д-р екон. наук, професор; **О. Ю. Рудченко**, д-р екон. наук; **І. О. Сингаївський**, д-р екон. наук, професор; **О. П. Сологуб**, д-р екон. наук, професор; **Д. М. Стеченко**, д-р екон. наук, професор; **О. С. Чмир**, д-р екон. наук, професор; **О. Ю. Чубукова**, д-р екон. наук, професор.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія КВ № 13894-2868Р

Науковий економічний журнал
«Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу»
внесено до переліку фахових видань України
(постанова ВАК України № 1-05/4 від 14 жовтня 2009 р.)

Матеріали друкуються українською, російською та англійською мовами

Засновник:

ВНЗ ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»

*Рекомендовано до друку вченою радою
ВНЗ ТОВ «Бердянський університет менеджменту і бізнесу»
(протокол № 10 від 28.05.2014 р.)*

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Переклади і передруки дозволяються лише за згодою автора та редакції.

Журнал заснований у 2008 році.
Виходить щоквартально.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
Україна, 71118, м. Бердянськ, вул Свободи, 117-А
Тел. 8 (06153) 6-48-54

© Бердянський університет менеджменту і бізнесу, 2014

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>Антошкіна Л. І.</i> РЕЙТИНГИ ВНЗ У СВІТОВОМУ ПОРІВНЯННІ: МЕТОДИ І ПРЕДСТАВНИЦТВО.....	9
--	---

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

<i>Бритвєнко А. С.</i> ОЛІЙНО-ЖИРОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ГАЛУЗІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ	20
<i>Герасименко Г. О.</i> ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	22
<i>Дульцева І. І.</i> СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ	26
<i>Єлісєєнко О. В.</i> ВПЛИВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	30
<i>Князєнко І. І., Сімонов Р. В.</i> ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	34
<i>Кравцова О. М.</i> ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗИ БАНКРУТСТВА МОНОМІСТ.....	38
<i>Літвінова В. О.</i> ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ	43
<i>Рунчева Н. В.</i> КАПІТАЛІЗАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО КОРПОРАТИВНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ	46
<i>Савушкін Д. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ В РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	49
<i>Стеченко Д. М., Безуглий І. В.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ НАДАННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	55
<i>Тєрованєсов М. Р.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ МАСИ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	61
<i>Фролова Г. І.</i> ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ	67

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

<i>Авраменко І. В.</i> ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	70
<i>Вареник О. Ф., Марченко В. М.</i> ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В ПРИВАТНОМУ БУДИНКУ	75

<i>Жигалкевич Ж. М.</i> ІННОВАЦІЙНА ПАРАДИГМА КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ	79
<i>Кіосєва І. А., Маркова Н. О.</i> МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ	84
<i>Настич В. Г.</i> ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	87
<i>Олійник О. О., Олійник Т. І.</i> ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ У БЮДЖЕТУВАННІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРОВАНІХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	92
<i>Передерій Л. В.</i> ПРОЕКТУВАННЯ, РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У РІШЕННІ РІЗНОГО КЛАСУ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАДАЧ.....	96
<i>Сем'ян О. В.</i> ЕМОЦІЙНИЙ КАПІТАЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ ТРУДОВОГО СИНЕРГІЗМУ НА ПІДПРИЄМСТВІ	103

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

<i>Антошкін В. К.</i> ЕКОНОМІЧНА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ	108
<i>Носирєв О. О.</i> ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ	111

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>Макаренко Ю. П.</i> ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ВАЛЮТНОГО РИНКУ І МІНІМІЗАЦІЯ ЙОГО РИЗИКІВ	116
<i>Руда Р. В.</i> ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ ЯК ОСНОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	123

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

<i>Ткаль Я. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В ОБЛІКУ	127
<i>Чуб Ю. В.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В ТОРГІВЛІ В УМОВАХ АВТОМАТИЗАЦІЇ.....	131

АНОТАЦІЇ	136
-----------------------	------------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	140
------------------------------------	------------

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Антошкина Л. И.

РЕЙТИНГИ ВУЗОВ В МИРОВОМ СРАВНЕНИИ: МЕТОДЫ И ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО	9
---	---

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ

Бритвенко А. С.

МАСЛО-ЖИРОВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОБЛАСТИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	20
---	----

Герасименко А. А.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	22
---	----

Дульцева И. И.

СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОТРАСЛИ ТУРИЗМА.....	26
---	----

Елисеенко Е. В.

ВЛИЯНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ	30
--	----

Княженко И. И., Симонов Р. В.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	34
--	----

Кравцова Е. М.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕОДОЛЕНИЮ УГРОЗЫ БАНКРОТСТВА МОНОГОРОДОВ	38
---	----

Литвинова В. А.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ: СУЩНОСТЬ И ФОРМЫ.....	43
--	----

Рунчева Н. В.

КАПИТАЛИЗАЦИЯ КАК ИСТОЧНИК КОРПОРАТИВНОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ.....	46
---	----

Савушкин Д. И.

ОСОБЕННОСТИ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЫНОЧНОЙ СРЕДЕ	49
--	----

Стеченко Д. Н., Безуглый И. В.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ СФЕРЫ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ.....	55
---	----

Терованесов М. Р.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МАССЫ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ	61
---	----

Фролова Г. И.

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В УКРАИНЕ	67
--	----

ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Авраменко И. В.

ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	70
---	----

<i>Вареник О. Ф., Марченко В. М.</i> ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В ЧАСТНОМ ДОМЕ.....	75
<i>Жигалкевич Ж. М.</i> ИННОВАЦИОННАЯ ПАРАДИГМА КЛАСТЕРООБРАЗОВАНИЯ.....	79
<i>Киосева И. А., Маркова Н. А.</i> МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ	84
<i>Настич В. Г.</i> СНИЖЕНИЕ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	87
<i>Олейник О. А., Олейник Т. И.</i> УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ В БЮДЖЕТИРОВАНИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ИНТЕГРИРОВАННЫХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ	92
<i>Передерий Л. В.</i> ПРОЕКТИРОВАНИЕ, РЕАЛИЗАЦИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В РЕШЕНИИ РАЗНОГО КЛАССА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ	96
<i>Семьян О. В.</i> ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЯ ТРУДОВОГО СИНЕРГИЗМА НА ПРЕДПРИЯТИИ	103

РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

<i>Антошкин В. К.</i> ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕГИОНОВ	108
<i>Носирев А. А.</i> ИННОВАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ ЭКОНОМИКИ	111

ДЕНЬГИ, ФИНАСЫ И КРЕДИТ

<i>Макаренко Ю. П.</i> ЛИБЕРАЛИЗАЦИЯ ВАЛЮТНОГО РЫНКА И МИНИМИЗАЦИЯ ЕГО РИСКОВ	116
<i>Рудая Р. В.</i> ФИНАНСОВАЯ СТРАТЕГИЯ КАК ОСНОВА ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	123

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ

<i>Ткаль Я. С.</i> ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ И ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕТЕ.....	127
<i>Чуб Ю. В.</i> ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА В ТОРГОВЛЕ В УСЛОВИЯХ АВТОМАТИЗАЦИИ.....	131

АННОТАЦИИ	136
------------------------	-----

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	140
----------------------------------	-----

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Antoshkina L. I.</i> UNIVERSITY RANKING IN GLOBAL COMPARISON: METHODS AND REPRESENTATIVENESS	9
---	---

NATIONAL ECONOMY AND ITS MANADGEMENT

<i>Britvenko A. S.</i> OIL-FAT INDUSTRY AS A COMPONENT OF FOOD INDUSTRY	20
<i>Gerasimenko H. O.</i> FORMING AND DEVELOPMENT OF EXPORT POTENTIAL OF UKRAINE IS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	22
<i>Dultseva I. I.</i> SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS OPPORTUNITY OF DEVELOPMENT NATIONAL TOURISM INDUSTRY	26
<i>Eliseenko O. V.</i> EFFECT OF INNOVATION IN UKRAINE COMPETITIVENESS OF ECONOMY	30
<i>Knyazhenko I. I., Simonov R. V.</i> THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AGRICULTURAL MARKET IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION	34
<i>Kravtsova E. M.</i> INNOVATION APPROACHES TO OVERCOME CHALLENGES OF BANKRUPTCY MONOCITIES	38
<i>Litvinova V. O.</i> ECONOMIC EFFICIENCY NATURE AND FORMS	43
<i>Runcheva N. V.</i> CAPITALIZATION AS A SOURCE OF CORPORATE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN UKRAINE	46
<i>Savushkin D. I.</i> FEATURES AND REGULAR PATTERNS OF TRANSITION ECONOMY IN THE MARKET ENVIRONMENT	49
<i>Stechenko D. M., Bezuglyi I. V.</i> ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF REGULATION OF THE PROVISION OF RECREATION AND TOURISM SERVICES	55
<i>Terovanesov M. R.</i> THE STUDY OF INDICATORS OF ECONOMIC WEIGHT OF THE SYSTEM OF HIGH EDUCATION	61
<i>Frolova G. I.</i> ESTIMATION OF INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE	67

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

<i>Avramenko I. V.</i> FINANCIAL SECURITY AS A FACTOR OF COMPETITIVE COMPANIES	70
<i>Varenik O. F., Marchenko V. M.</i> THE IMPLEMENTATION EFFECTIVENESS OF THE ALTERNATIVE SOURCES OF THE ENERGY IN A PRIVATE HOUSE	75

<i>Zhygalkevych Zh. M.</i> INNOVATION PARADIGM OF CLUSTERING.....	79
<i>Kioseva I. A., Markova N. O.</i> METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING HUMAN DEVELOPMENT COMPANIES.....	84
<i>Nastych V. G.</i> REDUCTION OF THE COST OF PRODUCTION AS A MEANS OF INCREASING THE ENTERPRISE STABILITY	87
<i>Oliyrik O. O., Oliyrik T. I.</i> ACCOUNTING AND ANALYTICAL INFORMATION IN BUDGETING OF BUSINESS PROCESSES OF INTEGRATED AGRICULTURAL ENTERPRISES	92
<i>Perederiy L. V.</i> DESIGNING, REALIZATION AND USING INTELLECTUAL INFORMATION SYSTEMS IN SOLVING DIFFERENT IN THE ECONOMIC CLASS PROBLEMS	96
<i>Semyan O. V.</i> EMOTIONAL CAPITAL AS A TOOL TO ACHIEVE THE EMPLOYMENT OF SYNERGIES AT THE ENTERPRISE.....	103
PRODUCT DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY	
<i>Antoshkin V. K.</i> ECONOMIC AND NATIONAL SECURITY OF THE REGIONS	108
<i>Nosyryev O. O.</i> INNOVATIVE STRATEGIES OF REGIONAL DEVELOPMENT IN NEW ECONOMY.....	111
CURRENCY, FINANCE AND CREDIT	
<i>Makarenko Yu. P.</i> LIBERALIZATION OF THE CURRENCY MARKET AND MINIMIZING ITS RISKS.....	116
<i>Ruda R. V.</i> FINANCIAL STRATEGY AS THE BASIS OF THE ENTERPRISE.....	123
ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
<i>Tkal' Y. S.</i> THE PARTICULARITIES OF THE USING OF THE INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES IN ACCOUNTING	127
<i>Chub Y. V.</i> ACCOUNTING ORGANIZATION OF STORES IN TERMS OF AUTOMATION	131
SUMMARIES.....	136
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	140

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.137.2:378.09

Л. И. Антошкина

РЕЙТИНГ ВУЗОВ В МИРОВОМ СРАВНЕНИИ: МЕТОДЫ И ПРЕДСТАВИТЕЛЬНОСТЬ

***Анотація.** Вкладено порівняльну оцінку підходів до розробки рейтингів ВНЗ і подано авторську трактовку їхнього впливу на суспільні переваги.*

***Ключові слова:** економіка, освіта, університети і коледжі, об'єктивні і суб'єктивні характеристики, інтегральні оцінки, рейтинги, дійсність і прогнози, вплив рейтингів на вибір ВНЗ, зворотний вплив рейтингів на поведінку суб'єктів економіки.*

***Summary.** The article presents a comparative assessment of approaches to the HEIs (high educational institutions) and presents the author's interpretation of their impact on public benefits.*

***Key words:** economy, education, universities and colleges, objective and subjective performance, integrated assessments, ratings, reality and predictions influence the choice of university rankings; ratings reverse effect on the behavior of economic actors.*

Постановка проблеми. Оценка высших учебных заведений по определённому набору показателей их деятельности осуществляется, во-первых, для информирования общественности и, во-вторых, — в целях лучшей ориентации самих ВУЗов на решение широкого круга существующих экономических и социальных проблем страны и отдельных её регионов. Обе эти потребности возникли более полувека назад в ведущих западных странах (США, Великобритания и др.), имеющих развитую сеть ВУЗов и растущий спрос на высшее образование. Для того, чтобы лучше ориентировать молодых граждан в вопросах выбора специальности, места и формы обучения применительно к их индивидуальным способностям и запросам, понадобились специфические руководства, которые включали бы не только формальные сведения об учебном заведении, но и некоторые аналитические данные типа «кто учит», «как учит», «в каких условиях идёт обучение» и т. д. С самого начала было понятно, что разработку таких руководств нужно увязать с определёнными правовыми и этическими нормами, чтобы они не стали инструментами недобросовестной конкуренции ВУЗов в борьбе «за контингент». Со временем совершенствовались методы расчёта сопоставительных показателей (рейтинг): кроме формальных (количественных), стали использоваться неформальные (субъективные) критерии; расчёт рейтингов стали производить вместо ВУЗов независимые организации; конкретизировались меры юридической и общественной ответственности ВУЗов и рейтинговых агентств «за дачу ложных показаний».

Насыщение спроса экономики на специалистов выдвинуло задачу повышения их качества и лучшего ориентирования молодёжи на овладение особо значимыми для отдельных сфер экономики

специальностями, в расширении подготовки по которым было заинтересовано государство. С целью более эффективного определения госзаказа на таких специалистов и обоснованного планирования финансовых затрат стали практиковаться методы оценки ВУЗов с точки зрения их значимости для экономики, а также для перспективных сфер производства и науки. Кроме отдельных государств, разработкой рейтингов ВУЗов стали заниматься международные организации системы ООН (например, ЮНЕСКО) и международные исследовательские центры. В результате было положено начало интернациональной системе рейтинговых оценок ВУЗов, что активно способствовало международному обмену в сфере высшего образования — научно-педагогическими кадрами и студентами. Открытость информации, на основе которой рассчитывались рейтинги ВУЗов разных стран мира, во многом помогала быстрее распространять современные научно-педагогические технологии, теснее связывать интересы экономики и науки, интенсифицировать участие бизнеса в решении финансовых и материально-технических проблем системы образования и т. д. Понимание этих возможностей способствовало вовлечению в мировые рейтинговые оценки всё большего числа ВУЗов из большинства стран мира.

Бывший Советский Союз и современные постсоветские страны в этом процессе не участвовали фактически до конца XX столетия. Но если этому препятствовала прежняя политическая система, то «новые демократии» не включились в него в силу недалёковидности как государственных органов управления, так и вузовской бюрократической верхушки. Не последнюю роль в углублении этой примитивной «автономии» играло подспудное понимание низкой конку-

© Л. И. Антошкина, 2014

рентоспособности последовательно разрушаемой «реформаторами» высшей школы и всей системы науки. В их представлении участие стран в мировых вузовских рейтингах высветило бы один из позорнейших результатов «реформ», ухудшило бы «имидж» стран и т. д. — опасения, безусловно, обоснованные, но фактически только дальше отбрасывающие постсоветские страны от полезного для них международного сотрудничества. Некоторое «протрезвление» началось в них только тогда, когда процесс оттока квалифицированных научных кадров, а вслед за ними — и молодёжи студенческого возраста приобрёл необратимый характер: стали «пробовать» рейтинги ВУЗов внутри стран и даже «примериваться» к международным рейтингам. Но поскольку из-за такого сравнения только усиливалось отчаяние от степени отсталости даже самых престижных «национальных» университетов, энтузиазм участия в нём угасал, и в настоящее время можно отметить лишь эпизоды участия России в рейтингах «ТОП200» или «ТОП500» (3–5 университетов Москвы и Петербурга) и полное отсутствие в них ВУЗов Украины. В обеих этих странах время от времени составляются «внутренние» рейтинги ВУЗов по невнятным методикам, вследствие чего их сопоставительный эффект ничтожен, а передовые места в этих рейтингах «лидеров» очевидно обусловлены. Такие «рейтинги» бесполезны как источник информации для молодёжи и как ориентир для безразличного государства.

Автор, однако, убеждён, что находящейся на «перепутье выбора» дальнейшего пути Украине — остаться в нынешнем статусе «сырьевой окраины» или включиться в «догоняющее» развитие — крайне важно хотя бы сохранить пока имеющиеся предпосылки для такого развития в виде её системы высшего образования. Международное сотрудничество через участие в системном рейтинговом оценивании университетов — это опосредованный способ показать несомненно имеющиеся достоинства в ещё существующих научных школах (как в столичных, так и в региональных ВУЗах), привлечь к ним внимание западных инвесторов (при отсутствии реального интереса к ним со стороны собственного государства и отечественного бизнеса), способствовать взаимовыгодному сотрудничеству и получению средств для возрождения научных школ.

Существующая проблема несопоставимости методов зарубежных и отечественных рейтинговых оценок ВУЗов легко разрешается путём перехода на методы авторитетных мировых рейтинговых агентств. Гораздо труднее решается психологическая проблема, то есть готовность к практическим действиям для вывода системы высшего образования из «рейтингового осадка» на достойный мировой уровень. Психология про-

блемы заключается не в позиции ВУЗов, а в отношении к ним государства; и прежде всего нужно рассчитывать, что озабоченное своим имиджем государство не сможет игнорировать факт унижительных рейтингов его ВУЗов на фоне рейтингов университетов даже не самых богатых стран мира.

В связи с этим статья имеет **две цели** — прямую и косвенную. **Прямая цель** состоит в доказательстве возможности трансформирования методов расчёта внутренних рейтингов для обеспечения сопоставимости с мировыми. **Косвенная цель** — это расчёт на то, что под влиянием сопоставительных оценок государственная бюрократия не сможет далее выступать в качестве разрушителя национальной интеллектуальной базы.

Изложение материалов исследования. Оставляя без внимания ряд частных подходов к оценке ВУЗов (как правило, явно ангажированных под интересы государственных) рассмотрим методические особенности более свободного от соображений протекционизма подхода кафедры ЮНЕСКО «Высшее техническое образование, прикладной системный анализ и информатика», функционирующей в структуре Национального технического университета «КПИ». Методика предусматривает оценку места ВУЗа в сообществе (рейтинг) по уровню *интегрального показателя деятельности I_n* , который определяется на основе *показателей качества научно-педагогического потенциала (I_{np})*, *качества обучения (I_o)* и *международного признания (I_{mp})*. Первая проба этой методики в 2007 году и последующая — в 2009 году под претенциозным названием «ТОП200» фактически отличались только составом ВУЗов — вместо выбывших появилось соответствующее число новых в нижней части списка. В пояснении к рейтингам отмечалось, что «для объективного оценивания ВУЗа привлечены были эксперты в сфере образования и науки, но учитывались только количественные показатели» [1] В чём заключалась роль «привлечённых» экспертов, осталось загадкой.

Для анализа влияния указанных количественных показателей на итоговый рейтинг ВУЗов представим в табл. 1 список 15-ти (из 200), имеющих интегральный показатель I_n от 70 до 30 единиц. Место этих ВУЗов по трём формирующим итоговый рейтинг показателям обозначено внутри табл. 1.

С позиций методики достаточно логично выглядит иерархия ВУЗов 1–3 позиций. Очевидно, что решающими показателями в этой методике являются I_{np} и I_o , поэтому не вызывает возражений, что лидерами списка стали лучшие по этим показателям учебные заведения. Но такой результат можно было предположить и без расчётов, так как речь идёт о старейших авторитетных классических университетах не только Украины, а и Европы вообще.

Рейтинг ВУЗов України по версії кафедри ЮНЕСКО «ТОП200» (2009 год)

Название ВУЗа	I_n	Место по показателям		
		$I_{ин}$	I_o	$I_{мп}$
1	2	3	4	5
1. Киевский национальный университет (НУ) им. Т. Шевченко	70,084	1	2	6
2. Национальный технический университет Украины (НТУ) «КПИ» — Киев	70,059	2	1	1
3. Харьковский НУ им. В. Каразина	49,366	4	3	3
4. Национальный медицинский университет им. А. Богомольца — Киев	46,693	3	37	20
5. НТУ «Харьковский политехнический институт»	45,763	7	7	2
6. Национальный горный университет — Днепропетровск	34,965	6	26	38
7. Днепропетровский НУ	33,693	18	10	14
8. Донецкий НУ	33,368	42	11	4
9. НУ «Киево-Могилянская академия»	31,747	13	50	8
10. НУ биоресурсов и природопользования Украины — Киев	31,685	20	4	71
11. Киевский национальный экономический университет ми. В. Гетьмана (КНЭУ)	31,271	51	6	21
12. НУ «Львовская политехника»	31,174	21	5	107
13. Национальный авиационный университет — Киев	30,961	26	9	27
14. Национальная юридическая академия им. Я. Мудрого — Харьков	30,517	9	25	44
15. Донецкий НТУ	30,216	30	16	19

Источник: [1].

Однако расположение ВУЗов на позициях 4–15 противоречит здравому смыслу. Если главный критерий деятельности ВУЗа — качество обучения и если оно напрямую зависит от уровня научно-педагогического персонала, то чем можно объяснить высокие места в иерархии ВУЗов таких, которые по этому критерию к лидерам никак не относятся? Ничем, кроме как внутренней нелогичностью методики, нельзя объяснить 4-ю позицию ВУЗа, имеющего 37-е место по качеству обучения; поставленные на 8-ю и 11-ю позиции ВУЗы имеют соответственно 42-й и 51-й показатели по главному критерию. В компанию «передовиков» попали ВУЗы (позиции 6, 9, 14, 15), высокий статус которых как национальных университетов можно было бы поставить под сомнение, если бы их аттестация проводилась независимыми зарубежными рейтинговыми агентствами. Вместе с тем вследствие научной несостоятельности этой методики иерархия ВУЗов Украины по «ТОП200» даёт искажённое представление о подлинном месте многих авторитетных научно-педагогических школ.

Отдельно следует рассмотреть принципиальные последствия для высшей школы страны её ранжирования по методике «кафедры ЮНЕСКО». Можно было бы не принимать в расчёт тот «мутный осадок», который остаётся в душе профессоров, преподавателей и руководителей ВУЗов, стремящихся сохранить и даже приумножить свои достоинства в условиях тотального разрушения системы науки и образования, но «отброшенных» рейтингами на «дно» списка, если бы этот список не использовался в качестве своеобразной дубины в руках государственной бюрократии. Руководителям даже престижных, но «низкорей-

тинговых» ВУЗов крайне трудно отстаивать свои интересы, право на автономию, на справедливое финансирование, на правовое решение вопросов аккредитации и лицензирования и т. д., когда властвующая сторона вооружена такой «дубиной». Во всех этих ситуациях любая дискриминация, какое угодно несправедливое решение может быть мотивировано «научно обоснованными рейтингами» (как говорится — «ничего личного»).

Можно было бы оставить без внимания то влияние, какое оказывает подобное ранжирование ВУЗов на общественность, молодёжь страны, если бы, в отличие от абсолютно большей её части — индифферентной и безразличной к такому «информированию», некоторая её часть не делала тяжёлых для неё моральных выводов относительно понятий справедливости и уровня государственного управления в стране. Именно в этой категории молодёжи социологические опросы выявляют самый большой процент готовых покинуть страну при любой благоприятной возможности для устройства личной судьбы за рубежом (учёба, работа) [2].

Но никак нельзя не считаться с тем фактом, что, благодаря Internet, ранги ВУЗов Украины становятся известными многомиллионной зарубежной аудитории, не знакомой или мало осведомлённой о «национальных особенностях» оценок украинских университетов. Как следствие, с «низкорейтинговыми» ВУЗами не рискнут заводить дело потенциальные заказчики научно-технологических проектов; в такие ВУЗы не поедут учиться потенциальные студенты; скорее всего, таким ВУЗам будет отказано в грантах правительственными организациями западных стран. И всё это, возможно, не в силу предубеждения к

нам, а из-за специфической ментальности общест-венности Запада — в её представлении низкий рейтинг чего-либо — это клеймо низкого каче-ства. Но ей совершенно невдомёк, что офици-альное «клеймение» украинских ВУЗов можно поставить под сомнение.

Конечно, авторы методики «рейтингования» ВУЗов Украины могли и не задумываться о таких последствиях её применения. Но настораживает их примечание к рейтингу «ТОП200», что «в оце-нивании этого рейтинга заключалась методика определения рейтингов лучших университетов мира» [1]. Действительно, во всех зарубежных методах оценки ВУЗов принимаются в расчёт ка-чество обучения, уровень научно-педагогическо-го персонала, степень международного призна-ния и т. д. Но ни в одном из них окончательная оценка (рейтинг) ВУЗа не устанавливается только по формальным данным самого ВУЗа. Этим за-нимаются независимые специалисты (экспер-ты), располагающие обширной базой данных не только формального характера по каждому ВУЗу, но и сведениями о практической реализации их «продуктов». Это значит, что *качество обучения* проверяется через успешность «индивидуума с дипломом» в работе (бизнесе, науке); «досье ин-дивидуума» включает оценки руководителей ком-паний и учреждений. Само собой разумеется, что при этом находит косвенную оценку *качество профессора и качество университета*.

Особо тщательно эксперты анализируют сте-пень признания в мировом сообществе научных и педагогических достижений отдельных учёных и ВУЗов. Используемая ими база данных обяза-тельно включает сведения о международном уровне периодических изданий, частоте цитирования трудов учёных другими изданиями, полученных патентах и престижных премиях, командировках ведущих профессоров в другие ВУЗы для выпол-нения совместных проектов, чтения лекций и т. д.

Заметим, что ещё более детальными базами данных о своих выпускниках многих поколений и о результативности работы научно-педагогических кадров располагают сами университеты. В связи с этим при использовании одинаковых методик рейтинги, рассчитанные ВУЗами и экспертами, в принципиальных позициях никогда не расходятся. Отсюда берёт начало общественное доверие к регу-лярно публикуемым рейтингам ВУЗов различными западными изданиями — при каких-то различиях в частностях они не отличаются в главном. Не наблю-дается какого-либо волнения по поводу места или отсутствия в рейтинге того или иного ВУЗа — пото-му что понимают, что рейтинг — это зеркало.

Эти замечания понадобились для того, чтобы доказать, что, независимо от намерений разработ-чиков рейтинга «ТОП200», у них получилась кар-тина, нарисованная самими ВУЗами и порядком

подпорченная методологическими изъянами под-хода. Необходимые коррективы могли бы внести независимые эксперты, но, как заметили сами раз-работчики, они обошлись без них, хотя «эксперты в сфере образования и науки были привлечены» (для чего? и что вообще означает эта загадка?).

Конечно, предоставленные ВУЗами сведе-ния о своей работе столь же формальны, сколь формальны бюрократические инструкции на этот счёт, исходящие из госорганов управления. «Тита-ны мысли» из этих органов придумали адекватные их умственным способностям формы оценивания. В их представлении качество научно-педагогиче-ского персонала — это уровень его «остепенён-ности»; качество обучения — это соотношение оценок, полученных студентами; международное признание — это количество «филькиных грамот» в виде договоров о чём-нибудь с любыми ВУЗами зарубежья. Игра в исполнение этих «критериев» увлекательна и приятна, а победителем в ней ста-новится наиболее шустрый и оборотистый.

К такому выводу подталкивает обзор «ТОП200» в его нижней части. Если учесть, что в Украине заре-гистрировано согласно полученным в МОН лицен-зиям около 350 учебных заведений II–IV уровней аккредитации, то выходит, что в рейтинг включено чуть больше половины из них. Из предположения, что это действительно лучшие, оценим соотноше-ние высших и низших интегральных показателей I_n начала и конца рейтинга. Высший I_n (70 единиц) присвоен КНУ им. Т. Шевченко и НГУ «КПИ», низший (8 единиц) — Украинско-американскому гуманитарному институту «Висконсинский между-народный университет (США) в Украине» (Киев) и Университету экономики и предприниматель-ства (Хмельницкий), то есть они различаются поч-ти в 9 раз. Можно предположить, что у остальных 150 заведений I_n такой, что показать их в рейтинге качества ВУЗов разработчики не решились.

Особенно поразительно различаются в рей-тинге показатели качества кадров и обучения — соответственно в 40 и 20 раз. Но даже если сгла-дить запредельное различие уровней высших и низших позиций, сопоставив средние I_{mn} и I_o пер-вых и последних 15 заведений, то получится, со-ответственно, следующее (табл. 2).

Таблица 2

Индекс	Первые 15 заведений	Последние 15 заведений	Различие
I_{mn}	16,769	3,003	5,6 раза
I_o	13,178	3,389	3,9 раза

Это различие, конечно, менее впечатляющее, но вопросы остаются, например, такой: чем объяс-няется, что кадры преимущественно периферий-ных заведений «дают» качество, неадекватно от-личающееся от степени различия кадров главным образом столичных ВУЗов? Впрочем, это не более

чем схоластический вопрос, поскольку очевидное различие качества кадров компенсируется большим уровнем «свобод» периферии в оценивании трудовых «достижений» своих студентов. Данный пассаж потребовался для дополнительного доказательства несостоятельности формально-статистического оценивания учебных заведений по важнейшим критериям их деятельности, то есть на основании ими же предоставленных сведений о своей «успешности».

Отдельной темой является оценивание учебных заведений по критерию международного признания. Зарубежный обозреватель может с изумлением узнать о мировом признании заведений, даже плохо известных общественности Украины. Парадоксальным образом в рейтинге «ТОП200» «мировое признание» «вознаграждено» оценками в 2–3 единицы 25 учебных заведений второй сотни и оценками в 4–5 единиц 60 заведений из этой же группы, но попытки найти конкретные доказательства оснований для их «мировой славы» результата не дали. В то же время не требующая доказательств известность в Европе Львовской политехники оценена менее чем в 5 единиц. Это указывает на сугубо формальный подход к оценке значимости ВУЗа и по критерию зарубежного признания. Если бы таким оцениванием занимались профессиональные эксперты, парадоксов, подобных указанным, могло и не быть. Как частный штрих может быть отмечено неприличное тщеславие авторов методики: вместо скромного «международные связи ВУЗа» они высокомерно обозначили критерий как «международное признание».

Независимо от того, какая методика используется для вычисления рейтинга ВУЗа, она должна обеспечивать его *представительное качество*, что имеет место лишь в одном случае — оценки по формальным показателям деятельности ВУЗа (статистический подход) и оценки его работы экспертами (или бизнесом) принципиально не расходятся. Рейтинг «ТОП200» составлен на основании статистического подхода, поэтому сравнивать его не с чем. Остаётся, в связи с этим, судить о его *представительном качестве* по степени корреляции между критериями оценки.

Подразумевается: 1) качество обучения (I_o) есть следствие качества научно-педагогического персонала (I_{np}) и участия ВУЗа в международных проектах (I_{mp}); или 2) качество научно-педагогического персонала обуславливает качество обучения и показатели международной деятельности учебного заведения; или 3) международная активность ВУЗа как следствие качества его кадров обуславливает качество обучения. Наличие устойчивой связи между критериями по одному, двум или всем трём обозначенным направлениям может быть основанием для суждения о наличии представительного качества рейтинга. При отсутствии такой внутренней связи (корреляции) между критериями рейтинг признаётся ничем не выражающим (то есть бесполезным).

Основываясь на этих рассуждениях, проанализируем *представительное качество рейтингов «ТОП200»*. В табл. 3 все ВУЗы сгруппированы по величине интегрального показателя их деятельности I_n . Внутри каждой группы наличие корреляции между частными критериями обозначается «+», а отсутствие — значком «-».

Таблица 3

Анализ внутренней корреляции между критериями рейтинга ВУЗа в «ТОП200»

Группа ВУЗов	Пределы изменения I_n	Количество ВУЗов в группе	Количество ВУЗов	
			Имеется внутренняя корреляция между критериями рейтинга (+)	Отсутствует корреляция между критериями рейтинга (-)
1	2	3	4	5
1	> 70	2	2 (+)	
2	Менее 50 —> 45	3	2 (+)	1 (-)
3	> 34 —> 30	10	3 (+)	7 (-)
4	> 29 —> 27	5	3 (+)	2 (-)
5	> 26 —> 24	22	9 (+)	13 (-)
6	> 23 —> 20	22	11 (+)	11 (-)
7	> 19 —> 17	27	11 (+)	16 (-)
8	> 16 —> 15	31	6 (+)	25 (-)
9	> 14 —> 13	30	10 (+)	20 (-)
10	> 12 —> 11	24	8 (+)	16 (-)
11	> 10	16	8 (+)	8 (-)
12	> 9 —> 8	8	5 (+)	3 (-)

Источник: Расчёты и аналитика автора.

Согласно данным табл. 3, рейтинг 120 учебных заведений является чисто арифметическим

продуктом, так как отсутствует корреляция критериев. Чаще всего отмечается явно мифическое

качество обучения при низком качестве персонала; имеют место и фантастические показатели «международного признания» учебного заведения, «творческий продукт» которого создают, скорее всего, ушлые администраторы. Таким образом, рейтинг «ТОП200» — это на 60 % бесполезный продукт, но гораздо выше его дезориентирующая роль для общественности Украины и компрометирующее влияние на общественность зарубежья.

Для представления собственной и зарубежной аудитории действительных возможностей украинских ВУЗов необходим внешний, объективный, профессиональный, незаангажированный подход к обоснованию их интегральных оценок, когда формальные данные учебных заведений играют роль не более чем дополнительной информации, а главную — мотивированные средой использования продукта ВУЗа (специалиста) оценки, выведенные экспертами. Эту задачу можно решать перманентно только с помощью регулярно пополняемой и обновляемой базы данных, главным объектом которой является *выпускник ВУЗа*, а временной фактор его деятельности может охватывать даже всю его физическую жизнь, следовательно, может дать представление о его карьерной судьбе, достижениях и поражениях, причинах успехов и неудач.

Нет нужды говорить о том, насколько это сложная и дорогостоящая работа, но её цель действительно оправдывает средства, а практический опыт доказывает её возможность и высокую эффективность. Её ведёт каждый престижный (и не обязательно крупный) университет Европы, США, Великобритании, других стран. Такая работа давно на Западе стала сферой профессионального бизнеса. Можно утверждать, что уровень и достижения системы высшего образования ведущих западных стран не в последнюю очередь связаны с серьёзно поставленными исследованиями показателей связи ВУЗов и общества. Оценочным показателем этой связи является *рейтинг*, а форма его выражения (число, место в списке по какой-либо номинации) принципиального значения не имеет.

В мировой практике разработки списков ведущих университетов (TOP Universities Listing) широко используются как международно признанные, так и учитывающие национальное своеобразие образовательных систем подходы и методики, однако абсолютное их большинство отдаёт предпочтение экспертным методам определения рейтингов ВУЗов. Высоким авторитетом пользуются оценки американских исследовательских центров, которые преимущественно входят в структуры крупнейших научно-информационных изданий: агентство Bloomberg, журналы Nature, Science, Forbes, U. S. News & World Report, Newsweek. Интересные критерии оценок ВУЗов мира применяют газета The Times — рейтинги Times-

QS, THES-QS и журнал Times Higher Education (Великобритания); популярны рейтинги SJTU (Шанхайский университет, КНР) и Cybermetrics (Испания). Последний применяет оригинальную методику оценки сетевой активности университетов в Web-пространстве для популяризации их научных достижений, педагогических технологий, а также инноваций, способствовавших крупным экономическим и социальным достижениям.

С точки зрения оригинальности подхода и практической общественной полезности особого интереса заслуживает рейтинг ВУЗов США и остального мира по версии журнала Newsweek [3]. Объясняя *свою философию подхода*, издание указывает на то, что рейтинг должен помогать молодёжи не только реализовать свои предпочтения (деятельность в сфере инженерии, производства, науки, искусства, политики), но и ориентировать её в сложной системе высшей школы с учётом исторических традиций отдельных её звеньев (например, по возможности стать в будущем крупным магнатом, выдающимся атлетом; или по возможности самовыражения, индивидуальной свободы в годы учёбы). Журнал не обходит стороной и такие вопросы, как уровень быта, сервиса, безопасности, допустимой свободы поведения при наличии специфической сексуальной ориентации, укрепления здоровья, в том числе сексуального в годы жизни в студенческих кампусах. Издание ранжирует ВУЗы по их опыту развития выдающихся способностей к высокоинтеллектуальной деятельности, выпускники которых стали впоследствии компьютерными гениями, основали успешные компании (startup stars), приобрели славу гурзу Силиконовой Долины (Silicon Valley gurus). Внимание уделено и таким частностям, как стоимость обучения, строгость режима, климатические условия региона. Отдельно выделены ВУЗы, которые предоставляют оптимальные условия для обучения иностранных граждан. В специальную группу обособлены лучшие, по версии издания, зарубежные ВУЗы.

К началу 2011–2012 учебного года журнал Newsweek представил рейтинг ВУЗов по 25 номинациям, в каждой из которых список состоял из 20 учебных заведений. Если исключить номинацию «Лучшие зарубежные ВУЗы», то в оставшихся 24 были представлены 480 американских университетов и колледжей. Это значит, что двадцатку лучших в каждой из 24 номинаций представляют 11,3 % всех высших учебных заведений США (на конец 2010 года их было 4254, в том числе 3101 — частных и 1153 — финансируемых бюджетами страны и штатов). Фактически оценивалось гораздо больше ВУЗов, но составители рейтингов традиционно ограничивают списки лучших двадцатью позициями.

Заслуживает внимания подход к определению количественного и качественного состава

экспертов: ежегодно Newsweek рассылает анкеты с вопросами узкопрофильным специалистам по каждой вузовской номинации. Например, для определения лучших в номинации «*Future CEOs*» («Будущие лидеры бизнеса и миллиардеры») вопросы адресуются составителям ежегодного обзора «*Fortune 100*», историкам в области формирования крупнейших финансовых состояний и финансовым аналитикам. Рейтинг в номинации «*Return on Investment*» («Возврат инвестиций в образование») оценивает учебные заведения по данным экспертов, которые отслеживают высшие зарплатные карьеры специалистов компаний страны. Специалисты в сфере общественного питания ранжируют ВУЗы в номинации «*Best Food*»; специалисты в области здравоохранения оценивают кампусы ВУЗов в номинации «*Healthiest*»; специалисты искусства, культуры оценивают её результаты в номинации «*Artistic*»; знатоки спорта и связанного с ним бизнеса оценивают вклад ВУЗов в высшие достижения страны на Олимпийских играх, мировых чемпионатах в номинации «*Athletic*» и т. д.

Признанные специалисты в высокоинтеллектуальных сферах, знающие уровень персонального вклада в их достижения выпускников отдельных университетов, формируют рейтинг ВУЗов в номинациях «*Brainiacs*» («Умники») и «*Computer Geeks*» («Компьютерные гении»). Специалисты экономики образования оценивают ВУЗы в номинации «*Foreign Students*» («Иностранные студенты»), которая ранжирует их по финансово-бытовым и другим параметрам, оптимально соответствующим возможностям и запросам граждан из разных стран мира, в первую очередь, — развивающихся.

В специфических номинациях «*Future Politicians*» («Будущие политики»), «*Free Spirited*» («Свободомыслие»), «*Activists*» («Активисты»), «*Greenes*» («Самые зелёные») экспертами выступают историки, политики, представители политических организаций разного спектра и функционеры движения «зелёных»; последние, в частности, оценивают реальную деятельность университетов в создании природоохранных технологий и в осуществлении идеи поддержания природных равновесий в процессе преподавания учебных дисциплин.

Для любителей комфортного климата предлагается рейтинг ВУЗов по номинации «*Best Weather*» («Лучшая погода»). Для нуждающихся в постоянном и демократическом общении с преподавателями не только в учебных аудиториях, но и в кампусе предлагается номинация «*Accessible Professors*» («Доступные профессора»). Семьям с ограниченными финансовыми возможностями, очевидно, полезна номинация «*Cheapest*» («Самые дешёвые»), потому что в неё попали ВУЗы,

в которых при относительно малой плате за обучение (если это частные заведения) студентам доступна разнообразная финансовая помощь.

За годы учёбы студенты формируют своё отношение к университету по самым разным критериям, в том числе и по уровню господствующего в нём режима. Особая жёсткость (строгость) или достаточная «вольница» в режиме определяются традициями, преобладающей общественной моралью религиозной общины региона расположения ВУЗа, спецификой трудовой деятельности населения и т. д. Все эти особенности закреплены в уставах, сводах правил поведения, инструкциях, что определяет номинации «*Most Rigorous*» («Наиболее суровые») и «*Least Rigorous*» («Наименее суровые») учебные заведения. Экспертами в них выступают исключительно студенты старших курсов и выпускники того же года, когда составляется рейтинг, что, безусловно, полезно для только выбирающих свой путь.

При этом совсем не факт, что большинство из них выберет «тепличные» ВУЗы из соображений получения диплома с минимальными трудовыми усилиями. Этот пункт вообще не обсуждается ни в одной номинации: в любом ВУЗе учёба требует предельного напряжения сил и воли студента, потому что качество специалиста является доминантной позицией каждого университета. Но упомянутые исторические традиции, нормы морали и другие факторы среды учёбы и жизни студента в разных регионах различаются заметно. Вот почему воспитанные в условиях этой среды молодые люди изберут адекватные их морали учебные заведения; не последнюю роль в этом выборе играет их семья. Рейтинг же в данных номинациях — это проверенные на личном опыте предшественников инструкции, облегчающие выбор.

Для характеристики поимённого состава ВУЗов в некоторых из упомянутых номинациях ограничимся первыми пятёрками в них. Выясняется, что ведущая группа всемирно известных американских университетов, регулярно включаемых разными рейтингами в двадцатку лучших, занимает лидерские позиции и в большинстве номинаций рейтинга Newsweek (табл. 4).

Разнообразие номинаций в рейтинге Newsweek отражает широкий спектр подходов его авторов к рассматриваемой проблеме: с одной стороны, подвергнуты строгой оценке деятельность ВУЗов в сферах, уровень которых определяет развитие экономики, науки, государственного управления, общества в целом (табл. 4, части 1, 2, 3); с другой — учтены особенности и законные права специфических групп населения, в которых широко представлена и молодёжь. Делать вид, что таких групп не существует, авторы не стали, полагая, как нам представляется, что не «замечать» их в угоду политкорректной морали — это ханжество.

**Рейтинг ВУЗов США по версії аналітиків журналу Newsweek
(часть 1)**

Название ВУЗа	Место ВУЗа в номинациях		
	<u>Future CEOs</u> (Будущие магнаты)	<u>Return on Investment</u> (Возврат инвестиций в учёбу)	<u>Brainiacs</u> (Умники)
1	2	3	4
Harvard University	1	—	3
Stanford University	2	—	4
Columbia University	3	—	—
Yale University	5	—	1
Princeton University	—	1	2
University of Pennsylvania	4	—	—
Amherst College	—	2	—
Dartmouth College	—	4	—
Williams College	—	4	—

(часть 2)

Название ВУЗа	Место ВУЗа в номинациях		
	<u>Computer Geeks</u> (Компьютерные гении)	<u>Greenest</u> (Самые зелёные)	<u>Healthiest</u> (Самые здоровые)
1	2	3	4
Harvard University	1	—	1
Yale University	2	3	—
Georgetown University	3	—	—
Stanford University	4	2	—
University of California, Los Angeles	5	—	—
Oberlin College	—	1	—
Middlebury College	—	4	—
University of Washington	—	5	—
Princeton University	—	—	4

(часть 3)

Название ВУЗа	Место ВУЗа в номинациях		
	<u>Future Politicians</u> (Будущие политики)	<u>Foreign Students</u> (Иностранные студенты)	<u>Happiest</u> (Самые счастливые)
1	2	3	4
Harvard University	1	—	2
Yale University	2	2	1
Georgetown University	3	—	—
Stanford University	4	—	4
University of California, Los Angeles	5	—	—
Mount Holyoke College	—	1	—
Macalester College	—	3	—
Princeton University	—	4	—
Rice University	—	—	3
Bowdoin College	—	—	5

(часть 4)

Название ВУЗа	Место ВУЗа в номинациях		
	<u>Horniest</u> (Самые раскованные)	<u>Accessible Professors</u> (Доступные профессора)	<u>Cheapest</u> (Самые дешёвые)
1	2	3	4
Wesleyan University	1	—	—
Yale University	2	—	—
Rice University	3	—	—
Bowdoin College	4	—	—
Stanford University	5	—	—

1	2	3	4
Randolph College	—	1	—
United States Military Academy	—	2	—
Pomona College	—	3	—
Wellesley College	—	4	—
Marlboro College	—	5	—
Berea College	—	—	1
University of Wyoming	—	—	2
University of Idaho	—	—	3
New College of Florida	—	—	4
University of New Mexico	—	—	—

Источник: аналитическое распределение выполнено автором по данным [3].

Вступающая в жизнь молодёжь острее взрослых видит, как распространены эти группы в массах деятелей шоу-бизнеса, культуры, политики и даже церкви. Борьба с этими группами людей всевозможными запретами — занятие бесполезное и даже вредное (особенно в смысле влияния на развитие психофизических качеств человека). Побочным результатом таких запретов является увеличение численности закомплексованных, скрытных, озлобленных людей, которые, как правило, никогда не реализуют свои подлинные способности и таланты.

Американская общественная мораль выработала и применяет принципы воспитания свободного человека, личные качества которого никто не имеет права ущемлять, а пределы его свободы устанавливает только Закон. Естественно, что ВУЗы в охране этой морали занимают ведущее место, но в силу определённого влияния традиций различаются по степени допустимых «вольностей». Об этом свидетельствует тот факт, что даже в подобных «специфических» номинациях («*Gay-Friendly*», «*Horniest*», «*Healthiest*») «призовые места» занимают многие университеты, научная слава которых известна всему миру, — Массачусетский Технологический институт (MIT), университеты Гарварда, Стэнфорда, Йеля, Принстона, Калифорнии (Лос-Анджелес), Чикаго и др. Полагают, что дух раскрепощённого свободомыслия, царящий в них, помогает студентам выдерживать тяжелейший учебный режим. Косвенным подтверждением удачного сочетания в них престижности обучения, тяжести учебно-научной нагрузки, а также личных свобод и возможностей для самовыражения личности являются ежегодные высокие конкурсы на стационар — 10–30 человек на место. Таким образом, проанализированная нами версия рейтинга ВУЗов по Newsweek может с полным основанием считаться серьёзным общественно-информационным руководством. Основаниями для такого вывода являются следующие: ВУЗы рассматриваются как часть реального общества; заполняющие их преподаватели и студенты являются носителями не только талан-

тов, интеллектуальных способностей, но и всего спектра других индивидуальных качеств; рейтинг, как общественный «компас», должен помогать в выборе ВУЗа и не служить чьим-то специальным интересам; методология формирования рейтинга должна быть простой и понятной заинтересованной общественности, хотя затраты на её использование могут быть весьма значительными.

Совершенно объяснимо, что в рейтинге Newsweek не обойдены вниманием ВУЗы, представляющие наилучшие сочетания параметров, особо значимых для иностранных граждан. Хотя в пятёрку лучших в номинации «*Foreign Students*» попали только университеты Йеля и Принстона (табл. 3, часть 3), все другие ведущие ВУЗы страны присутствуют в двадцатке. Роль этой номинации тоже очевидна — способствовать привлечению талантливой молодёжи со всего зарубежья и через образование укреплять экономические и политические позиции страны.

О том, как индустрия высшего образования работает на экономику США, можно судить по динамике численности граждан зарубежья, обучающихся в их ВУЗах. В 2007–2008 учебном году 623,8 тыс. иностранных студентов внесли в казну ВУЗов более 10 млрд. долларов. В этом же году во всех странах Евросоюза обучалось около 250 тыс. иностранцев, а их финансовый вклад составил около 2,5 млрд. долларов [4; 5]. В 2010–2011 учебном году в США обучалось 723,3 тыс. иностранцев, что было выше показателя 2009–2010 года на 5 %, а за последнее десятилетие — на 32 %. Финансовый вклад в 2010–2011 учебном году превысил 18 млрд. долларов, а всего за последние 10 лет — 120 млрд. долларов [6].

Геополитическое влияние системы образования США на весь остальной мир состоит в превентивных мерах по привлечению в ВУЗы страны граждан особо важных для них государств — Китая и Индии. Не только в высокорейтинговых, но и во многих других учебных заведениях для них создаются наиболее благоприятные (финансовые в том числе) условия благодаря применению, например, государственной программы Fullbright, которая

Рейтинг лучших зарубежных ВУЗов
по версии Newsweek

Название ВУЗа, страна	Место в номинации «International»
1	2
University of Cambridge (США)	1
University of Oxford (Великобритания)	2
University of Toronto (Канада)	3
University of Tokyo (Япония)	4
University College London (Великобритания)	5

Источник: [3].

предоставляет гранты академически преуспевающим иностранцам для учёбы в американских университетах. В 2010–2011 учебном году в США обучалось 157,6 тыс. граждан Китая и 103,9 тыс. граждан Индии, то есть они составляли более 36 % всех иностранных студентов. За один только учебный год количество студентов из Китая выросло на 23 %, а на уровне бакалаврата — на 43 % [6]. Как и раньше, большая часть выпускников американских ВУЗов из Индии и Китая возвращается на родину, но наиболее талантливые — остаются в США, так как для этого надлежащим образом потрудились университеты и аффилированные с ними компании высокотехнологического комплекса.

В долговременном плане такая политика обеспечивает увеличение в политическом и экономическом истеблишменте зарубежных стран числа деятелей, получивших образование в американских университетах. Госдепартамент США насчитывает почти 300 мировых лидеров, занимающих или занимавших высшие государственные позиции, ранее сделавших выбор в пользу образовательных учреждений Америки. Этот тренд, по мнению аналитиков, укрепляет статус страны как международного лидера в области высшего образования, а также подчёркивает желание или, во многих случаях, потребности будущих лидеров ознакомиться с США, их политикой и культурой. Для решения многих проблем внешней политики страны такая информация о личности зарубежных лидеров является дополнительным позитивным фактором при определении «точек соприкосновения».

Однако «...не только «гарварды», но иногда и университеты штатов в не особо известных местах набирают много иностранных студентов. Международный рынок расширился. Некоторые из этих университетов очень преуспели в наборе зарубежных студентов. Они очень, очень хорошо работают», — заявляет эксперт по Латинской Америке на кафедре международных отношений Колумбийского университета Джордж Бэйлан [7]. Такой «продукт» университетов США многие специалисты считают родниками «мягкой силы», которая разными, зачастую неожиданными способами поддерживает интересы США [7]. И в получении такого «продукта» рейтинги ВУЗов играют далеко не последнюю роль, потому что их ориентирующее влияние в зарубежье изучается, может быть, даже тщательнее, чем внутри собственной страны. Нам представляется, что ни одну из перечисленных выше задач решить с помощью украинского рейтинга «ТОП200» невозможно.

Рейтинг Newsweek не замыкается только системой высшего образования США. Специальная номинация в нём («International») посвящена лучшим зарубежным ВУЗам, традиционная двадцатка которых представлена в табл. 5 пятью первыми местами

Основная цель этой номинации — показать университетам США, кто является их главным конкурентом на мировом рынке высшего образования и по каким критериям определялся их рейтинг. Место в этом рейтинге определялось теми же главными аргументами, которые ранжируют ВУЗы США в номинациях: по вкладу в формирование национального промышленно-финансового олигархата («Future CEOs»); по развитию высших интеллектуальных способностей, приведших впоследствии к Нобелевским и другим престижным премиям («Brainiacs»); по формированию будущих выдающихся инноваторов в области информационных технологий («Computer Geeks»); по наибольшему привлечению иностранных студентов («Foreign Students»). В мировой таблице «о рангах» именно эти направления деятельности ВУЗов являются основными, а потому рейтинг позволяет им корректировать свою политику по ходу и по итогам соревнования.

Выводы. Аналитическое сопоставление двух концепций разработки рейтингов ВУЗов доказывает полную несостоятельность первой и максимально информационно-ориентирующую полезность второй. Несмотря на её гораздо большую затратность и организационную сложность, выгоды от неё несравненно выше. В украинской практике экспертная (и со многими номинациями) концепция разработки рейтингов может быть реализована, если, например, объединят свои ресурсы ведущие независимые СМИ страны («Зеркало недели», «2000»), Ассоциация негосударственных учебных заведений, Ассоциация промышленников и предпринимателей.

Литература

1. <http://www.uci-asa.com/rejting-unesko.html>.
2. Україно, гудбай. Чому освічена молодь залишає Батьківщину // Молодіжне Перехрестя. — 2013. — № 207. — 31 січня (Додаток до видання «Час і Події». — 2013. — № 5. — 31 січня. — С. 60).
3. Newsweek. — 2011. — September 5. — P. 53–56.

4. Washington ProFile // Obzor Weekly. — 2008. — November. — № 45 (576); November 24. — 2008.

5. Час і Події. — 2009. — № 24. — 18 червня. — С. 42.

6. «Вооружённые» американским образованием мировые лидеры // Реклама. — 2012. — № 32 (882). — August 30. — P. 20.

7. The Washington Times. — 2012. — August 28. — P. 45.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ **НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

УДК 338.45:68+338.24

А. С. Бритвенко

ОЛІЙНО-ЖИРОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ **ЯК СКЛАДОВА ГАЛУЗІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВІСТІ**

***Анотація.** У статті надано поняття галузі та класифікація галузей народного господарства і розглянуто олійно-жирова промисловість як складову галузі харчової промисловості. Також надана характеристика деяких корпоративних об'єднань, які посідають передові місця на ринку олійно-жирової промисловості.*

***Ключові слова:** галузь, конкуренція, корпорація, олійно-жирова промисловість, соняшникова олія.*

***Summary.** In the article author analyses the concept of industry and classification of branches of the national economy and considered fat-and-oil industry as a component of the food industry. Also, the characteristic of some corporate associations, which occupy the leading places in the market of the oil industry.*

***Key words:** the industry, competition, Corporation, oil-fat industry, sunflower oil.*

Постановка проблеми. В умовах дії нових торговельних правил, динамічних змін кон'юнктури на внутрішньому і зовнішньому ринках продовольства та енергетичних ресурсів актуальним є визначення основних понять галузі в цілому і олійно-жирової промисловості зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні питання формування й ефективного функціонування ринку олійно-жирової промисловості є предметом наукових досліджень вітчизняних вчених: Л. В. Бабенко, В. І. Бойко, О. Г. Волощука, В. М. Гаврилюка, О. Г. Дерев'янка, М. В. Калінчика, С. П. Капшука, А. А. Побережної, П. Т. Саблука, І. І. Червена, В. М. Яценка та ін.

Вагомий внесок у дослідження конкурентоспроможності олійно-жирових підприємств внесли такі науковці, як: В. Ільїнський, Ю. Лучкова, І. Салькова, Л. Тимошенко, К. Трофимова, І. Цобер, В. Шипуліна та ін. Однак у більшості наукових досліджень недостатньо приділено уваги питанням щодо рівня конкуренції на ринку соняшникової олії, але в працях цих науковців розкриваються організаційно-економічні риси функціонування підприємств галузі та оцінюються тенденції їх розвитку.

Метою статті є аналіз сучасного стану і особливостей функціонування підприємств олійно-жирової промисловості та визначення передумов їхнього подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Галузь — основний структурний підрозділ народного господарства, який являє собою сукупність підприємств, установ і організацій, що виконують в процесі суспільного відтворення однакові соціально-економічні функції незалежно від територіального розташування та відомчого підпорядкування. Відповідно галузевій структурі має місце класифікація галузей народного господарства.

Група однорідних галузей народного господарства утворює сферу народного господарства. Так, відповідно до специфіки виробництва, а також розподілу та перерозподілу виробничих благ виокремлюють виробничу і невиробничу сфери.

До виробничої сфери народного господарства відносяться всі галузі, що виробляють матеріальний продукт, а до невиробничої сфери — галузі, які виробляють невиробничі послуги. Залежно від використання матеріального продукту та специфіки його створення виробничі галузі поділяються на промисловість, сільське господарство і будівництво.

До галузі важкої промисловості входять: електроенергетика, паливна промисловість, металургія, хімічна і нафтохімічна галузі, деревообробна та ін.

До галузі легкої промисловості — текстильна, швейна, взуттєва, хутряна.

До галузі харчової промисловості відносяться: консервна, молочна, олійно-жирова, макаронна, кондитерська, виноробна, пивоварна та безалкогольних напоїв, рибна, соляна, цукрова.

Галузь сільського господарства, у свою чергу, включає в себе галузі рослинництва і тваринництва.

У цілому сукупність усіх структурних підрозділів становить макроекономічну структуру народного господарства [1].

Галузь виробництва рослинної олії в Україні є потужним агропромисловим комплексом, який об'єднує виробників насіння і олійно-жирової продукції. В основному ця галузь орієнтована на виробництво соняшникової олії і пов'язаних з нею продуктів.

Олійно-жировий комплекс спеціалізується на виробництві рослинницьких олійних культур. Основною олійною культурою в Україні є соняшник. Вирощують його саме для того, щоб одержувати насіння, а з нього олію, тоді як інші олійні культури — льон-довгунець, конопля — культиву-

© А. С. Бритвенко, 2014

ються з метою одержання волокна, а насіння — це вже побічна продукція. Тому частка соняшнику у виробництві олії становить 98 %.

Основними районами його виробництва є степові, тобто Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська і Херсонська області.

Основні посіви соняшнику як теплолюбивої культури зосереджені переважно в південних областях України. Особливо великого поширення набув соняшник у північних і центральних районах степу. Дещо менші його площі в лісостепу і південному степу. Зовсім незначне місце цієї культури на Поліссі і в передгірських районах Карпат.

Олійно-жирова промисловість наведена олійно-екстракційними та олійно-пресовими, маргариновими і миловарними заводами, а також олійно-жировими і жировими комбінатами. Виробництво олії належить до матеріаломістких, тому олійно-екстракційні заводи розміщені в районах вирощування соняшнику. Близько третини всієї вироблюваної олії використовується для виготовлення маргарину і мила. В Україні маргаринові заводи розміщені у Києві, Донецьку, Ужгороді.

Підприємства олійно-жирової галузі України можна розділити на три категорії. До першої категорії належать підприємства, що виробляють рослинну олію: масложирові і маслоекстракційні комбінати. До другої категорії належать дрібні виробники рослинної олії в компаніях, для яких виробництво рослинної олії не є основним видом діяльності. Ці переробні підприємства більше залежать від ситуації на внутрішньому ринку, оскільки на них налагоджено виробництво дрібних партій рослинної олії і вони використовуються для потреб сільського населення.

Україна — майже єдина країна в світі, де населення віддає перевагу нерафінованій соняшниковій олії, і не тільки тому, що вона дешевша. Але останнім часом намітилася тенденція до збільшення частки бутильованої і рафінованої соняшникової олії.

Сільськогосподарські підприємства використовують для переробки насіння власні маслоробки з метою отримання готівки для поточних розрахунків. Дрібні виробники виробляють до 30 % від загального обсягу соняшникової олії. Третю категорію складають виробники олійно-жирової продукції — маргаринові заводи, миловарні комбінати.

У результаті переробки насіння олійних культур отримують продукти первинної переробки (рослинна олія і шрот), продукти глибокої переробки (майонез, маргарин, мило, жири кондитерські, оліфа) і кісточкову крихту, отриману після переробки плодівих кісточок, соняшникове борошно і білкові кислоти.

Українська олійно-жирова галузь наведена підприємствами, що входять до асоціації «Укр-

оліяпром», а також великими компаніями, такими як: Група компаній (ГК) «Кернел», ГК «Каргіл», ГК «Креатив», компанія «Бунге Україна» та ін.

Так, протягом 2014 р. на зовнішні ринки було експортовано понад 20 % масла ГК «Кернел», 12,08 % — ГК «Каргіл», 11,48 % — ГК «Креатив». Найбільшими експортерами є: ГК «Віойл» — 5,89 %, Запорізький масложировий комбінат — 8,3 %, компанія «Бунге Україна» — 5,1 % від загального виробництва в Україні [2].

На сьогодні основним інструментом державного регулювання олійно-жирової промисловості є кредитування і регулювання експорту та імпорту шляхом підвищення або зниження митної ставки на ввезення чи вивезення насіння соняшнику і соняшникової олії.

Досить проблематичним для багатьох виробників насіння соняшнику є фінансування майбутнього урожаю. Процентні ставки в Україні дуже високі. Отримання кредитів фермерами ускладнено через неможливість іпотечного кредитування і кредитування під заставу землі [3].

Висновки з проведеного дослідження. Завдяки високому попиту на продукцію олійно-жирової галузі ринок став стабільно зростати. Це пов'язано, в першу чергу з глобальними тенденціями: зростання споживання випереджає зростання посівних площ під олійні культури; зростає попит на біопаливо, що веде до скорочення обсягів рослинної олії, використовуваного в продовольстві. Також на ринок впливають ціни. Динаміка ціни соняшникової олії найбільше залежить від показників урожаю насіння соняшнику в Україні, а також від загальної динаміки цін олійних біржових товарних груп на світових ринках, насамперед від зміни цін на пальмову та соєву олії.

Отже, олійний ринок України на сьогоднішній день є одним із найперспективніших секторів аграрного виробництва. Олійна продукція користується попитом як на внутрішньому, так і на світовому ринках, де Україна займає позиції лідера. З метою забезпечення сталого перспективного розвитку олійно-жирової галузі України необхідно провести реструктуризацію сировинної та технічної бази галузі, запровадити державне регулювання ринку олійно-жирової продукції, активізувати роботу зі зміцнення і розширення своїх позицій на світових ринках [4].

Основою забезпечення ефективного розвитку галузі повинна стати реструктуризація підприємств, систем управління, збалансування сировинних і виробничих потужностей, врегулювання фінансових питань.

Література

1. Поняття галузі економіки. Класифікація галузей народного господарства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrefs.com>

com.ua/205410-Ponyatie-otrasli-ekonomiki-Klassifikaciya-otrasleiy-narodnogo-hozyajstva.html

2. Топ-10 крупнейших производителей подсолнечного масла по итогам первой половины сезона [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.agriagency.com.ua/comments/10024.html>.

3. Україна. Олійно-жирова промисловість [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/156.html>.

4. Лозовский А. Н. Проблемы развития современной масло-жировой отрасли в Украине / А. Н. Лозовский, С. В. Слободянюк // Экономический форум. — № 1 — 2014. — С. 43.

УДК 339.564:339.924

Г. О. Герасименко

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

***Анотація.** Проаналізовано обсяги зовнішньої торгівлі України, її динаміку та структуру. Досліджено товарну структуру вітчизняного експорту. Визначено головні товарні групи експорту України в експортній діяльності. Окреслено пріоритетні заходи щодо вдосконалення структури експорту України.*

***Ключові слова:** експорт, зовнішня торгівля, зовнішньоторговельний оборот, експортний потенціал, товарна структура експорту.*

***Summary.** The volumes of foreign trade by commodities Ukraine, its dynamics and structure, are analyzing. Investigational commodity structure of domestic export. Certainly main commodity groups of export of Ukraine in export activity. Outlined priority measures on perfection of structure of export of Ukraine.*

***Key words:** export, foreign trade, value of external trade, export potential, commodity structure of export.*

Постановка проблеми. Позиції країни на світовому ринку знаходяться у прямій залежності від залучення її в систему міжнародних економічних відносин. Одним із важливих напрямків такої взаємодії виступає експорт продукції (послуг), що дозволяє раціонально використовувати виробничі потужності й ресурси національних підприємств із більшим ступенем ефективності, а також формувати валютні запаси для задоволення імпортних потреб. Експортні операції є важливим джерелом надходження коштів і формування доходів держави та підприємств, підвищення економічного добробуту та поліпшення рівня життя населення.

Поширення процесів економічної глобалізації, діяльність на внутрішньому ринку потужних світових транснаціональних компаній обумовлює необхідність пошуку шляхів розвитку експортного потенціалу національної економіки. Світовий досвід підтверджує, що найбільш дієвою та ефективною стратегією інтеграції економічної системи країни у світову економіку є поєднання структурної перебудови національної економіки з її орієнтацією на активне зростання експорту, тобто реалізація експортного потенціалу.

Експортний потенціал притаманний економічним суб'єктам усіх рівнів — підприємство, га-

лузь, регіон, національна економіка, угруповання кількох держав, які реалізують цей потенціал шляхом розвитку зовнішньої торгівлі, передусім експорту. Тобто експортний потенціал країни складається з експортних потенціалів окремих галузей, в першу чергу промисловості як найважливішого продуцента готових виробів, а експортний потенціал галузі — з експортних потенціалів окремих підприємств; по-друге, експортний потенціал об'єктивно пов'язаний з конкурентоспроможністю продукції, призначеної для реалізації на світовому ринку. Враховуючи, що національна конкурентоспроможність має трирівневу структуру — країни, галузі, окремого підприємства, можна стверджувати, що існує тісний взаємозв'язок між підвищенням конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку та збільшенням експортного потенціалу національної економіки.

Економіка України значною мірою є експортно-орієнтованою. Частка експорту в структурі ВВП становить близько 50 %. Домінуючі позиції у структурі експорту України займає експорт товарів. За даними 2011 р., їх частка у загальному обсязі експорту становила понад 80 %, а частка експорту послуг, відповідно, близько 20 % [1]. З огляду на це, дослідження товарного експорту,

© Г. О. Герасименко, 2014

його обсягу, динаміки та структури є важливим і набуває особливої значущості у контексті членства України у Світовій організації торгівлі та посилення євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних умовах велика кількість досліджень спрямована на визначення та оцінку експортного потенціалу. В працях Л. С. Кутідзе, А. А. Мазаракі, В. Н. Гавва, Е. А. Божко, В. Мовчан розглянуто лише основні підходи, не приділено увагу особливостям експортного потенціалу за регіонами та видами діяльності.

Мета дослідження полягає у визначенні поняття експортного потенціалу та окреслення шляхів підвищення його ефективності в Україні, а також аналізі товарної структури експортної діяльності України та визначенні пріоритетних заходів щодо її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз даних Держкомстату України свідчить про істотне зростання обсягів зовнішньої торгівлі України впродовж останніх років. Так, за період з 2008 по 2011 рр. показник зовнішньоторговельного обігу України з поставки товарів зріс у 3,2 раза — з 34 933,9 млн. дол. США у 2008 р. до 112 170,5 млн. дол. США у 2011 р. При цьому треба зазначити, що збільшення товарообігу характеризувалося різною динамікою зростання експорту та імпорту. Протягом 2002–2011 рр. обсяг експорту вітчизняних товарів до інших країн світу зріс у 2,9 раза [2].

У сучасних умовах розвиток експортного потенціалу, що зможе протистояти впливу глобалізації, постає важливим для України. Експортний потенціал країни визначається здатністю національної економіки при досягнутому рівні розвитку факторів виробництва та системи організаційно-економічної підтримки експорту виробляти конкурентоспроможні товари та послуги і реалізовувати їх на конкурентних зарубіжних ринках у теперішній час і в перспективі. Слід зазначити, що експортний потенціал економічної системи складається з експортних потенціалів її елементів: експортний потенціал національного господарства — з експортних потенціалів галузей, експортний потенціал галузі — з експортних потенціалів підприємств, експортний потенціал регіонів — з експортного потенціалу господарських одиниць певної території. Тобто основу міцного експортного потенціалу країни складають експортні потенціали конкурентоспроможних виробничих одиниць — підприємств.

Якщо розглядати підприємство як об'єкт управління, то воно являє собою складну, динамічну, виробничу, соціально-економічну, технічну та організаційну систему, що піддається впливу з боку зовнішнього середовища [1]. В умовах глобалізації кількість транснаціональних компаній, що функціонують в Україні і складають суттєву конкуренцію вітчизняним товаро-

робникам, в ряді випадків навіть витісняючи їх, зростає, завдаючи шкоду національній економіці. Крім того, вступ України до Світової організації торгівлі для вітчизняних підприємств через їх непідготовленість ще посилив конкуренцію із західними компаніями.

Але слід зазначити, що глобалізація — це суперечливе явище, оскільки, з одного боку, такі глобальні суб'єкти, як ТНК здійснюють негативний вплив, поглинаючи національні підприємства, з іншого — без їх фінансової підтримки неможливий розвиток певних виробничих одиниць, оскільки у держави не вистачає коштів на фінансування інноваційної діяльності. Негативні наслідки транснаціоналізації економіки вбачаються в тому, що для ТНК розширення своєї мережі, перш за все, є доступом до сировинних та інтелектуальних ресурсів країни базування та можливістю обійти національний захист внутрішнього ринку. Позитивні наслідки діяльності ТНК полягають у можливості отримання капіталу, нових технологій та потенціалу для розвитку інновацій, утворення нових робочих місць, стабільної заробітної плати, досвіду у сфері менеджменту.

Найбільші інвестиції в Україну від ТНК надходять у харчову, легку, нафтопереробну промисловість, сільське господарство, машинобудування, роздрібну торгівлю, телекомунікації та енергетику. В зазначених сферах на українському ринку працюють такі транснаціональні компанії: Coca-Cola, Nestle, Macdonald's Ukraine Ltd, Kraft Foods, Metro Cash&Carry, компанія ТНК, Укртатнафта, «Лукойл», SKF, Toyota, ASEA — Brown Boveri (ABB), Samsung, Nokia.

В умовах ринку, який характеризується нестабільністю попиту і пропозиції, мінливістю цін на товари і ресурси, змінами в конкурентному середовищі і низкою інших макро- і мікроекономічних факторів, достовірне визначення можливостей підприємства (потенціалу), в тому числі на тривалу перспективу — надзвичайно складне завдання. Однак без його визначення і оцінки не можна висунути перспективні цілі та виробити раціональну стратегію їх досягнення, а відповідно, і досягти комерційного успіху на зовнішньому ринку.

Ступінь інтеграції держави у систему міжнародних економічних відносин визначається обсягами і напрямками зовнішньої торгівлі, яка в Україні досить інтенсивно розвивається, про що свідчать данні щодо зростання обсягів експорту й імпорту, що наведені на рис. 1.

Оцінка обсягів зовнішньої торгівлі України дає змогу визначити наявність значного експортного потенціалу, який зосереджений переважно у видобувних та обробних галузях промисловості, а також в агропромисловому та енергетичному комплексах країни, про що свідчить товарна структура зовнішньої торгівлі на рис. 2.

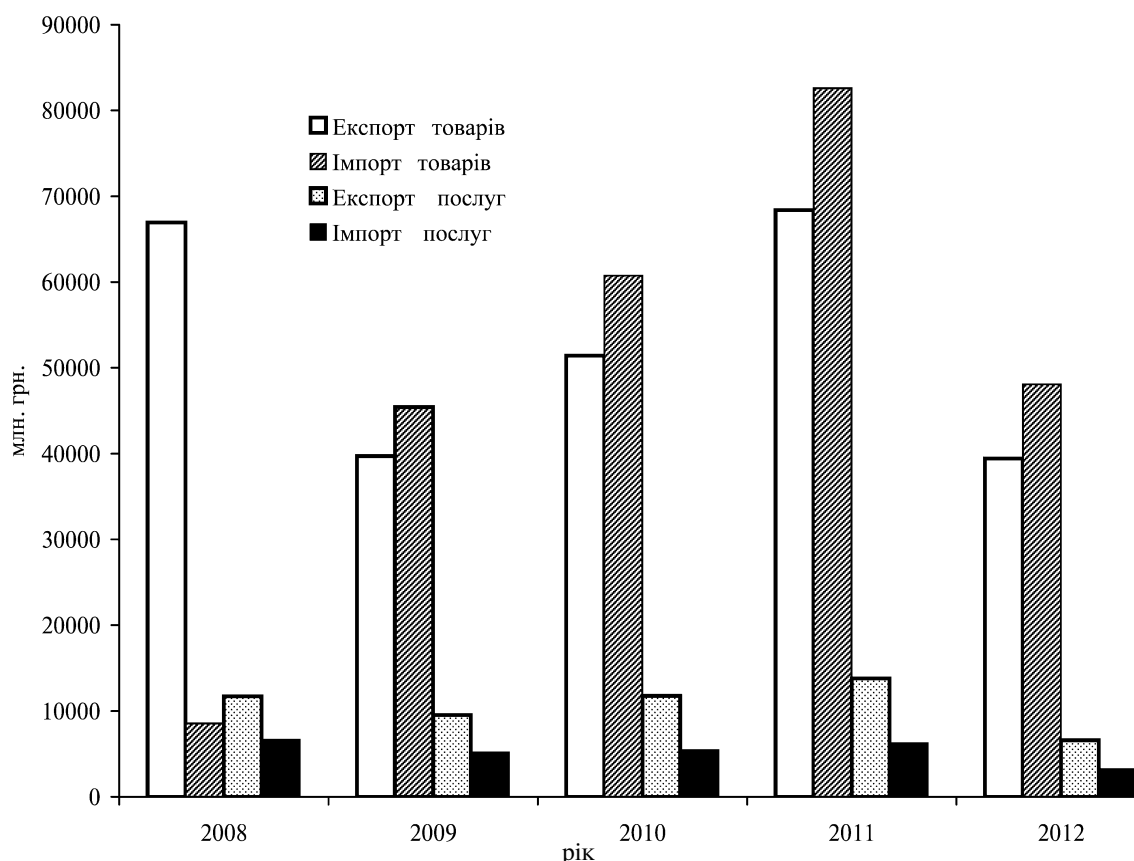

Рис. 1. Динаміка обсягів експорту-імпорту товарів і послуг за період 2008–2012 рр.

Рис. 2. Товарна структура експорту України у 2012 р., %

Вагомою складовою у структурі товарного експорту є мінеральні продукти, механічне обладнання та продукти рослинного походження. Недостатню кількість у структурі експорту займають: текстильні матеріали та вироби, деревина та вироби з деревини, полімерні матеріали, промислові товари, взуття і головні убори, продукти

тваринного походження, обсяг експорту яких у загальній структурі не перевищує 1,5 % від загального обсягу. Частка мінеральних продуктів — 15 % (у т. ч. енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки становили 8,3 %; руди, шлаки та зола — 5,7 %). Частка механічного обладнання, машин та механізмів, електрообладнання та їх частин, при-

строїв для записування або відтворення у 2011 р. становила 9,9 % (зокрема, котли, машини, апарати та механічні пристрої — 5,2 %, електричні машини та устаткування — 4,7 %) до загального експорту; продукти рослинного походження — 8,4 % (зокрема, зернові культури — 5,3 %, насіння і плоди олійних рослин 2,1 %); продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості — 7,9 % (з них продукти неорганічної хімії — 2,6 %, добрива — 2,7 %), транспортних засобів та шляхового обладнання — 7,1 % (зокрема, залізничні або трамвайні локомотиви — 5,6 %), жири тваринного або рослинного походження — 5,0 %, готових харчових продуктів — 4,3 % (зокрема, какао та продукти з нього — 1,0 %, алкогольні та безалкогольні напої та оцет — 0,6 %, залишки та відходи харчової промисловості — 0,9 %). Питома вага інших товарних груп становила менше ніж 2 %, а сукупна їх частка у загальному експорті становила 9,9 %.

До десяти найбільших за питомою вагою у експорті товарів за даними 2011 р. належали такі товари: чорні метали — 27,0 % енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки — 8,3 %; котли машини, радіатори ядерні — 5,2 %; руди, шлаки і зола — 5,7 %; електричні машини та устаткування — 4,7 %; зернові культури — 5,3 %; залізничні або трамвайні локомотиви, шляхове обладнання — 5,6 %; вироби з чорних металів — 4,2 %; продукти неорганічної хімії — 2,6 %, насіння і плоди олійних рослин — 2,1 %. Сукупно ці десять товарів сформували майже 70 % експорту України.

Дані зовнішньоекономічних показників та товарної структури експорту України показують:

1. У структурі зовнішньої торгівлі України переважає імпорт, торговельне сальдо є від'ємним.

2. Україна залишається експортером переважно сировини, напівфабрикатів та продукції з низьким ступенем оброблення — близько 50 % загального обсягу товарного експорту займають недорогочінні метали та вироби з них і мінеральна продукція; частка високотехнологічних товарів є низькою.

3. Поєднання в одній країні порівняльних національних і технологічних конкурентних переваг посилює її конкурентоспроможність в глобальному економічному просторі, забезпечує стабільне нарощування експорту та його стимулювальний вплив на розвиток економіки в цілому. Саме такий шлях є перспективним для України і передбачає використання методів мобілізації інвестиційних ресурсів (у тому числі й іноземних інвестицій, оскільки вони стали каталізатором економічного розвитку для багатьох країн світу) задля структурної перебудови і виходу на інтенсивний шлях розвитку економіки.

Формування і розвиток експортного потенціалу країн світу показав, що сьогодні в реальній економіці складаються два основних напрямки його розвитку: статичний, який за своїм характером базується на порівняльних національних перевагах у

природно-ресурсній сфері, та динамічний, що враховує конкурентні переваги, засновані на науково-технічних досягненнях та інноваціях на всіх стадіях виробничого циклу — від створення товару до просування його до зарубіжного споживача.

Висновки. По-перше, необхідно удосконалити структуру експорту товарів України та її диверсифікацію у товарному розрізі. Удосконалення товарної структури експорту передбачає поступове підвищення ступеня оброблення сировинних ресурсів, збільшення у ній частки готової, зокрема високотехнологічної продукції. Проблема низькотехнологічного експорту пов'язана з тим, що Україна взагалі виробляє недостатні обсяги високотехнологічної продукції, тому необхідно насамперед звернути увагу на цю проблему.

По-друге, необхідно збільшити державну підтримку у процесах в ЗЕД, яка полягає не лише в удосконаленні законодавства, а й у поліпшенні інфраструктури (доріг, портів), наданні інформаційних та консультативних послуг; сприянні участі вітчизняних фірм на зарубіжних виставках, наданні фінансової підтримки через експортне кредитування, експортне страхування, наданні державних гарантій тощо. Упровадження цих заходів не тільки поліпшить структуру експорту товарів, але й посилить зовнішньоекономічну безпеку України, яка водночас є складовою економічної безпеки країни.

Література

1. Гавва В. Н. Потенціал підприємства: формування та оцінювання : навчальний посібник / В. Н. Гавва, Е. А. Божко. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 224 с.
2. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Управління експортним потенціалом України : монографія / А. А. Мазаракі [та ін.] ; за ред. А. А. Мазаракі. — К. : КНТЕУ, 2007. — 210 с.
4. Мовчан В. Політика сприяння експорту в Україні після адміністративної реформи / В. Мовчан. — К. : ПРООН, 2012. — 43 с.
5. Верланов Ю. Ю. Передумови формування зовнішньоторговельної політики країни в контексті економічної безпеки / Ю. Ю. Верланов, А. А. Васильєв // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили. — 2009. — Т. 64. — Вип. 51. — С. 53–59.
6. Кутідзе Л. С. Експортний потенціал регіону: сутність, діагностика, механізми реалізації : монографія / Л. С. Кутідзе. — Запоріжжя : ЗНУ, 2011. — 318 с.
7. Навроцька Н. А. Конкурентоспроможність української економіки в умовах глобалізації / Н. А. Навроцька // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». Вип. 2, т. 1. — 2010. — С. 278–285.

8. Проект Закону України «Про державну фінансову підтримку експортної діяльності» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KF78D00O.html.

9. Інтернет-портал «Комплексна система інформаційно-консультаційної підтримки та розвитку експорту» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_obm/.

УДК 338.48-043.86

І. І. Дульцева

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

***Анотація.** Досліджено альтернативні шляхи розвитку національної туристичної галузі на основі визначення її пріоритету в економіці України, запропоновано формування конкурентного соціального підприємництва.*

***Ключові слова:** туристична галузь, туристичний потенціал, соціальне підприємництво.*

***Summary.** In this article, proposed and investigated alternative ways of development of the national tourism industry based on the definition of its priorities in the Ukrainian economy and creating competitive benefits through new techniques, in particular social entrepreneurship.*

***Key words:** tourism industry, tourism potential, social entrepreneurship.*

Постановка проблеми. Резервом підвищення продуктивності праці, нейтралізатором темпів старіння кадрів, чинником зростання соціально-економічного рівня життя може бути відпочинок (туристичні подорожі, санаторно-курортне лікування, активний, культурний, розважальний, пізнавальний туризм) за рахунок розвиненої туристичної інфраструктури власного регіону. Але сучасний стан туристичної галузі свідчить про необхідність втручання більш спроможних і дієвих методів організації та управління як з боку держави, так і суспільства та приватного сектору.

У розвинених країнах поряд з державним управлінням будь-якою сферою соціально-економічного життя з успіхом впроваджується інтенсивна взаємодія державних органів з громадськими структурами, де лідерство соціального підприємництва в різних секторах економіки дає позитивний ефект.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Процес розвитку та сучасної життєдіяльності галузі туризму підтверджує, що стан цієї галузі вимагає негайних заходів щодо реформування системи підтримки та регулювання з боку держави і визначення додаткових джерел набуття ефективності та конкурентоспроможності. Дослідженнями зарубіжних авторів — К. Купера [1], К. Холла [2], вітчизняних авторів — Р. Пуцентейло [3], Л. Гонтаржевської [4] відзначено, що доступність туристичних послуг, соціальна орієнтованість туризму розширює коло споживачів, прилучаючи нові й

нові верстви населення до туризму, вводить його до стилю життя суспільства, вирівнюючи соціальні можливості населення.

Соціальне підприємництво як категорія впливу на соціально-економічний потенціал держави та його складові викликають значний інтерес у багатьох вчених-економістів та соціологів.

Так, Д. Бернштейн [5] вважає, що соціальні підприємці наводять творчі рішення для багатьох світових проблем. Питання дослідження сутності цього поняття та його формування розглядалися у працях класиків економіки та соціології, таких вчених, як І. Діс, К. Прахалад. Вітчизняні практики бізнесу сучасності — Е. Уткін, [6] А. Арапетян [7] приділяють увагу соціальним аспектам підприємництва та менеджменту в некомерційному секторі, але сутність соціального підприємництва в Україні розкрито поки що лише нормативними актами та «небайдужими».

Аналіз публікацій та досліджень зазначених авторів доводить необхідність неформальних та впливових заходів щодо дослідження напрямів розвитку системи національного туризму з визначенням її пріоритету в економіці України та формування конкурентних переваг за допомогою нових методів, зокрема соціального підприємництва.

Метою дослідження є визначення можливостей використання потенціалу соціального підприємництва як додаткового джерела формування конкурентних переваг національного туристичного продукту.

© І. І. Дульцева, 2014

Виклад основного матеріалу. Туризм — одна з найбільш сталих складових світової економіки, яка за останні десятиріччя має стабільні (у середньому 5 % на рік) темпи зростання і не зазнає коливань попиту/пропозиції, тому вважається одним із найперспективніших напрямків соціально-економічного розвитку. На сучасному етапі туризм став частиною стилю життя більш ніж третини людства, і участь у туристичному процесі можна розглядати як складову якості життя [8].

Умовою розвитку туризму в Україні є створення сприятливого організаційно-правового та економічного середовища, спрямованого на формування конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках туристичного продукту, що вимагає ефективного використання природного та історико-культурного потенціалу туристичних дестинацій України, забезпечення їх соціально-економічних інтересів і екологічної безпеки.

За версією Google, «користувачі туристичних послуг» вважають, що сфера курортів і туризму в Україні поки ще не звільнилася від впливу світової фінансової кризи, яка гальмує попит на туристичний продукт України на відміну від попиту на виїзний туризм [9].

При порівнянні в'їзних та виїзних туристичних потоків слід зазначити, що потік в'їзних туристів, за даними Державного агентства України з туризму та курортів [10], має тенденцію до зростання за останні 12 років (темп росту порівняно з 2000 роком складає 99,7 %), хоча і був спад у 2009–2011 рр., але ситуація стабілізувалася завдяки чиннику «Євро-2012». Виїзд зростає з більшою стабільністю, але не такими темпами (15,4 %), що підтверджує низький рівень життя українців; лише завдяки цьому фактору у нашій країні позитивний туристичний баланс.

Але державні служби знов-таки констатують низький рівень життя українців: лише 2,99 % громадян мають метою організований туризм. Це наводить на необхідність аналізу причин нехтування українцями «сучасного явища культури та проведення дозвілля» — туризму і пропонує припущення: якщо під час свого відпочинку придбали туристичну подорож у інші країни тільки 2,99 % громадян держави, то де і як відпочивали 97,01 % українців?

Причинами нестабільності зростання показників туристичної діяльності в Україні є низка проблем, які гальмують розвиток, насамперед, стан туристичної інфраструктури. Але ці показники розвитку поряд із національною інфраструктурою туристичної галузі шокуюче позитивні і, насамперед, демонструють великий попит на внутрішній туризм в Україні (понад 97 %) [10]. Для нашого суспільного блага треба прийняти цей міжнародний та національний виклик і почати формувати внутрішній попит з урахуванням потреб сучасного

українця. Для цього, насамперед, потрібні законодавство та політика держави для стимулювання діяльності галузі туризму, як, наприклад, зроблено у Туреччині (низка законів, що стимулюють інноваційну та інвестиційну діяльність у сфері туризму і відповідні до цього податкові та позикові пільги), що одразу ж дало результати: за останні 10 років туристичний потік збільшився на 10 %, а обсяг туристичного експорту — на 11 % [11].

Більш доступними туристичні послуги для українців мають можливість зробити:

— держава — за допомогою низки законопроектів, спрямованих на розвиток конкурентоспроможності галузі туризму, використовуючи податкові надходження бюджету чи податкові та інвестиційні пільги. Відзначається наявність можливостей (кваліфіковані спеціалісти, інновації, співробітництво, інвестиції, найбільш повне охоплення користувачів) і відсутність неформальних впливових засобів та ентузіазму;

— приватний підприємець — на принципах комерційного розрахунку. Відзначається наявність формальних зусиль, низька мотивація, низький обсяг охоплення аудиторії та можливість впливу на стан галузі. Суспільно активна позиція можлива тільки на етапі сталого розвитку, на початку діяльності вона тільки обмежує прибутковість;

— громадські підприємства, волонтери — з урахуванням особливостей: високим рівнем охоплення користувачів, обмеженими можливостями, наявними впливовими засобами, ентузіазмом, низькими темпами розвитку, зумовленими особливостями фінансування діяльності. Високий рівень розвитку діяльності може призвести до окупності, прибутковості, конкурентоспроможності та, як слідство, до реорганізації;

— соціальні підприємства — за наявністю можливостей (кваліфіковані спеціалісти, інновації, співробітництво, інвестиції), високим рівнем охоплення користувачів (орієнтир на суспільний економічний розвиток) і наявності впливових засобів, ентузіазму. А головне, що соціальні підприємства, які функціонують на засадах комерційного розрахунку, але мають соціальну місію, мають можливість бути ефективними заради власної життєздатності — звідси високий рівень конкурентоспроможності за багатьма параметрами: оптимально можливими собівартістю, сервісом, логістикою, якістю, креативністю, екологічною безпекою та ін.

На основі відзначеного аналізу можна виявити пріоритетні варіанти позитивного впливу на розвиток туристичної галузі.

Сектор соціального підприємництва може здійснити туристичні послуги в Україні більш доступнішими, тому що відповідно засадам соціального підприємництва їх якість ставиться вище від можливості отримання прибутку, але не ігноруючи цієї можливості.

Дослідження світового досвіду соціального підприємництва проведено на основі бізнес-планів соціальних підприємств, які стали прикладом рішення конкретних соціальних проблем на рівні держави, за даними фонда Ashoka [12], де діяльності зі створення соціальних підприємств та формування сприятливого середовища для його роботи сприяє: активізація членів суспільства, розвиток суспільства та місцевого самоврядування; інституційний розвиток системи соціального партнерства; активізація процесу соціалізації незахищених верств населення; соціально-економічний розвиток суспільства та всіх структурних складових його потенціалу; розв'язання макро-економічних проблем суспільства; вдосконалена чинна законодавча база та ін.

На теперішній час у вітчизняній практиці відсутнє законодавчо затверджене визначення поняття «соціальне підприємство». Однак у різних нормативно-правових джерелах є положення, що дозволяють створювати підприємства, які за міжнародними визначеннями можуть класифікуватися як соціальні [13].

Організаційно-правовою формою, яка найповніше відповідає критеріям соціального підприємства в Україні, є громадське підприємство.

Соціальне підприємство, за світовими визначеннями, є тенденцією розвитку, де створюються інноваційні методи з реалізації конкурентних переваг будь-якого бізнесу, але з урахуванням позитивного суспільного впливу.

У галузі туризму є феноменальні приклади взаємодії із соціальним підприємством, один з яких — Eden Project в Корнуел, Англія. Це регіональна туристична пам'ятка природи, яка знаходиться на кратері вулкана, де в умовах теплиці створено біоландшафти рослин всього світу. Відвідувачам (більше мільйона за рік) пропонується не тільки подивитися, але й прийняти участь в освітницькій програмі, яка демонструє вплив людини на природу та можливості її збереження і захисту. Проект Eden — наочний приклад динамічного розвитку потенціалу регіону за допомогою соціального підприємства. Адже спочатку до того, як увагу проекту приділила комісія Європейського Союзу, ідея втілювалася через благодійні збори та за допомогою зусиль місцевих «небайдужих» громадян. На цей час проект дає прибутку кілька сотен мільйонів фунтів та створив близько 2000 робочих місць. Цей проект — відмінна ілюстрація прориву в туристичній галузі з використанням інструментарію соціального підприємства [14].

Соціальне підприємство стає реальним механізмом розв'язання проблем суспільства, і в Україні з'являються нові приклади такої роботи (за даними асоціації аналітичних суспільних організацій «Соціально-економічні стратегії і партнерства», їх шість [15], у галузі туризму — жодної).

Ось і весь позитивний досвід соціального підприємства у нашій державі, але прикладів соціального новаторства дуже багато. Можливо, і Україні слід йти шляхом визнання соціального підприємства як ефективного засобу досягнення сталого розвитку економіки (зокрема галузі туризму), а соціальних підприємців — як лідерів перетворень.

Висновки. Туризм залишається двигуном розвитку у світовому просторі, що демонструє близько 10 % світової економічної активності. Він нехтує нестабільністю, несе нову реальність і пов'язані з нею ризик та можливості.

Основою розвитку туризму в державі склали і складають до цього часу внутрішні «активи» — людські спільноти, рекреації, історичне минуле, релігійні мікси та пам'ятки культури, архітектури, побуту. А Україна багата на ці активи. Тільки наша соціально-політична система не формує на їх основі конкурентні переваги держави для туристів усього світу.

Поки що український внутрішній туристський ринок не відчув шоків попиту та нав'язливих інвестицій, туристських цунамі, запаморочливої конкуренції та екологічної експлуатації, тому потрібно швидкими темпами будувати власну національну модель туристичної галузі, із гнучкою інфраструктурою, яка в змозі буде цьому протистояти, розвиватися та мати позитивний вплив на економіку держави. Тим більше, що сукупність таких факторів, як терміни відставання за галузями науки і техніки, наявність гордості своїм історичним минулим і несформоване «сучасне» суспільне життя роблять Україну загадковою перлиною туризму для всього світу.

Результати дослідження особливостей національного туризму і насамперед проблеми цієї галузі надихають почати активність із внутрішнього ринку та не чекати допомоги з боку держави, користуючись можливостями соціального підприємства як фактора впливу на розвиток конкретного туристичного підприємства, регіону та туристського потенціалу в цілому. На наш погляд, за умови відсутності державного стимулювання інвестиційної привабливості туризму як галузі підприємства цінову конкурентоспроможність та екологічну безпеку для рекреацій без втручання державних податкових пільг в змозі забезпечити тільки туристичні підприємства, які базуються на засадах соціального підприємства.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з визначенням конкурентних переваг соціального підприємства у створенні вартості туристичного продукту, особливостей організації туристичного бізнесу на засадах соціального підприємства як чинника впливу на сталий розвиток соціально-економічного потенціалу туристичного підприємства, і як результат — розвиток взагалі туристичного потенціалу держави та формування нових форм підприємницької активності.

Література

1. Cooper Chris. Tourism: Principles And Practice [Електронний ресурс] / Chris Cooper // Pearson Education. — 2005. — 810 с. — Режим доступу : <http://trove.nla.gov.au/work/7589531?q=book>.
2. Hall Colin. Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships [Електронний ресурс] / Colin Hall // Pearson Education. — 2008. — 302 с. — Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=22Colin+Michael+Hall>.
3. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва / П. Р. Пуцентейло. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 344 с.
4. Гонтаржевська Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні : навчальний посібник / Л. І. Гонтаржевська. — Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. — 180 с.
5. Bornstein D. How To Change the World [Електронний ресурс] / D. Bornstein. — Режим доступу : <http://davidbornstein.wordpress.com/books/>.
6. Уткин Е. Самый неуспешный бизнесмен — тот, который хочет только заработать денег [Электронный ресурс] / Е. Уткин. — Режим доступу : <http://www.youtube.com/watch?v=OJduRPgNfe4>.
7. Арапетян А. Соціальна відповідальність [Електронний ресурс] / А. Арапетян. — Режим доступу : <http://www.civicua.org/library/view.html?topic=1388440&folder=4091>.
8. Матеріали Міжнародного економічного форуму з питань розвитку туризму (The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.weforum.org/docs/WEF_TT_Competitiveness_Report_2013.pdf.
9. Самые популярные туристические направления среди украинцев — версия Google [Электронный ресурс]. — Режим доступу : <http://korrespondent.net/lifestyle/travel/1571802-samyepopulyarnye-turisticheskie-napravleniya-sredi-ukraincev-versiya-google>.
10. Інформація про туристичні можливості України : Інформаційно-аналітична довідка Державного агентства України з туризму та курортів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tourism.gov.ua/ua/>.
11. Модели туризма зарубежных стран [Электронный ресурс]. — Режим доступу : <http://www.tourfinder.ru/publications/models.html>.
12. Ashoka: Innovators for the Public [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ashoka.org/fellows/social_entrepreneur.cfm.
13. Закон України «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
14. Titchmarsh Alan. The Eden Project [Електронний ресурс] / Alan Titchmarsh // United Kingdom: Acorn Media. — 2006. — Режим доступу : <http://www.cornwall-online.co.uk/attractions/eden/edenproject.htm>.
15. Ассоциация аналитических общественных организаций «Социально-экономические стратегии и партнерства» [Электронный ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sesp.org.ua/>.

ВЛИВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню формування конкурентного середовища в Україні та аналізу його сучасного стану. Визначено місце України у міжнародних рейтингах конкурентоспроможності. Проведено аналіз інноваційної діяльності України у динаміці та визначено її вплив на конкурентоспроможність.

Ключові слова: конкурентне середовище, конкурентоспроможність, конкурентна політика, глобальний індекс конкурентоспроможності, індекс економічної свободи, інновація, інноваційний розвиток.

Summary. To research a competitive environment in Ukraine and of its current state. The place of Ukraine in the international rankings of competitiveness. The analysis of innovation activity in Ukraine dynamic and determined its impact on competitiveness.

Key words: competitive environment, competitiveness, competition policy, Global Competitiveness Index, the Index of Economic Freedom, innovation, innovative development.

Постановка проблеми. Проблема конкурентоспроможності національної економіки займає одне з визначальних місць у макроекономічній політиці розвинених країн світу. Насамперед, це пов'язано з тим, що конкурентоспроможність можна вважати основною властивістю, яка вимагається від будь-якого економічного суб'єкта незалежно від національного або міжнародного рівня його функціонування.

Для України однією з найголовніших економічних проблем, на вирішення якої сьогодні має бути спрямована промислова політика, є проблема досягнення світового рівня конкурентоспроможності національною економікою. Умови глобального ринкового середовища диктують необхідність активізації інноваційної діяльності як найбільш ефективного способу підвищення конкурентоспроможності країни і подальшого її розвитку на інтенсивній основі. Інновації, рівень інноваційної активності є найпрогресивнішим фактором, що впливає на конкурентоспроможність національної економіки. Але, на жаль, і дотепер застосування інновацій як одного з головних чинників підвищення рівня конкурентоспроможності в Україні системно не здійснюється. Таким чином, стратегічні завдання вимагають підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки на інноваційних засадах, що має створити переваги для вітчизняних виробників у боротьбі з економічними суперниками на внутрішніх та міжнародних ринках і допомогти Україні зайняти гідне місце поряд із розвиненими світовими країнами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджуються теоретичні основи конкуренції, міжнародне конкурентне середовище, причини виникнення конкурентних переваг, шляхи забезпечення високої конкурентоспроможності національних економік, необхідно відзначити роботи таких зарубіжних вчених:

К. Айгінгера, В. Андріанова, А. Бранденбургера, Ф. Вірсеми, С. Гареллі, М. Гельвановського, М. Делягіна, С. Ємельянова, Дж. Зисмена, С. Коена, П. Кругмана, В. Кулікова, О. Михайлова, Дж. Мура, І. Накатані, Б. Нейлбаффа, В. Петрова, М. Познера, М. Портера, К. Прахалада, Дж. Прокпенка, Р. Райха, Д. Репкіна, Д. Рікардо, К. Рожкова, Дж. Сакса, А. Сміта, Дж. Стренда, М. Трейсі, Ф. Файнзільбера, Р. Фатхудинова, Г. Хамела, Дж. Харта, Б. Шлюсарчика та ін. Дослідженню інноваційної моделі розвитку економіки, впливу інновацій на економічне зростання, продуктивність праці, стратегій та механізмів формування інноваційних конкурентних переваг присвячені праці М. Абрамовіца, В. Баумоля, М. Бунчука, С. Глазьева, Е. Денісона, А. Дагаєва, Ч. Едквіста, Ч. Джонсона, Н. Іванової, Л. Канторовича, Б. Лундвала, Г. Менша, Р. Нельсона, Й. Парка, Н. Розенберга, П. Ромера, Б. Санто, Д. Сахала, Р. Солоу, С. Стерна, Б. Твісса, С. Уінтера, Р. Фостера, К. Фрімена, Дж. Фурмана, Н. Шелюбської, Ф. Шерера, Й. Шмуклера, Й. Шумпетера та ін.

Метою статті є дослідження та аналіз впливу інновацій на підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Виклад основного матеріалу. В економічній науці конкурентоспроможність розглядається як комплекс економічних, науково-технічних, виробничих, організаційних, управлінських та інших факторів, що реалізуються в товарах та послугах, які успішно конкурують на внутрішніх і світових ринках [1, с. 88].

Останніми десятиріччями у світі відбувся перехід від статичних і динамічних конкурентних переваг до інноваційних, досягнення яких перш за все пов'язане з переходом країн на інноваційний шлях з метою досягнення якісно нового рівня соціально-економічного розвитку. Саме з розвитком інноваційної діяльності пов'язують подолання

кризового стану вітчизняної економіки, зростання обсягів виробництва, вихід на нові ринки, адаптацію підприємства до ринкового середовища.

Позитивний вплив інновацій на рівень конкурентоспроможності економіки країни проявляється у зростанні продуктивності праці та доданої вартості, структурному оновленні економіки, зростанні питомої ваги високотехнологічних, наукоємних галузей у структурі виробництва та експорту, підвищенні якості продукції і, як наслідок розширенні ринків збуту.

Сучасні умови діяльності економічних суб'єктів в Україні характеризуються невизначеністю, тобто внутрішньою нестійкістю та достатньо обмеженою передбачуваністю поведінки інших суб'єктів економічних відносин. За таких обставин серед основних факторів конкурентоспроможності підприємства провідне місце займають: конкурентоспроможність продукції та його інноваційна діяльність. Крім того, в мінливому ринковому середовищі необхідно безперервно вдосконалювати власну продукцію й усі інші процеси на підприємстві, а також вміти адаптуватися, саме тому постійне впровадження інновацій на сучасному етапі розвитку економіки є основним засобом збереження конкурентоспроможності і невід'ємною частиною підприємницької діяльності.

Місце країни в міжнародному співтоваристві все більше визначається станом освіти, обсягами використання досягнень науки і техніки, ефективністю інтеграції факторів виробництва, капіталу, інформаційних та інтелектуальних ресурсів.

Протягом 2005–2012 рр. інноваційний розвиток промисловості України відзначався нестабільністю. У докризовий період рівень інноваційної активності підприємств був найвищим у 2007 р. Кількість промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у 2007 р. порівняно з 2005 р. збільшилася на 23,3 %, їхня частка у загальній кількості промислових підприємств — до 14,2 % (з 11,9 %). Кількість підприємств, що впроваджували інновації, зросла на 40,2 %, їхня частка — до 11,5 % (з 8,2 %). На стан інноваційної сфери руйнівно вплинула світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., і у цей період показники інноваційної активності мали переважно низхідну динаміку [2, с. 4].

Розглянемо, які чинники впливають на показники результативності інноваційної діяльності економіки України. Як показники результативності інноваційної діяльності України пропонуємо розглядати такі (табл. 1) [3].

За даними Держкомстату, у 2005–2012 рр. стабільну динаміку мали лише три з розглянутих п'яти показників результативності інноваційної діяльності: кількість упроваджених нових технологічних процесів, кількість упроваджених маловідходних, ресурсозберігаючих процесів та кількість нових

видів техніки, виробництво яких освоєно. Кризові явища у 2009 році вплинули лише на обсяг реалізованої інноваційної продукції, інші показники результативності інноваційної діяльності такого впливу не зазнали. Обсяг реалізованої інноваційної продукції у 2009 році скоротився порівняно з 2008 роком на третину. У тому ж 2009 році обсяги продукції промисловості також зменшилися порівняно з 2008 роком, але лише на 18 % [4]. Починаючи з 2009 року частка інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції постійно зменшувалася і в 2012 році досягла критично низького значення — 3,3 %. Вважаємо, що на показники результативності інноваційної діяльності підприємств можуть впливати два чинники (табл. 2) [5].

Реалізація в Україні у 2010–2012 рр. заходів державної політики, орієнтованих на підтримку інноваційних процесів, стала головним рушієм відновлення інноваційної діяльності промислових підприємств. Рівень їхньої інноваційної активності у 2012 р. досяг 17,4 % (у 2011 р. — 16,2 %), серед підприємств переробної промисловості він становив 17,1 %, добувної — 8,6 %, з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води — 13,2 %. Впроваджували інновації 13,6 % загальної кількості підприємств переробної промисловості — 13,9 %, у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води — 7,3 %) [6, с. 5].

Водночас, незважаючи на певну позитивну динаміку, в Україні показники інноваційного розвитку відстають від аналогічних світових значень. Так, у провідних країнах — США, Японії, Німеччині й Франції частка інноваційно активних підприємств коливається у межах 70–80 %. Підприємства країн ЄС значно більше орієнтовані на підвищення рівня новизни інновацій, інвестуючи значні фінансові ресурси у технологічні інновації, зокрема у здійснення науково-дослідних розробок. Якщо порівнювати з європейськими країнами, то частка витрат на НДДКР у Швеції становить 63,2 %, Нідерланди — 62,5 %, Люксембурзі — 53,8 %, Бельгії — 42 %, Румунії — 13,4 %, Чехії — 23,2 % від загального обсягу витрат на інновації [7]. У 2011 р. в Україні питома вага витрат на дослідження та розробки у структурі загальних витрат на інновації становила 7,5 %, що у два рази менше порівняно з 2000 р. Так, частка іноземних підприємств, що впроваджують інновації, вчетверо більша, ніж в Україні.

Важливе значення для здійснення інноваційної діяльності у країні має рівень розвитку інноваційного середовища, який можна виміряти за допомогою індексів, що характеризують стан того чи іншого аспекту економіки та суспільства. Серед них:

- глобальний індекс конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму;
- індекс економіки знань Інституту Світового банку;

Таблиця 1

Динаміка показників інноваційної діяльності у промисловості України

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Кількість інноваційно активних підприємств, од. / % до загальної кількості промислових підприємств	1193 11,9	1118 11,2	1472 14,2	1397 13,0	1411 12,8	1462 13,8	1679 16,2	1758 17,4
Кількість підприємств, що впроваджували інновації, од. / % до загальної кількості промислових підприємств	810 8,2	999 10,0	1186 11,5	1160 10,8	1180 10,7	1217 11,5	1327 12,8	1371 13,6
Упроваджено нових технологічних процесів, шт.	1808	1145	1419	1697	1893	2043	2510	2188
у т. ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	690	424	634	680	753	479	517	554
Загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності, млн. грн.	5751,6	6160	10821,	11994,2	7949,9	8045,5	14333,9	11480,6
Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	3152	2408	2526	2446	2685	2408	3238	3403
з них нових видів техніки	657	786	881	758	641	663	897	942
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн. / % до загального обсягу реалізованої промислової продукції	24995,4 6,5	30892,7 6,7	40188 6,7	45830,2 5,9	31432,3 4,8	33697,6 3,8	42386,7 3,8	36157,7 3,3
Обсяг реалізованої інноваційної продукції за межі України, млн. грн. / % до загального обсягу реалізованої інноваційної продукції	12494,8 50,0	12797,0 41,4	14666,6 36,5	23633,1 51,6	13200,9 42,0	13713,0 40,7	12630,6 29,8	13354,9 36,9

Таблиця 2

Фактори, що впливають на інноваційні показники економіки України

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, млн. грн., у тому числі:	4818,6	5354,6	6700,7	8538,9	8653,7	9867,1	10349,9	11252,7
фундаментальні дослідження	902,1	1141	1504	1927,4	1916,6	2188,4	2205,8	2621,9
прикладні дослідження	708,9	841,5	1132,6	1545,7	1412	1617,1	1866,7	2057,7
розробки	2406,9	2741,6	3303,1	4088,2	863,7	5037	4985,9	5369,9
науково-технічні послуги	800,7	630,5	761	977,7	1109,2	1024,6	1291,5	1203,2
Загальна сума витрат на інновації, млн. грн., у тому числі	5751,6	6160	10850,9	11994,2	7949,9	8045,5	14333,9	11480,6
дослідження і розробки	612,3	992,9	986,5	1243,6	846,7	996,4	1079,9	1196,3
«придбання» інших зовнішніх знань	243,4	992,9	986,5	1243,6	846,7	996,4	1079,9	47
придбання машин, обладнання та програм. забезпечення	3149,6	159,5	328,4	421,8	115,9	141,6	324,7	8051,8
інші витрати	754,6	563,7	2064,9	2664	2012,6	1855,8	2440,2	2185,5

— глобальний індекс інновацій Корнуельського університету, бізнес-школи INSEAD та Всесвітньої організації інтелектуальної власності WIPO.

Глобальний індекс конкурентоспроможності включає групу показників інноваційної діяльності. За даними звіту ВЕФ, Україна у 2012 р. посідала 71 місце серед 144 країн світу за субіндексом «Інновації», при цьому останніми роками спостерігається динаміка погіршення складових субіндексу (табл. 3). Так, протягом 2008–2012 рр. в Україні знизився рівень здатності здійснювати іннова-

ційну діяльність, погіршилась якість науково-дослідних закладів, скоротились витрати компаній на здійснення НДДКР та обсяги закупівель державою високотехнологічних товарів. Також відзначається низький рівень співпраці у дослідній діяльності між закладами освіти та промисловістю, кількості зареєстрованих патентів на винахід, забезпеченості вченими та інженерами [8].

Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) Корнуельського університету, бізнес-школи INSEAD та Всесвітньої організації інтелектуальної

Складові субіндексу інновацій індексу конкурентоспроможності України (бали від 1 до 7)

	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Здатність здійснювати інноваційну діяльність	3,8	3,7	3,3	3,4	3,3
Якість науково-дослідних закладів	4,2	3,9	3,6	3,6	3,7
Витрати компаній на НДДКР	4,3	3	3	3	2,7
Взаємодія закладів освіти та промисловості при здійсненні НДДКР	3,6	3,5	3,5	3,6	3,6
Закупівля високотехнологічних товарів за державний кошт	3,7	3,3	3,1	3,1	3,2
Наявність вчених та інженерів	4,4	4,4	4,3	4,3	4,8
Кількість патентів на винахід (кількість заяв на винаходи, що були видані Бюро реєстрації патентів та торгових марок США, на 1 млн. населення країни)	0,3	0,5	0,4	0,3	0,4

власності WIPO дозволяє оцінити здатність країн світу створювати сприятливе середовище для інновацій, а також результат від інноваційної діяльності. Індекс складається з 84 субіндексів, згрупованих за такими напрямками:

- інституції; людський капітал та дослідження;
- інфраструктура; розвиненість ринку; розвиненість бізнесу; розвиток технологій та економіки знань;
- розвиток творчої діяльності.

У 2013 р. Україна за Глобальним індексом інновацій посіла 71 місце серед 142 країни світу, що на 8 позицій менше порівняно з 2012 р. і на 11 — порівняно з 2011 р. [9].

Дослідження показують, що обмеженнями для інноваційного розвитку є:

- нерозвинутий попит на інноваційну продукцію;
- невідповідність інфраструктури потребам здійснення інноваційних процесів;
- слабкі стимули до інвестиційної діяльності;
- відсутність стратегій інноваційного розвитку;
- ігнорування інтелектуального ресурсу [10, с. 184]. Наслідком цього є зниження конкурентоспроможності національної економіки, гальмування розвитку високотехнологічних галузей промисловості, спад якості робочої сили.

Слід також підкреслити, що на світових ринках національним економікам притаманна, як правило, галузева міжнародна спеціалізація, саме тому необхідною складовою становлення конкурентоспроможності національної економіки є досягнення конкурентоспроможності галузі. Втрата галузями конкурентних позицій ставить під загрозу здатність країни підтримувати соціально-економічну оптимальність та стабільне економічне зростання. При цьому можна стверджувати, що Україна, поряд із такими конкурентними перевагами, як вигідне геостратегічне розташування, вихід на морське узбережжя та наявність значних запасів природних ресурсів, має досить високий освітній рівень населення й розгалужену систему наукових шкіл та установ з перспективними навіть на світовому рівні розробками (авіакосмічні технології, літакобудування, системи зв'язку, телекомунікації) [11, с. 169].

Активізація інноваційної діяльності підприємств промисловості сприятиме реалізації її науково-технологічного потенціалу, що проявляється у:

- підвищенні конкурентоспроможності продукції, яка виробляється промисловими підприємствами на основі використання нових або значно поліпшених способів виробництва, пов'язаних із застосуванням новітніх технологій, зокрема ресурсо- та енергозбереження, удосконаленого виробничого устаткування;

— відкритті нових ринків і завоюванні нових позицій для промислової продукції та збільшенні обсягів продажу на основі впровадження нових методів продажу і просування товарів на ринки;

- поліпшенні фінансових результатів від діяльності промислових підприємств шляхом збільшення надходжень від реалізації продукції, що є новою або значно поліпшеною за своїми властивостями або способом використання;

— сприятні оновленню й більш повному використанню виробничих потужностей та технологічної бази промислового комплексу держави [12, с. 284].

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сьогодні Україна продовжує розвиватися без суттєвого використання свого інноваційного потенціалу. Інноваційна продукція освоюється в основному шляхом використання науково-технічних надбань попередніх років. Такий тип інноваційного розвитку має досить вузькі межі і не дає можливості підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних підприємств протягом тривалого періоду. Треба відзначити, що ми маємо всі передумови для використання вітчизняного науково-технічного потенціалу для прискорення розвитку конкурентоспроможних високотехнологічних наукоємних галузей виробництва зі спрямованістю у майбутньому на досягнення стратегії лідерства у зазначених галузях. Крім того, слід враховувати, що саме ефективність сукупності підприємств галузі формує її конкурентоспроможність як складову конкурентоспроможності національної економіки. Тому цілком природно, що підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників проголошено найважливішим пріоритетом промислової політики України. При

цьому виробництво конкурентоспроможної продукції, яке впливає на створення довгострокових конкурентних переваг, прямо пов'язане зі здатністю підприємства підтримувати високі темпи оновлення і вдосконалення виробництва завдяки здійсненню інноваційної діяльності, а підприємства, які не займаються інноваційною діяльністю, власну конкурентоспроможність втрачають.

Література

1. Бойко Є. І. Механізми регулювання розвитку промислового виробництва регіону / Є. І. Бойко, М. П. Горін // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід ЄС та його адаптація до умов України : зб. наук. праць. — Львів : НДІСЕП, 2003. — Вип. 5. — Ч. І. — 458 с.
2. Інноваційний розвиток промисловості як складова структурної трансформації економіки України. — К. : НІСД, 2013. — 71 с.
3. Експрес-випуск Держстату України «Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2012 р.» № 05.3-1/28 від 05.04 2013 р.
4. Яшкіна О. І. Інноваційна діяльність підприємств України: тенденції розвитку та чинники впливу [Електронний ресурс] / О. І. Яшкіна. — Режим доступу : <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>.
5. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.
6. Інноваційний розвиток промисловості як складова структурної трансформації економіки України. — К. : НІСД, 2013. — 71 с.
7. Характеристика інноваційної діяльності підприємств [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uin-tei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=446.
8. Інформація Всесвітнього економічного форуму «The Global Competitiveness Report» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>.
9. Інноваційна спроможність та технологічна готовність української економіки у міжнародних порівняннях [Електронний ресурс] / Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. — Режим доступу : http://www.uin-tei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=432.
10. Портер М. Конкуренція / М. Портер ; [пер. с англ. ; под ред. Я. В. Заблоцкого]. — М. : Вільямс, 2001. — 495 с.
11. Богма О. С. Роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки / О. С. Богма // Вісник Запорізького національного університету. — 2010. — № 3 (7). — С. 166–170.
12. Дацій О. І. Інноваційна модель розвитку економіки України в умовах глобалізації : монографія / О. І. Дацій, М. В. Гаман, Н. В. Дацій. — Донецьк : Юго-Восток, 2010. — 368 с.

УДК 338.439:339.562

I. I. Knyazhenko,

R. V. Simonov

THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN AGRICULTURAL MARKET IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Анотація. У статті надано тлумачення категорії «агропродовольчий ринок» як складної соціально-економічної системи з емерджентним ефектом у виді певних конкурентних переваг. Побудовано когнітивну модель агропродовольчого ринку України в умовах глобалізації.

Ключові слова: агропродовольчий ринок, система, емерджентний ефект, конкурентні переваги, когнітивна модель.

Summary. The author's understanding of the category of «agricultural market» is presented in the paper as the diverse social and economic system with an emergent effect in terms of the certain competitive advantages. The cognitive model of the Russian agricultural market in the conditions of globalization is built.

Key words: agricultural market, system, emergent effect, competitive advantages, cognitive model.

The statement of the problem. Increasing globalization and international integration processes are updated issues of agri-food market of Ukraine. Agri-food

market is characterized by relatively rich and stable growing demand and supply of agricultural products, raw materials and food from all market participants

© I. I. Knyazhenko, R. V. Simonov, 2014

by price, volume, variety and quality. There is flexibility of economic relations in the chain «production — consumption» of agricultural products, raw materials and food in the presence of a permanent mechanism for regulation at national and regional levels, including the system of measures that restrict access to the agricultural markets of the country of import of certain types of food and raw materials. Having developed infrastructure facilitates the smooth movement of agricultural products, raw materials and food from their producers to end-users, allows the establishment of rational territorial and sectoral proportions most closely reflects the economic interests of the agri-food production in the country and its regions. However, the relatively advanced level of self-organization of agricultural products, raw materials and food is observed. Having adequate to modern conditions of price, financial, credit and foreign trade policy, which provides agricultural producers more favorable conditions of production and sales and investment climate for investors. Having developed the regulatory framework of the agri-food market provides favorable conditions for the country's participation in international integration alliances, improving the quality of domestic food, health of the population. Adequate response to changing economic conditions in domestic and foreign markets for agricultural products, raw materials and food is based on the use of state of legislative, organizational and economic nature. Having an adequate supply of agricultural products, raw materials and food, helps to maintain the proportionality of supply and demand in the domestic market.

The analysis of recent researches and publications.

A significant contribution to the theoretical and methodological basis of the research of agricultural markets in the context of globalization were made by our scientists V. P. Halushko, L. V. Deyneko, M. Yu. Dem'yanenko, S. M. Kvasha, B. I. Pashaver, P. T. Sabluk, M. M. Jakubowski etc., But many issues remain unresolved.

The purpose of the study. The summary of the main achievements of economics for the formulation of the category of «agri-food market» as a complex socio-economic systems develop cognitive model that is able to form an idea of the system status, performance, trend, trends and processes of agri-food market in Ukraine in the context of globalization.

The main material. Agri-food market is a complex segmented structure that has a set of specific properties due to the peculiarities of the formation of supply and demand food, and thus a pronounced social orientation [1].

Based on the fact that the agri-food market — a complex socio-economic system of emergent effect as a competitive advantage, key elements of which are in demand, which describe the solvent need for agro-food products and their supply. In determining the value of market mechanism with the composition and abundance of buyers and sellers, as well as a set of relationships between and within each of these groups.

Emergent effect of this system is presented by competitive advantage of agricultural markets in the totality of its static and dynamic performance: creating conditions for effective use of factors of production agri-food products, especially land with completely inelastic proposal; possibility of increasing the range of products agro-food products; providing priority domestic producers of agrifood globalization.

These benefits are determined by the nature of the interaction between the entities that form the proposal, consumers and agri-food products. Thus, vertical food chain resulting from the integration processes in agriculture, promote efficient use of all factors of production agri-food products, in particular through a flexible reallocation of financial resources integrated units are created equal reproductive opportunities for its members, including agricultural organizations. Based on the systematic interaction of agrifood market is expanding the range of goods and agricultural products processing organizations of agriculture, as the main trend of the global food market is increasing the share of processed products. With globalization as a result of the penetration of the subjects in agrifood market, there are both economic and administrative barriers in the form of subsidizing certain industries, higher environmental standards, informal relations between members of global networks [2].

This approach to the nature of agricultural markets allows to fill a more systematic theory of meaning paradigm of industrial markets, based on the relationship of «structure — behavior — the result», both in terms of its theoretical and methodological components and in terms of practical use. The major structural components of the agrifood market as a system is the industry markets, each of which incorporates the process of interaction of demand and supply products that are close substitutes from the standpoint of consumers, rather, end-users. It should also be noted in this connection the growing competition due to product differentiation as a prerequisite meet the growing needs in accordance with the general law of action raising needs [3].

Agri-food market is a basic component of the food market. Its structure is formed by the union of all industrial food markets, product portfolio which is formed in the field of agriculture complex as opposed to synthesized products presented in the food market. With globalization and technological progress, the role and relevance of environmental organic agrifood products from consumers with relatively high level of income is increased.

Agri-food market is a subsystem of the social and economic system of the country with its key components — the society, the characteristics of which directly affect the supply and demand.

Under the demographic component of society as a factor of the development of agricultural markets we understand not only the quantitative characteristics number of population and dynamics of its growth, but

quality — gender and age structure, spatial distribution of the population, life expectancy, incidence.

Characteristics of the consumer society includes income levels, the structure of nourishment and its compliance with the medical standards of consumption. In the industrial component of society the following are included: the size and composition of the rural population, social infrastructure, the correlation between social indicators of towns and villages, professional expertise of people employed in AIC, agricultural labor productivity. The parameters of supply and demand have a direct impact of cultural and ethnic characteristics of society. Thus, the religious practices and national traditions entail limiting of demand for certain agri-food products, which affects its structure in some regions.

Food security of the population is a twofold problem — on the one hand the achieving of minimum

level of consumption of food products in accordance with medical standards, on the other — to achieve the level of consumption of agro-food products of economically developed economies.

In conditions of globalization the concept of society with its main characteristics can not be fully localized and becomes more global. However, food security of the country remains an urgent national task [4].

Based on the understanding of the nature of agricultural markets, given the uncertainty of the market situation and the lack of development of methodological approaches to its assessment, we can offer cognitive model of agri-food market of Ukraine (see Fig. 1), which includes the following main parts: theoretical and methodological basis of market research; structural model of the food market of Ukraine in the system of international integration; productive component.

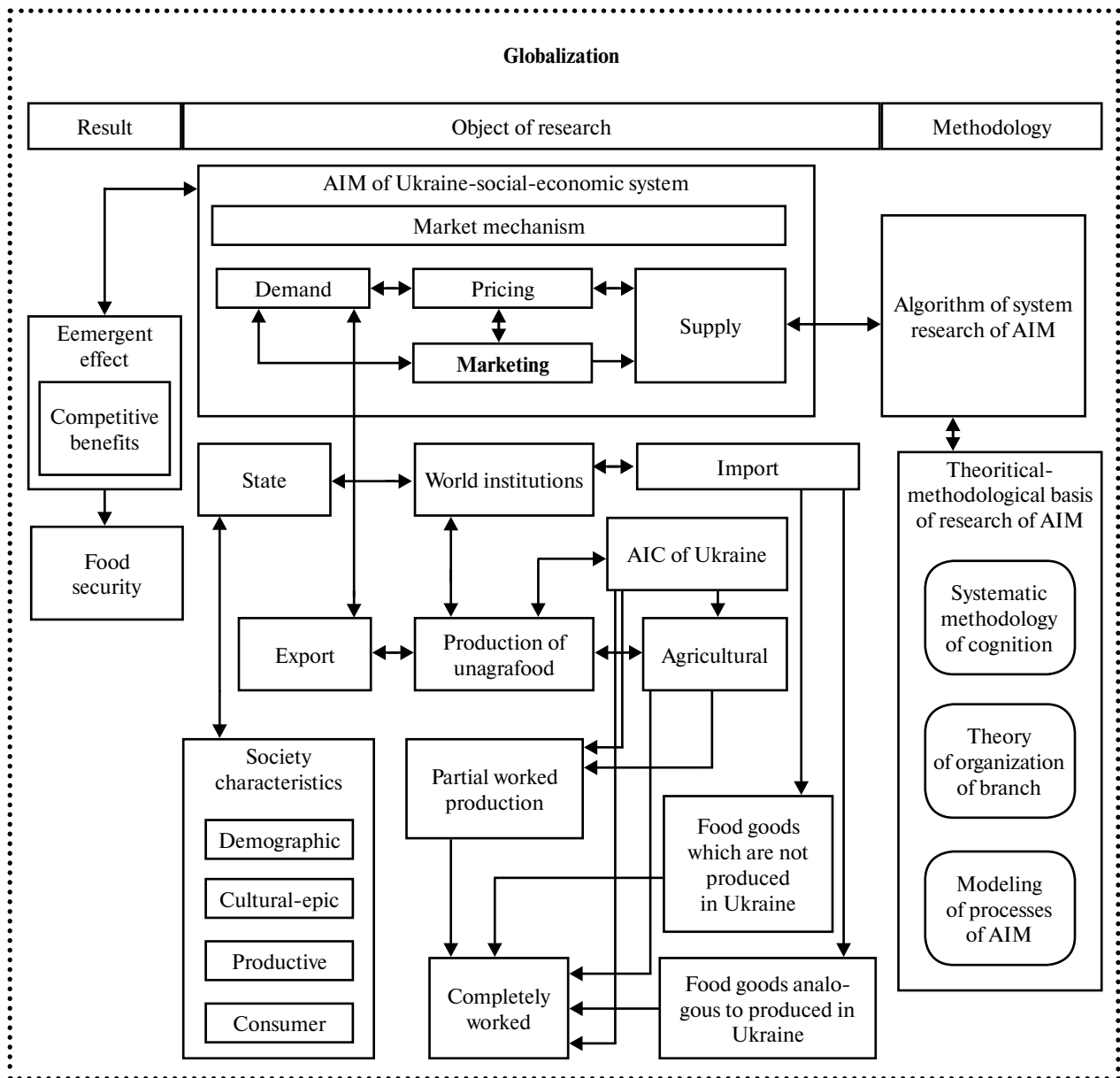

Figure. 1. Cognitive model of agri-food market of Ukraine

Theoretical and methodological basis of the cognitive model is a systematic approach to the study of market processes, methodology, theory and modeling industry markets. The basis of the model of agrifood market of Ukraine is its market mechanism, represented by demand, supply determines the pricing. The subsystem aims to study marketing and creating demand and supply of agro products.

The processes of agricultural markets in the context of globalization is impossible without its state of science-based regulation. A model displays a set of constructive role of various factors affecting the development of agrifood market, namely the impact of the global agri-food market society; supply of agricultural products, differentiated by degree of processing in the domestic agribusiness; the state of the food market, substitutes for non-agricultural origin.

It is noted that non-agricultural or food products have mainly non-agricultural origin, which can be a substitute agrifood products, which enhances substitutional competition in agricultural markets segments, including by selling quasi-food products. In fact, it's about capturing a certain percentage of the food market is not agrifood industry market. The share of these markets in the structure of food consumption is one of the most important indicators of the level and quality of life [5]. It's not as food additives (preservatives, dyes, minerals, etc.) As established synthetic food is mainly based on the synthesis of minerals may be of some use agricultural raw materials. However, it is difficult to distinguish between agri-food products and synthetic foods because these foods contain both groups of food chemistry. The criteria for this division are encouraged to use one of the manufacturer of food that is part of the APC, and the other that as the basis of food serving agricultural raw materials.

Individual components model represents an integrated component of the market agrifood Ukraine have competitive advantages that provide a high enough level of food consumption and the population's food security.

Conclusion. The globalization of agro-food markets intensifies competition at all hierarchical levels. Methodological aspects of agro-food markets in a

globalized economy based on theoretical and methodological concept study development strategies of national markets in general and sector- particularly in view of multi-level integration, complicated by the increasing interdependence of national economies, the threat of world markets, global risk management in the context of the sociopolitical and ecological economic dimension with regard to competition and the multifunctional role of agriculture.

The current global agrifood market is characterized by rapid industrialization, informatization, capitalization, research and development management theoretical, practical and intensive use of appropriate tools. Using a cognitive approach to the study of market processes, due to the complexity of the research object, it is highly dynamic. Cognitive approach aims to generate a systemic understanding of the condition, performance, trend, trends and processes of agrifood market of Ukraine in a globalizing world economy.

Literatures

1. Авдашева С. Теория организации отраслевых рынков / С. Авдашева, Н. Розанова. — М. : Магистр, 1998. — 117 с.
2. Державне регулювання економіки України: методологія, напрями, тенденції, проблеми / за ред. М. М. Якубовського. — К. : НДЕІ Міністерства економіки України. 2005. — 410 с.
3. Положенцева К. Л. Формування стратегії розвитку агропромислового комплексу України в умовах глобалізації / К. Л. Положенцева // Продуктивні сили і регіональна економіка. — 2008. — Ч. 2 — С. 375–380.
4. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках : наукова доповідь / за ред. акад. УААН В. М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. — К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. — 260 с.
5. Звіт про конкурентоспроможність України 2010 «Назустріч економічному зростанню та процвітання» [Електронний ресурс] / Фонд «Ефективне управління». — Режим доступу : <http://www.feg.org.ua>.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗИ БАНКРУТСТВА МОНОМІСТ

Анотація. Розглянуто проблеми монопрофільних міст та містоутворювальних підприємств. Розкрито сутність інноваційних підходів до вирішення соціально-економічних проблем та подолання загрози банкрутства монопрофільних міст: застосування елементів державно-приватного партнерства, механізмів «індустріальна диверсифікація», «стабільне мономісто», «кероване стиснення», створення інвестиційного паспорту міста.

Ключові слова: мономісто, містоутворювальне підприємство, інноваційний підхід, модернізація, диверсифікація, державно-приватне партнерство, банкрутство, інноваційний паспорт міста.

Summary. The problems of single-industry towns and town enterprises. Essence of innovative approaches to address the socio-economic problems and overcome the threat of bankruptcy company towns: the use of elements of public-private partnership arrangements «industrial diversification», «stable industry town», «controlled compression», the creation of investment passport of the city.

Key words: one-industry town, forming enterprise, innovation, modernization, diversification, public-private partnerships, innovative passport city.

Постановка проблеми. Економічне зростання та соціальний розвиток країни, регіону, міста неможливі без використання інновацій. Механізми стимулювання інноваційних процесів постійно збагачуються новими формами. Сьогодні підтверджує суцільне проникнення інновацій на всі рівні та сфери людської діяльності, зміцнення інноваційних зв'язків між різними секторами промисловості, між економікою, соціумом та інфраструктурою. Іноді лише інноваційні підходи можуть вирішити застарілі проблеми, які тривалий час не мали ефективної розв'язки або не задовольняли учасників ситуації. Мова йде про промислові монопрофільні міста, які є невід'ємним елементом національної економіки. Проблеми розвитку міст є проекцією проблем соціально-економічної системи, у рамках якої вони функціонують, в якій присутні системні ризики неплатоспроможності, загрози банкрутства, викликані зовнішніми причинами: загостренням економічної ситуації в країні, яка впливає на купівельну спроможність та падіння попиту, недосконалість законодавчої бази з питань економіки та регулювання економічних процесів, неспроможність контрагентів тощо. Разом із тим існують специфічні проблеми та особливості розвитку міської економіки, які визначають вектор її руху. Для монопрофільних міст, економіка яких спирається на діяльність промислових підприємств однієї галузі, характерна залежність їх соціально-економічного розвитку від стану містоутворювальних підприємств. Загроза банкрутства такого підприємства запускає механізм розкручування негативних соціально-економічних процесів у місті — падіння доходів сімей, підвищення рівня безробіття, затримка пенсій, несплата комунальних послуг, занедбання інфраструктури, зростання злочинності, масова міграція, вимирання міста. Тому підтримка сталого розвитку міста вимагає інноваційних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання з проблем монопрофільних міст розроблено у роботах російських науковців Є. Г. Аніміци [1, 2], І. Д. Тургель [3], А. М. Ряховської [4]. На підставі досліджень промислових містоутворювальних структур мономіст, їх особливостей та зроблених науковцями висновків щодо неможливості самостійного забезпечення стійкого стану промислових структур монопрофільних міст Міністерством регіонального розвитку Російської Федерації була розроблена програма підтримки монопрофільних міст. Цю проблему досліджували також українські вчені М. Г. Чумаченко [5], В. М. Геєць [6]. Втім існуюча проблема потребує пошуку нових рішень.

Мета статті — визначення сутності інноваційного підходу до вирішення соціально-економічних проблем передкризового та кризового стану монопрофільних міст на прикладі російського і вітчизняного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Згідно з аналітичним дослідженням, проведеним Союзом інвесторів Російської Федерації, до категорії мономіст в Росії можна віднести 332 селища міського типу і 467 міст, в яких загалом проживають близько 25 % всього міського населення країни (25 млн. осіб) [7]. Підприємства у монопрофільних містах несуть на собі не тільки економічне, але й соціальне навантаження. Об'єкти соціальної інфраструктури, які обліковуються на балансі містоутворювальних підприємств, з одного боку, забезпечують умови життєдіяльності в населеному пункті, з іншого боку, їх утримання обертається для підприємств накопиченням збитків. Таким чином, нерозривне коло «містоутворювальне підприємство — монопрофільне місто» свідчить про існування замкнутої системи, яка в ідеалі має забезпечувати себе сама. Для оцінки ефективності функціонування господарсько-соціального комплексу монопрофільних

міст аналітики використали показник доданої вартості, створеної монопрофільним містом, який визначається як різниця між вартістю продукції та послуг, реалізованих підприємствами мономіста, і вартістю ресурсів, придбаних цими підприємствами для виготовлення продукції, а також отриманих міською владою для забезпечення умов життя в місті, та встановленою для цього регіону сукупною вартістю споживчого кошика [7]. Вибір цього критерію ґрунтується на позиціях системної організації економіки та ресурсної теорії кризи соціально-економічних систем. Як видно із формування критерію, головним власним ресурсом мономіста є людський потенціал. За проведеними розрахунками, із 331 монопрофільного міста показник доданої вартості був позитивним у 45 мономістах, решта мають від'ємне значення, що має покриватися за рахунок зовнішніх джерел фінансування. Загалом неефективні монопрофільні міста потребують дотацій у сумі більше 44 млрд. рублів на рік, що становить 80 % від суми щорічних трансфертів федерального бюджету у бюджети суб'єктів РФ [7].

У 2010 р. керівництва міст Росії, у яких зосереджені монопрофільні виробництва, були зобов'язані розробити та подати Міністерству регіонального розвитку Російської Федерації комплексні плани модернізації, спрямовані на підтримку мономіста. Починаючи з 2012 р. акценти при відборі комплексних планів модернізації були зміщені від вирішення проблеми безробіття, що була актуальною в період кризи, у бік підтримки найбільш значущих опрацьованих інвестиційних проектів, які мають соціальний та економічний ефект. Зміст проектів такий (на прикладі Липецької області): проведення діагностики соціально-економічного середовища, оцінка капіталу міст, аналіз містоутворювальних підприємств та обсягів фінансових потоків економіки, дослідження потенціалу, розробка основних шляхів виходу із ситуації монопрофільності економіки. Відбір перспективних інвестиційних проектів здійснювався за критеріями: комплексність і мультиплікативний ефект; врахування пріоритетності; максимальне залучення громадськості. Основними напрямками розвитку монопрофільних міст у проектах було визначено:

— курс на диверсифікацію за умови збільшення обсягу інвестиційних потоків на територію мономіста, розширення номенклатури продукції та послуг, що надаються місцевими підприємствами та установами;

— використання методу «створення і розвитку точок економічного зростання», а саме — запровадження механізмів створення вільних економічних зон промислово-виробничого або рекреаційного типу, технопарків, а також нового механізму інвестиційного зростання — приватних індустріальних парків;

— затвердження комплексних інвестиційних планів розвитку мономіст, які є документами державно-приватного партнерства;

— включення до комплексних інвестиційних планів розвитку мономіст проектів розвитку інфраструктури, у тому числі щодо модернізації ЖКГ [8].

Ґрунтуючись на позиціях ресурсної теорії криз та антикризового управління, комплексні інвестиційні проекти щодо містоутворювальних організацій монопрофільних населених пунктів є по суті проектами санації. В умовах ринкової економіки монопрофільні міста відрізняються слабким фінансовим станом, фактично не мають практичної можливості кардинально змінити своє становище самостійно, спираючись тільки на внутрішні ресурси. Тому інвесторами у цьому проекті були визначені:

— органи державної влади — для тих 5 % монопрофільних міст (із населенням 1,4 млн. осіб), на території яких виявлено високий ступінь кризи, причому федеральні кошти спрямовуються як на підтримку міста, так і на фінансування процесу розселення міст;

— органи державної влади і приватний бізнес — 15 % мономіст із населенням 5,4 млн. осіб, що віднесені до категорії підвищеного ризику.

Решта 80 % монопрофільних міст Росії визнані такими, що потребують якісного моніторингу соціально-економічного стану та розробки програм розвитку, які затверджуються на федеральному рівні.

Залучення до складу інвесторів представників приватного бізнесу виправдувалося тим, що містоутворювальні підприємства переважно знаходяться у власності промислово-фінансових груп — ВАТ «Газпром», НК «Роснефть», ВАТ «ЛУКОЙЛ», холдинг «Інтеррос», холдинг «Базовий елемент» тощо. Так, містоутворювальними підприємствами муніципального утворення Пікальово Ленінградської області (населення 21,1 тис. осіб) є глиноземний завод (власність групи «Базовий елемент»), цементний завод (група «Євроцемент») [9]. У м. Бокситогорськ Ленінградської області з населенням 16,1 тис. осіб містоутворювальне підприємство «ВАТ Русал Бокситогорський глиноземний завод» входить до складу холдингу «Русал» [9]. ПФГ володіють ресурсами та мотивацією для проведення антикризової реструктуризації — захищатимуть майнові інтереси. Проблеми мономіст мають вирішуватися за участю великих компаній, з урахуванням врегулювання питань взаємозалежності, партнерства і відповідальності.

Новацією у комплексних інвестиційних проектах щодо містоутворювальних організацій монопрофільних населених пунктів у Росії є активне залучення до проектів приватного бізнесу на засадах приватно-державного партнерства. У міжнародній практиці подібні рішення не є новими. Основи для цього задекларовані у Європейській хартії місцевого самоврядування від 15.10.1985 р. [10].

Основні довгострокові цілі реалізації комплексних планів модернізації російських мономіст включають таке: модернізацію традиційних (містоутворювальних) виробництв, диверсифікацію економіки міста (створення нових виробництв і підприємств сфери обслуговування населення та бізнесу), розвиток малого та середнього бізнесу, поліпшення іміджу міста та підвищення якості життя. Стратегічною метою проєктів є підвищення конкурентоспроможності містоутворювальних підприємств, зменшення ключових ризиків, підвищення зайнятості, залучення творчих кадрів, інвестиційних ресурсів, що у кінцевому підсумку забезпечить сталий розвиток міста в довгостроковій перспективі за рахунок власного капіталу, у тому числі людського потенціалу. Методологічною базою реформування промислового сектору мономіст в Росії послужили наукові теорії економічного районування, результати дослідження структури регіональних комплексів, цільові федеральні програми розвитку регіонів Росії, теоретичні аспекти формування територіально-виробничих та галузевих комплексів, аналіз розміщення продуктивних сил галузей господарства та економічних районів, положення регіональної політики і стратегії.

Дослідження російських аналітиків виявило також два важливих моменти. По-перше, історія розвитку монопрофільних міст є циклічною: після циклу розвитку місто або переходить в інерційний цикл, або після реформування починає свій новий цикл розвитку з іншими цілями і завданнями, а якщо їх немає — помирає. По-друге, рішення, що визначають майбутнє міста, іноді лежать поза можливостей впливу міста на це рішення [7]. Висновки підтвердимо прикладом надії на відродження мономіста.

Місто Байкальськ Іркутської області, населення 13,3 тис. осіб, засноване у 1961 р. при будівництві Байкальського целюлозно-паперового комбінату. У довгостроковій перспективі очікувалося, що це буде потужне індустріальне місто з населенням до 300 тис. осіб. Містоутворювальне підприємство ВАТ «Байкальський целюлозно-паперовий комбінат» формувало 80 % доходів міста, проте у 2008 р. його діяльність була призупинена, у 2013 р. комбінат було закрито. За роки стагнації молодь виїхала у великі міста, а зворотна міграція пенсіонерів з північних депресивних населених пунктів погіршила економічну ситуацію. Місто було віднесено до категорії мономіст з високим ризиком кризи. Згідно із федеральною програмою з розвитку мономіст було розроблено комплексний інвестиційний проєкт, яким передбачено будівництво об'єктів туризму (озеро Байкал) і двох заводів з розливу Байкальської води, створення тепличних господарств і підприємств з переробки садової суніці [9].

Проте не в усіх монопрофільних містах можливе відродження, що підтверджує російський

досвід. В умовах дефіциту фінансових ресурсів виділення дотацій маленьким монопрофільним містам, в яких ситуація не покращується, було визнано недоцільним. Із цих причин у 2014 р. Міністерство економіки та розвитку Російської Федерації планує зменшити кількість мономіст за списком Федеральної програми підтримки. До попереднього списку було включено 342 населених пункти (16 млн. жителів) за заявками регіонів. Новий список складається на підставі статистичних даних за рівнем зайнятості на містоутворювальних підприємствах, приблизно 250 міст. Міста з населенням більше 3 тис. осіб будуть фінансуватися за програмою державної підтримки, до 3 тис. осіб — за рахунок регіонів.

Запропоновано три моделі розвитку монопрофільних міст. Перша модель — «стабільне мономісто» — застосовується, якщо є перспективи для розвитку, реалізації інвестиційних проєктів, а містоутворювальне підприємство стабільно працює. Фінансування інвестиційного проєкту, спрямованого на модернізацію містоутворювального підприємства у цілях підтримки його стабільної роботи, проводить власник підприємства. Федеральний бюджет фінансує навчання персоналу, якщо власник передбачає створення нових робочих місць, підтримку та оновлення інфраструктури міста.

Друга модель — «індустріальна диверсифікація» — містоутворювальне підприємство перебуває у складній фінансовій ситуації, можливе його закриття або консервація, втім географічне розташування міста або ринкове середовище дозволяють розвивати підприємницьку діяльність за рахунок створення середніх і малих підприємств, нових виробництв, можливості для цього розвитку наявні. Підтримується ідея створення індустріальних парків з пільговими умовами для інвесторів.

Третя модель — «керване стиснення» або ліквідація — застосовується у тому випадку, коли можливостей для розвитку містоутворювального підприємства немає, географічне та ринкове середовище не сприяє розвитку підприємництва, місто віддалене від населених районів. Пропонується державне фінансування переселення жителів в інші райони країни (40–60 % населення), переселення решти жителів у перспективні райони цього міста у муніципальне житло, яке передбачається викупити у переселенців, підтримувати інфраструктуру перспективних районів міста. Неперспективні райони міста, які формуються за рахунок стиснення, концентрації, передаватимуться під дачні ділянки, забудову приватного будівництва тощо. Розвиток підприємництва мотивується пільговим оподаткуванням [11].

За даними Федерації роботодавців України, з 459 українських міст 120 міст є монопрофільними, в них мешкає 2,5 млн. жителів [12]. Незважаючи на те, що, на відміну від Росії, в Україні відсутня проблема віддаленості мономіст від промислово роз-

винених районів, немає необхідності ліквідувати неперспективні міста завдяки родючій землі, яка прогодує жителя навіть в умовах натурального господарства, більшості з монопрофільних міст потрібна системна підтримка з боку держави та власників містоутворювальних підприємств. Вигідне географічне розташування монопрофільних міст України надає значний потенціал для розвитку малого і середнього бізнесу. Федерація роботодавців України виступає за створення реєстру монопрофільних (монофункціональних) міст, прийняття Національної програми розвитку мономіст, взаємодію держави, місцевих органів самоуправління та власників містоутворювальних підприємств з метою розвитку великого і малого бізнесу, а також підтримує активну позицію власників містоутворювальних підприємств щодо соціальної відповідальності за розвиток життя у містах [12].

Розглянемо новачки щодо монопрофільних міст в Україні на прикладах. У процесі будівництва з 1970 р. Запорізької ДРЕС (наразі ТЕС) було створене селище енергетиків, яке через два роки отримало назву Енергодар. Комплексна забудова Енергодара поєднувалася з високими темпами будівництва ДРЕС. У 1977 р. була введена у дію Запорізька ТЕС та було розпочато будівництво Запорізької АЕС — найбільшої в Європі і в Україні атомної електростанції. У 1985 р. Енергодар отримав статус міста. Отже, місто Енергодар з населенням у 53,5 тис. осіб станом на 2013 р. є монопрофільним містом із двома містоутворювальними підприємствами — Запорізькою ТЕС і Запорізькою АЕС, які випускають 99 % обсягу промислової продукції та на яких працює близько 20,0 тис. осіб. Кількість пенсіонерів — 22,4 тис. осіб, більшість з них є колишніми працівниками ТЕС та АЕС. Енергодарською міською радою викроєні такі «вузькі місця» у розвитку міста:

- можливість аварії на атомній електростанції;
- нестабільна політична та економічна ситуація;
- недосконала законодавча база;
- міграція молоді у великі міста;
- можливість росту безробіття за рахунок змін у господарській діяльності містоутворювальних підприємств;
- екологічне забруднення навколишнього середовища міста;
- обмежений термін експлуатації технічної інфраструктури міста [13].

Основним заходом соціально-економічного розвитку міста Енергодар вважається стабільна робота підприємств ВП «Запорізька АЕС» ДП НАЕК «Енергоатом» і ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК», реалізація стратегії соціального партнерства ПАТ «ДТЕК» і територіальної громади міста. В економічній історії міста «чорною смугою» відзначено період банкрутства Запорізької ТЕС, яке тривало з 2001 р. по 2007 р. і завершилось приходом

інвестору ПАТ «ДТЕК», погашенням інвестором кредиторських вимог на суму близько 1679 тис. грн. в обмін на корпоративні права, укладенням мирової угоди. На теперішній час найбільша енергетична компанія України ПАТ ДТЕК, яка входить до складу фінансово-промислової групи «Систем Кепітал Менеджмент» (СКМ), працює у сегментах видобутку і збагачення вугілля, генерації, дистрибуції та продажу електроенергії. Консолідований виторг компанії у 2012 р. склав 82,5 млрд. грн., чистий прибуток — 5,9 млрд. грн., податків сплачено на суму 15,5 млрд. грн. [14].

Стратегія партнерства ПАТ «ДТЕК» з територіями присутності на 2013–2015 рр. прийнята місцевими радами міст Курахове, Зугрес, Щастя (Луганська ТЕС, населення 14 тис. осіб), Енергодар, Зеленодольськ, Добротвір, Ладижин (Ладижинська ТЕС, населення 24,6 тис. осіб, з них 12 тис. осіб постраждалих від Чорнобильської катастрофи, 2,5 тис. осіб працюють на ТЕС, решта займається сільським господарством), Павлоград, Терновка, Кіровське, Добропілля, Моспине, Ровеньки, Свердлове, Бурштин.

Являє інтерес новачка у створенні Інвестиційного паспорту міста Бурштин, населення 18,7 тис. осіб, з них 8,1 тис. осіб — працездатне населення, що переважно працює на Бурштинській ТЕС, яка виробляє 24 % промислового виробництва Івано-Франківської області [15]. Інвестиційний паспорт міста складається з таких сторінок: огляд макроекономічної ситуації в Україні; загальна інформація про місто Бурштин; аналіз сектору економіки і демографічної ситуації; інформація щодо соціальної сфери міста; інформація про містоутворювальне підприємство — Бурштинську ТЕС; переваги інвестування, до яких віднесено нарощування виробництва та експорту електроенергії, виробленої на Бурштинській ТЕС, наявність розроблених інвестиційних проектів та опрацювання проекту індустріального парку, відкритість місцевої влади до співпраці з інвесторами, зручне географічне розташування міста, велика кількість працездатного населення, успішний досвід партнерства з ПАТ «ДТЕК» за проектами з енергоефективності та розвитку бізнес-середовища; перелік привабливих галузей міста — розвиток індустріального парку, альтернативна енергетика та енергоощадні технології, виробництво опалювальних котлів для житлових будинків, виробництво електроніки та комплектуючих, виробництво будівельних матеріалів, розвиток тепличних господарств та овочесховищ, глибока переробка сільськогосподарської продукції, розвиток рибного господарства та виробництво рибних консервів, реформування ЖКГ; інформація щодо створення індустріального парку в Бурштині; перелік інвестиційних проектів, у тому числі проекти для великого бізнесу («Індустріальний парк», «Ділянка під промислову зону», «Реконструкція

зольного заводу», «Реконструкція овочесховищ», «Модернізація теплиць»), для малого і середнього бізнесу («Завершення будівництва готелю», «Розвиток ягідництва», «Комерційна нерухомість») та інфраструктурні проекти («Модернізація тепломереж», «Реконструкція водопровідних мереж»).

На теперішній час Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України спільно з обласними та міськими державними адміністраціями підготували 26 Інвестиційних паспортів за регіонами України. У документах викладено вичерпну інформацію про інвестиційні можливості областей, їх економічний, культурний, суспільний потенціали, що є актуальним для інвесторів, які вивчають регіональні ринки з метою вигідної співпраці, а для монопрофільних міст стало вдолою новацією.

Як бачимо, російський та вітчизняний досвід вирішення соціально-економічних проблем передкризового та кризового стану монопрофільних міст з метою недопущення їх банкрутства мають багато спільного, однаково відкриті для запровадження інноваційних форм розвитку.

Висновки. Система «містоутворювальне підприємство — монопрофільне місто» більш уразлива до загрози банкрутства, ніж системи в містах з адаптивною поліфункціональною економікою. Використання інноваційних підходів до вирішення соціально-економічних проблем передкризового та кризового стану монопрофільних міст — застосування елементів державно-приватного партнерства, механізмів «індустріальна диверсифікація», «стабільне мономісто», «кероване стиснення», створення інвестиційного паспорту міста — надає можливості для саморозвитку населених пунктів та їх гнучкої адаптації до зміни довкілля без постійного звернення до ресурсів держави, для покращення якості життя населення. Основне завдання, яке доведеться вирішувати, полягає у тому, щоб своєчасно виявляти «вузькі» місця та знаходити точки росту системи монопрофільного міста для упередження негативних наслідків.

Література

1. Анимица Е. Г. Разработка комплексных инновационных планов развития моногородов (методика) / Е. Г. Анимица, Э. В. Пешина. — Екатеринбург : Изд-во УрГЭУ, 2010. — 134 с.
2. Концептуальные подходы к разработке стратегии развития монопрофильного города : науч. изд. / Е. Г. Анимица [и др.]. — Екатеринбург : Изд-во УрГЭУ, 2010. — 80 с.
3. Тургель И. Д. Монофункциональные города России: от выживания к устойчивому развитию / И. Д. Тургель. — Екатеринбург : Изд-во УрАГС, 2010. — 520 с.

4. Ряховская А. Н. Разработка эффективных форм государственной финансовой поддержки в целях предотвращения банкротства неплатежеспособных градообразующих организаций монопрофильных городов / А. Н. Ряховская, О. Г. Крюкова, Е. А. Арсенова // Эффективное антикризисное управление. — 2011. — № 1 (64). — С. 11–20.

5. Государственный сектор промышленности в системе экономического регулирования : монография / Н. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко и др. — Донецк : Институт экономики промышленности, НАН Украины, 2003. — 330 с.

6. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку : монографія / В. М. Геєць. — К. : НАН України ; Інститут економіки та прогнозування, 2009. — 863 с.

7. Регион и город. Монопрофильные города и градообразующие предприятия. Официальный сайт «Союз Инвесторов» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.unioninvest.ru/city_mong.html.

8. Моногорода: курс на диверсификацию. На вопросы журнала «Эффективное антикризисное управление» отвечает губернатор Липецкой области Олег Королев // Эффективное антикризисное управление. — 2012. — № 3 (72). — С. 5–12.

9. Європейська хартія місцевого самоврядування : міжнародний документ від 15.10.1985 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

11. Милукова Я. Неперспективные подлежат сжатию [Электронный ресурс] / Я. Милукова // Официальный сайт «Газета.ру». — Режим доступа : <http://www.gazeta.ru/business/2014/01/29/5874369.shtml>.

12. Градообразующие предприятия должны помогать городам [Электронный ресурс] // Официальный сайт «Подробности». — Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/economy/2012/05/08/835341.html>.

13. Соціально-економічний розвиток. Стратегія розвитку м. Енергодара на період до 2015 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Енергодарської міської ради. — Режим доступу : <http://www.en.gov.ua/golovna/nase-misto/socialno-ekonomichnij-rozvitok>.

14. О нас. Основные показатели [Электронный ресурс] // Официальный сайт компании ДТЭК. — Режим доступа : <http://www.dtek.com/ru/about-us/dtek-at-a-glance#.U4yt1KBDBiY>.

15. Інвестору. Інвестиційний паспорт міста [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Бурштинської міської ради. — Режим доступу : <http://bmrada.bur.if.ua/investytsiinyi-pasport-mista>.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ: СУТНІСТЬ ТА ФОРМИ

Анотація. У статті розглянуто дискусійне питання щодо взаємозв'язку понять «ефективність» та «результативність». Обґрунтована визначна роль ефективності, виокремлені дві її форми — результативність та економічність. Наведено авторське визначення поняття «ефективність».

Ключові слова: ефективність, результативність, форми ефективності, порівняльна ефективність.

Summary. The article considers the controversial issue of the relationship of the concepts of «efficiency» and «effectiveness». Reasonable prominent role performance, highlighted two forms — effectiveness and efficiency. The above author's definition of efficiency.

Key words: efficiency, effectiveness, efficiency forms, comparative effectiveness.

Постановка проблеми. Ефективність відноситься до унікальних економічних категорій, тому що усі знають, як вона розраховується, але ніхто не знає, що вона визначає. Саме відсутність чіткого визначення категорії залишає невизначеним велику кількість питань, які стосуються не лише змістового навантаження категорії, але й її позиціонування в реєстрі інших.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Уперше питанням ефективності присвятили свої праці такі визначні для економічної науки вчені, як А. Сміт, Д. Рікардо, В. Петті, Ф. Кене. Сьогодні вирішенню цієї актуальної проблеми присвячені роботи багатьох вітчизняних та закордонних авторів, серед яких С. О. Ільмінська, А. А. Паранян, М. С. Солодка, В. С. Тікін, В. Є. Швець.

Дослідженням категорії «ефективність» присвячено багато робіт науковців. Окремим питанням у цих дослідженнях виділено взаємозв'язок та співвідношення ефективності й результативності. Що основне? Це питання й досі залишається відкритим. У цій статті ми спробуємо наблизитися до відповіді на поставлене запитання.

Мета дослідження — надати формулювання визначення ефективності як економічної категорії та визначити її основні форми.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ефективність» є ключовим поняттям не тільки теоретичної, але й практичної економіки. У своїй книзі К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю саме через ефективність розкривають сутність економіки як науки, яка «.. досліджує проблеми ефективного використання обмежених виробничих ресурсів...» [1].

На сьогоднішній день в економічній літературі відсутнє як таке визначення категорії «ефективність», існує лише різноманіття варіантів її трактування. Практично в будь-якому економічному довіднику економічна ефективність визначається як співвідношення результату до витрат на його досягнення (кінцевого результату).

А. А. Паронян відзначає, що окремі автори під економічною ефективністю розуміють: спів-

відношення досягнутого результату і виробничих витрат; ресурсовіддачу, використовувану у виробництві матеріальних благ; продуктивність суспільної праці; величину отриманого ефекту в розрахунку на одиницю застосовуваних сумарних витрат [4, с. 152]. Економічна ефективність залежить як від економічного ефекту, так і від витрат (ресурсів), спрямованих на досягнення цього ефекту. Таким чином, економічна ефективність виходить в результаті зіставлення ефекту з витратами або ресурсами і є по суті відносною величиною. Як наслідок, значення цього показника неможливо скласти ні в часі, ні в просторі.

Економічна сутність ефективності полягає в тому, щоб на кожну одиницю використовуваних ресурсів домагатися істотного збільшення обсягу виробництва продукції. У кінцевому підсумку це означає підвищення продуктивності суспільної праці, що і є критерієм підвищення ефективності виробництва [5, с. 104].

Професор М. С. Солодка в роботі «Надійність, ефективність, якість систем управління» [2, с. 31–32] пропонує досить повний аналіз еволюції поняття «ефективність». Автор зазначає, що термін «ефективність» з'явився спочатку в економічній літературі. Цей термін можна зустріти в роботах одного із засновників класичної політекономії Вільяма Петті, а також засновника школи фізіократів Франсуа Кене. Слід зазначити, що поняття «ефективність» як самостійне цими вченими не розроблялося, а вживалося у значенні результативності. Спочатку термін використовувався для характеристики тих чи інших урядових чи приватних ініціатив з позиції їх впливу на економіку.

Слід звернути увагу на те, що хоча термін зароджувався в економічній літературі, своє застосування він знаходив у характеристиці діяльності суб'єкта управління — уряду, що, враховуючи напрям розвитку економічної думки того періоду, посприяло закріпленню нового терміна. Таким чином, термін «ефективність» відобразив зміну поглядів на роль уряду в економіці, у результаті якої уряд перестали сприймати виключ-

но як суб'єкт влади і почали до нього ставитися як до суб'єкта управління. Це підтверджується і тим фактом, що для оцінки результативності діяльності уряду пропонувалися деякі підходи, пов'язані з оцінкою результату його діяльності відносно конкретної мети.

У той час інші суб'єкти управління ще не набули свого визначального значення в житті суспільства, тому новий термін не відразу увійшов в практику поширеного вживання навіть серед економістів. Наприклад, усім відомий класик політекономії Адам Сміт взагалі не вдавався до використання поняття «ефективність». Однак розвиток промислової буржуазії, мануфактурного виробництва визначил долю терміна, сформувавши новий клас суб'єктів управління — менеджерів.

Поняття «ефективність» знову з'являється в роботах Давида Рікардо вже в новому контексті. У його роботах ефективність виступає не характеристикою процесу управління в цілому, а характеристикою певних дій [3, с. 53]. При цьому термін «ефективність» використовується як відношення результату до певного виду витрат, таким чином, набувається те специфічне значення, яке збереглося до теперішнього часу. Саме в цей період поняття «ефективність» набуває визнання і статус економічної категорії.

На сьогоднішній день широке обговорення в наукових колах одержало зіставлення понять «ефективність» і «результативність». Так, В. С. Тікін в роботі «Ефективність — не коефіцієнт» пропонує чітко розмежувати ці категорії. Обґрунтовуючи свою точку зору, він посилається на відомого американського економіста Пола Хейне, який вважав, що ефективність і економічність характеризують «результативність» використання засобів для досягнення цілей. «... Отримувати якнайбільше з доступних нам обмежених ресурсів — ось що ми маємо на увазі під ефективністю і економічністю» [6, с. 94]. Таким чином, ефективність розглядається як поняття більш вузьке, ніж результативність.

Такої ж думки дотримується автор роботи [7, с. 4], який приходить до цього висновку, ґрунтуючись на висловлюваннях загальноновизнаного фахівця в галузі якості Пітера Друкера. Друкер відзначає смислову відмінність цих термінів: «результативність» (effectiveness) означає «робити правильні речі» (doing the right things), а «ефективність» (efficiency) — «робити речі правильно» (doing things right). Подібне розділення він виводить з різного написання і вимови однокорених слів. Однак у всіх словниках і «effectiveness», і «efficiency» переводяться як «ефективність», що свідчить, на наш погляд, про наявність двох різних форм ефективності.

Нашу думку підтверджують укладення професора філософії М. С. Солодкої, яка пояснює виникнення цих форм еволюцією поняття «ефек-

тивність», завдяки якій виникла необхідність розширити поняття. У результаті були введені поняття «потребної» ефективності, що «виражає ступінь відображення потреби в меті, вибір найбільш ефективних засобів відображення», і «цільової» ефективності «як відношення результату діяльності до мети», за поняттям ж економічної ефективності було збережено відношення результату до затрат [2, с. 35].

Виходячи з цього, ми робимо висновок, що «результативність» — перетворена форма «ефективності». У тому випадку, коли необхідно оцінити ступінь досягнення результату, ефективність приймає форму «результативності», тоді ж, коли мова йде про мінімізацію використовуваних ресурсів, можна говорити про «економічність». Наочно взаємозв'язок понять «ефективність — результативність — економічність» наведено на рис. 1.

Рис. 1. Взаємозв'язок понять «ефективність» — «результативність» — «економічність»

Як вже зазначалося вище, «економіка» та «ефективність» тісно переплелися одна з одною. Вирішуючи економічні завдання, ми у першу чергу розглядаємо ефективність цих рішень, яка може бути забезпечена зростанням результату або зниженням витрат. Ефективність (процесу, заходу, рішення) буде досягатися в обох випадках за рахунок різних джерел, які можуть виступати як цільовими установками (знизити собівартість продукції, витрати на транспортування і т. д.), так і способами досягнення мети (підвищити ефективність виробництва).

Враховуючи все вищесказане, ми пропонуємо під *ефективністю* розуміти здатність системи (процесу) функціонувати на умовах забезпечення мінімально можливих витрат або максимально можливого результату в досліджуваному часовому періоді. Крім того, слід пам'ятати, що, говорячи про категорії «ефективність», необхідно враховувати те, що як показник ефективність може виступати у двох вимірах. «Статична ефективність» характеризує деякий рівень досягнення поставленого результату, на підставі якого можна робити певні висновки про функціонування системи або процесу (наприклад, рентабельність продукції,

фондовіддача та ін). Показники статичної ефективності можуть мати оптимальне або загальноприйняте значення, притаманне певній галузі.

«Динамічна ефективність», або краще назвати її більш звично порівняльною ефективністю, характеризує систему або процес у зіставленні з іншими системами (процесами) або самої із собою в динаміці. Така ефективність надає більш широкі можливості для дослідження. Коли ми говоримо про порівняльну ефективність, виникає необхідність установки деякого критерію, за яким одну систему (процес) можна вважати більш-менш ефективною, ніж іншу. Найбільш відомим критеріальним показником порівняльної ефективності є наведені витрати, показник, запропонований радянськими вченими у 70-х роках минулого сторіччя. Сьогодні його вже стійко замінили різноманітні дисконтовані показники.

Порівняльна ефективність відкриває нові аспекти досліджування проблеми, визначаючи те, що одна й та ж система може бути ефективною за різних ознак. І тут недостатньо виокремити загальноприйняті соціальну та економічну ефективність. Як соціальна, так і економічна ефективність у однієї системи можуть проявлятися у різноманітних напрямках та характеризуватися різними рівнями ефективності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Процес дослідження категорії «ефективність» з кожним новим кроком відкриває перед дослідником все нові і нові горизонти. Різноманіття її форм і змістів в чомусь залежить від цілей, методів і завдань дослідження. У цій статті ми зробили спробу провести аналіз сутності ефективності та визначити її як економічну категорію.

Література

1. Shampine L. F. The MATLAB ODE Suite / L. F. Shampine // *SIAM J. on Scientific Computing*. Vol. 18. — 1997. — № 1. — P. 1–22; Макконел К. Р. Экономика: Принципы, проблемы, политика : в 2 т. / К. Р. Макконел, С. А. Брю. — М. : Республика, 1992. — Т. 1. — 399 с.
2. Солодкая М. С. Надежность, эффективность, качество систем управления / М. С. Солодкая // *Теоретический журнал «Credo»*. — Оренбург. — 1999. — № 5 (17). — С. 30–46.
3. Рикардо Д. Сочинения : в пяти томах / Д. Рикардо. — М. : Госполитиздат, 1955. — Т. 1. — 360 с.
4. Паронян. А. А. Теоретические аспекты категории «эффективность» в исследовании трудовых ресурсов сельского хозяйства / А. А. Паронян // *Экономические науки*. — 2011. — № 5. — С. 152–155.
5. Ильминская С. А. Эффективность экономики: критерии и показатели / С. А. Ильминская // *Вестник ОрелГИЭТ*. — 2010. — № 4 (14). — С. 103–107.
6. Тикин В. С. Эффективность — не коэффициент / В. С. Тикин // *Экономические науки*. — 2009. — № 7 (56). — С. 94–97.
7. Швец В. Е. К вопросу определения результативности и эффективности СМК / В. Е. Швец // *Методы менеджмента качества*. — 2004. — № 6. — С. 4–8.
8. Демченко А. А. Анализирование понятия эффективности и результативности производства / А. А. Демченко // *Материалы II международной научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых*. — Донецк : ДонНТУ, 2012.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО КОРПОРАТИВНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто позитивні та негативні ознаки капіталізації корпоративних формувань в Україні.

Ключові слова: капіталізація, капітал, корпорація, корпоративне управління, аграрне виробництво.

Summary. The article examines the positive and negative attributes of capitalization of corporate groups in Ukraine.

Key words: capitalization, capital, corporation, corporate governance, agricultural production.

Постановка проблеми. Фундаментальні зміни, які відбулися останнім часом в обсягах капіталу на тлі загальної глобалізації економіки, послужили основою для розробки міжнародних стандартів, спрямованих на підвищення ефективності управління та контролю. Що послужило поштовхом для розвитку і становлення корпоративного управління як самостійного економіко-правового інституту. Вибравши ринковий шлях розвитку економіки, Україна не може залишатися осторонь процесів розвитку корпоративного управління. Починаючи з 2002 року в Україні було взято курс на розробку національних принципів корпоративного управління, які повинні сприяти розвитку ефективної практики корпоративного управління України на основі міжнародних стандартів з урахуванням національної специфіки держави [1, с. 5]. Згідно з Принципами корпоративного управління України ефективно управління вимагає наявності правління і наглядової ради, чия компетенція визначається статутом підприємства згідно з його основної діяльності. До функцій наглядової ради відносять такі: загальне управління діяльністю товариства, контроль діяльності виконавчого органу, захист прав акціонерів. Законодавчо передбачена необхідність наявності системи звітності наглядової ради перед проведенням загальних зборів акціонерів. У процесі загального управління наглядова рада: визначає основні цілі діяльності товариства, а також розробляє стратегію їх досягнення; визначає політику суспільства, способи управління товариством; здійснює моніторинг реалізації виконавчим органом визначеної стратегії та планів товариства. Однією з найважливіших рис сучасного етапу розвитку соціальних та економічних відносин як в Україні, так і за кордоном є формування та еволюційні перетворення інституту корпоративного управління. Корпоративне управління є ключовим чинником підтримки і зростання конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості корпорацій. Більш того, корпоративне управління стає в XXI столітті головним двигуном економічного розвитку. Модель корпоративного управління формувалася в

країнах з розвинутою ринковою економікою багато десятиліть. В Україні розвиток корпоративних відносин мав місце протягом значно меншого періоду часу.

Отже, особливої актуальності набуває вивчення світового досвіду корпоративного управління. Крім того, необхідно сформуванню національну модель корпоративного управління з урахуванням національних історико-культурних традицій. Формування української моделі корпоративного управління має бути спрямоване на подолання недоліків існуючих корпоративних систем і створення сучасної моделі корпоративного управління, що забезпечує міжнародну конкурентоспроможність українським корпораціям в умовах стрімкого розвитку постіндустріальної економіки. Останніми роками в Україні багато що зроблено для підвищення якості корпоративного управління. Однак реформи, що здійснюються в напрямку забезпечення загальних широко визнаних принципів корпоративного управління, просуваються повільно. Основними причинами такого стану є слабкість і невідповідність інституційного оточення українського корпоративного сектору економіки та ігнорування українських особливостей. Таким чином, створення і розвиток української моделі корпоративного управління надзвичайно актуальні. Вони забезпечують створення умов для стрімкого зростання конкурентоспроможності української економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні проблеми корпоративного управління у теперішній час вивчені недостатньо. Незважаючи на те, що історія сучасних корпоративних відносин в деяких країнах перевищує столітній період, фундаментальні дослідження в галузі корпоративного управління навіть за кордоном нечисленні. Крім того, більшість з них засновані на класичній теорії менеджменту, яка переживає кризу останніми роками. Із зарубіжних економістів великий внесок у вивчення проблем корпоративного управління внесли І. Ансофф, М. Альберт, А. Берле, Д. Гелбрейт, Л. Дойль, М. Мескон, М. Мінз, Г. Мінцберг, М. Портер, А. Стрікланд, Ф. Хендоурі, А. Томпсон, А. Шумпетер та інші.

© Н. В. Рунчева, 2014

Багато авторів характеризують риси сучасної української моделі корпоративного управління. Однак в їх роботах нечітко визначено вектор її розвитку.

Метою дослідження є систематизація теоретичних і методичних аспектів, а також практичних рекомендацій розвитку корпоративного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап економічного розвитку України характеризується включенням до міжнародного ринку, у тому числі світового продовольчого ринку, який характеризується посиленням конкуренції і підвищенням цін на продовольчі товари. Проведена в країні аграрна реформа виявилася поєднаною з розвитком кризових явищ у світовій економіці. Починаючи з 1991 року в економіці аграрного виробництва здійснені принципові перетворення, пов'язані з реформуванням відносин власності та реорганізацією сільськогосподарських, переробних і обслуговувальних підприємств, заміною планово-розподільчої системи на ринкову економіку. У ході проведення аграрних реформ держава, як суб'єкт управління, самоусунулася від виконання багатьох об'єктивно необхідних адміністративно-економічних регуляторів. У галузі так і не були сформовані сучасні підсистеми господарського управління, що забезпечують реалізацію завдань аграрного виробництва і захист інтересів сільських товаровиробників. Руйнування вертикалі влади не сприяло передбачуваному зростанню самостійності та ефективності регіональних і районних управлінь сільського господарства і продовольства, а більше того, навіть перешкоджало здійсненню єдиної державної політики в галузі аграрного виробництва. У зв'язку з цим необхідно здійснити пошук шляхів посилення ролі органів державного управління, за яких вони, без втручання в господарську діяльність, сприяли б розвитку сільського господарства, дбайливого використання землі та інших природних ресурсів.

У вітчизняній і зарубіжній літературі існує велике різноманіття визначень терміна «капітал». У першому аспекті він трактується і як деякий запас матеріальних благ, і як щось, що включає в себе не тільки матеріальні предмети, а й нематеріальні елементи, людські здібності, освіту. Коли економісти визначають капітал як фактор виробництва, вони ототожнюють його із засобами виробництва. У цьому аспекті розглядається матеріальна форма капіталу. Інший аспект категорії «капітал» пов'язаний з його грошовою формою. За цією концепцією капітал — це гроші. Економісти С. Фішер, Д. Берг, Р. Дорнбуш, Б. Мінц, М. Шварц, Дж. Робінсон та інші стверджують, що капітал є «сума грошей» і «цінні папери», а також «фінанси» або

«фінансовий капітал». Крім цих двох аспектів, капітал визначається як знання, навички людини, її енергія, які використовуються у виробництві товарів і послуг, тобто як людський капітал чи нематеріальна форма капіталу. Усі форми капіталу є конкретними формами реалізації власності, що приносить різні форми доходу. Існує тимчасова форма визначення капіталу, яка теж приносить дохід. Суть цієї форми доходу полягає в тому, що власник конкретної форми капіталу відмовляється від задоволення особистих потреб заради майбутнього і за це отримує винагороду у різній формі.

Таким чином, є різні погляди на поняття «капітал» залежно від різноманітних форм його існування і реалізації на різних рівнях функціонування економічної системи. Ми розглянемо особливість його реалізації на мікрорівні, тобто на рівні корпорації в аграрному виробництві. Визначається економічний зміст корпоративних відносин як багаторівневої системи взаємозв'язків, яка реалізується через фінансово-господарську діяльність на основі концентрації та перерозподілу капіталу; як результат — спонукальний мотив пошуку точок економічного зростання, що свідчить про прямий зв'язок економічних інтересів інвесторів з ефективною реалізацією конкретних виробничих проектів (підприємницьких ініціатив).

Негативні наслідки первинного перерозподілу корпоративних прав власності частково усуваються при подальшому зверненні корпоративного капіталу на фондовому ринку, що вносить якісні зміни в структуру корпоративної власності, концентруючи капітал навколо стратегічного власника. У перехідній економіці первинна емісія надає корпорації відносну економічну самостійність, проте повною мірою не дозволяє їй реалізувати потенціал, закладений її організаційно-правовою формою, що передбачає необхідність додаткової емісії. Ринок же корпоративних цінних паперів, будучи інфраструктурним (вторинним) відносно корпоративного сектору, не може ефективно функціонувати за відсутності позитивних економічних результатів господарювання самого корпоративного сектору. Визначаються основні протиріччя корпоративних відносин, розташовані в площині неузгодженості та відмінності економічних інтересів учасників корпоративного управління, що характерно для економіки як розвиненого, так і перехідного типу. Відзначається, що найбільш проблемним питанням становлення корпоративних відносин у перехідній економіці є невідповідність інсайдерської моделі корпоративного управління аутсайдерським механізмам корпоративного контролю. Вирішення цього протиріччя реалізується шляхом посилення ролі в корпоратив-

ному управлінні зовнішніх агентів-аутсайдерів взагалі і банківських установ зокрема. Це дозволяє корпораціям не тільки посилити механізми корпоративного контролю, але й більш активно залучати ресурси фінансових установ (не у формі кредитів, а у формі інвестицій в корпоративний капітал). Держава намагається вирішувати основні проблемні питання корпоративної політики вибірково, а не комплексно в рамках цілісного концептуального підходу. Діючи законодавчі акти, як правило, слабо відображають базові принципи функціонування корпорацій, їх конкретних організаційно-правових форм (акціонерних товариств, фінансово-промислових груп, холдингів). Зміна цих тенденцій припускає розвиток і удосконалення законодавчого базису в напрямку демократизації та прозорості корпоративних відносин, визначення оптимальних форм державного втручання в процеси формування, обігу та розподілу корпоративного капіталу аграрного виробництва.

Теорія корпоративного управління аграрного виробництва в Україні, як і вся система сучасного управління, знаходиться в стадії розробки. Перш за все слід розкрити сутність цієї категорії. За визначенням І. Ансоффа, корпорація — це форма організації підприємницької діяльності, що передбачає часткову власність, юридичний статус і зосередження функцій управління в руках верхнього ешелону професійних керівників, що працюють за наймом [2, с. 56]. Такі формування можуть включати окреме акціонерне товариство або їх систему (холдинг). За Т. Кашаніною, корпорація — це організація, що визнана юридичною особою, в якій власність відокремлена від управління і заснована на об'єднаному капіталі (добровільних внесках) для здійснення якоїсь корисної діяльності [3, с. 28].

В умовах капіталізму концентрація капіталу в корпораціях досягає такого рівня, який мимоволі призводить до поступової трансформації їх економіки. Таким чином, на зміну економіці «вільного ринку» приходить нова стадія капіталістичної форми — корпоративна економіка, що являє собою особливу форму відносин власності — монопольну. У цих умовах, незважаючи на антимонопольне законодавство, не спостерігається істотного придушення великих монополій. Навпаки, виникає необхідність поєднання інтересів держави, корпорацій і соціальних органів на основі нової, а саме державно-корпоративної форми організації їх взаємин, у результаті чого і формується державно-корпоративна економіка аграрного виробництва і відповідне управління нею.

Корпорація (акціонерне товариство) є зараз домінуючою формою підприємницької діяльності у сільському господарстві. Її власниками вважаються акціонери, що мають обмежену відповідальність у розмірі свого внеску в акціонерний

капітал корпорації. Весь прибуток корпорації належить її акціонерам. Виокремлюють дві його частини. Одна частка розподіляється серед акціонерів у виді дивідендів, друга — це нерозподілений прибуток, що використовується на реінвестування. Функції власності та контролю поділені між акціонерами (власниками акцій) і менеджерами.

Переваги корпорації (акціонерного товариства) аграрного виробництва є достатньо відомими.

По-перше, корпорація є найефективнішою формою організації підприємницької діяльності з огляду на реальну можливість залучення необхідних інвестицій. Саме через ринок цінних паперів (фондову біржу) вона може об'єднувати різні за розмірами капітали великої кількості фізичних та юридичних осіб для фінансування сучасних напрямків науково-технічного й організаційного прогресу, нарощування виробничого потенціалу.

По-друге, потужній корпорації значно простіше постійно збільшувати обсяги виробництва або послуг. Це дає добру можливість отримувати постійне зростання прибутку.

По-третє, кожний акціонер як співвласник корпорації несе лише обмежену відповідальність (за банкрутства фірми він втрачає тільки вартість своїх акцій). Важливо й те, що окрема особа може зменшити свій власний фінансовий ризик, якщо купуватиме акції кількох корпорацій. Кредитори можуть висунути претензії лише корпорації як юридичній особі, а не окремим акціонерам як фізичним особам.

По-четверте, корпорація — це організаційно-правовий утвір, який може функціонувати дуже тривалий період (постійно), що створює необмежені можливості для перспективного розвитку.

Корпоративна форма організації підприємницької діяльності у сільському господарстві, як і всі інші, має відповідні недоліки:

1. Мають місце певні розбіжності між функціями власності і контролю, що негативно впливає на необхідну гнучкість оперативного управління корпорацією. Розподіл функцій власності та контролю може призвести до виникнення соціальних суперечностей (конфліктів) між менеджерами та акціонерами корпорації.

2. Корпорація сплачує більші податки в розрахунку на одиницю отриманого прибутку, ніж інші організаційні форми бізнесу. Адже оподаткуванню підлягає спочатку отриманий корпорацією прибуток, а потім — дивіденди акціонерів, тобто фактично існує проблема подвійного оподаткування.

3. У корпоративній формі бізнесу існують потенційні можливості для зловживань з боку посадових осіб. Наприклад, керівництво корпорації може організувати емісію акцій для покриття збитків, спричинених безгосподарністю певних структурних ланок.

Економічна рівновага не може наступити стихійно, вона досягається тільки через втручання держави, яке впливає на такі економічні категорії, як споживання, заощадження, інвестиції. Маневрування грошовою масою, кредитними і податковими важелями, зниженням облікової ставки та урізанням реальної зарплати сприяє зростанню або стабілізації норми прибутку, стимулюючи тим самим і заохочуючи капіталовкладення, зайнятість, підвищення валового доходу.

Висновки з проведеного дослідження. Враховуючи сучасний стан національної економіки, доцільно розробити стратегічні напрями підвищення ринкової капіталізації акціонерних товариств. До напрямів, які забезпечують зростання капіталізації корпорацій аграрного виробництва, можна віднести такі:

— підвищення ринкової капіталізації корпорацій через їх вихід на ринки капіталу і організаційно-економічні перетворення;

— підвищення реальної капіталізації корпорацій шляхом зростання ефективності господарської та інноваційної діяльності,

— вдосконалення фінансового управління компанією;

— підвищення ролі державного регулювання процесів капіталізації корпорації.

Література

1. Практика корпоративного управління в Україні: Дослідження практики корпоративного управління в АТ України за результатами опитування представників АТ у 2003 р. / Ігор Кітєла, Олег Кіняєв. — Київ : Міжнародна Фінансова Корпорація, 2004. — 70 с.

2. Ансофф І. Стратегическое управление / И. Ансофф. — М. : Экономика, 1989. — 489 с.

3. Кашанина Т. В. Корпоративное право / Т. В. Кашанина. — М. : НОРМА-ИНФРА — М, 1999. — 486 с.

УДК 330.46:338.1

Д. І. Савушкін

ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ В РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Стаття присвячена вирішенню актуальної проблеми дослідження трансформаційних процесів у сучасній економіці. Наведено результати аналізу основних економічних теорій, де трансформаційні стани є основним предметом дослідження. Показано переваги теорії криз і катастроф для можливостей моделювання трансформаційних процесів. На цій основі досліджено основні підходи до моделювання трансформаційної динаміки. Вони дозволяють визначити місце та призначення трансформацій в економіці, їх джерела та чинники, характеризувати стан економічних трансформацій, побудувати їх моделі.

Ключові слова: трансформаційна економіка, економічна система, трансформаційні стани, економічна динаміка, моделювання.

Summary. Article is devoted to solving urgent problems in the study of transformation processes in the modern economy. The results of analysis of the main economic theories, where the transformation condition are the main subject of studies. The advantages of the theory of crises and disasters for the modeling capabilities of transformation processes. On its basis to investigated the main approaches to modeling the transformational dynamics. They allow to determine the location and destination of the transformations in the economy, their sources and the factors, characterize the condition of the economic transformation, to construct their models.

Key words: transformational economy, economic system, the transformational condition, economic dynamics, modeling.

Постановка проблеми. Починаючи з кінця ХХ ст. світова економіка вступила в тривалий період радикальних змін, глобальних криз і важливих інновацій. Посилилася хаотичність динаміки, руйнуються економічні засади, діяльність фірм і корпорацій ускладнилася через неточності

у прогнозування результатів. Світ опинився у стані наростання хаосу, підсилення рівня невизначеності та непередбачуваності змін, що раптово виникають. Однак у цьому хаосі, згідно з І. Прігожином [1], поступово вимальовуються контури майбутнього економічного порядку. Його осно-

© Д. І. Савушкін, 2014

вою стосовно національної економіки виступає трансформація соціально-економічних систем та їх адаптація до нових умов динамічно мінливого зовнішнього середовища. Це складний і суперечливий процес, успіх якого залежить, зокрема, від розуміння реальних механізмів цих трансформацій і здатності систем сприймати ці процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про трансформації економічних систем має глибокі підстави в проблематиці загальної економічної теорії. З ним безпосередньо пов'язані проблеми формування, розвитку, зміни економічних систем. Вони досліджувалися в роботах багатьох вчених протягом тривалого періоду часу. Особливо гострий інтерес до проблеми трансформації економічних систем виник останнім часом. Він викликаний значною мірою посиленням взаємозв'язку національних економік, прискоренням інтеграції їх у світову економіку, збільшенням кількості факторів впливу на процес функціонування економічної системи та її зміни.

У процесі вироблення підходів до визначення джерел та процесу трансформації економічної системи автор спирався на теоретичні розробки, що містяться в працях Д. Белла, С. Глазьева, П. Друкера, С. Кузнеця, Р. Солоу, Дж. Стігліца, Я. Тінбергена, Е. Тоффлера, Й. Шумпетера та інших вчених. Різні аспекти трансформації економіки знайшли своє відображення в роботах Л. Абалкіна, А. Аганбегяна, Р. Грінберга, М. Делягіна, Р. Ніжегородцева, В. Полтеровича, Ю. Яковця та інших вчених.

Разом з тим багато аспектів трансформації економічних систем продовжують залишатися недостатньо дослідженими. На сьогоднішній день ще

не розкритий процес структурної трансформації економічних систем з урахуванням його складності і невизначеності майбутніх етапів розвитку. Існує необхідність осмислення загальних сучасних тенденцій та глобалізаційних процесів. Ще не склалася цілісна концепція трансформації економічних систем, яка б ґрунтувалася на чіткому розумінні її різноманітних параметрів та їх взаємозв'язку в цілісній системі. Для багатьох досліджень характерні фрагментарність, невизначеність вектора трансформації економічних систем. Потрібно більше обґрунтування методологічної бази, досліджень процесів трансформації економіки.

Мета статті полягає в аналізі основних методологічних підходів щодо дослідження динамічних процесів в економіці, де трансформація постає як їх внутрішня і необхідна частина. Це дозволить розробити концепцію моделювання трансформаційних процесів розвитку економіки і вибрати ефективний математичний інструментарій.

Виклад основного матеріалу. Багато в чому характер трансформаційних процесів визначається вже існуючою економічною системою. Узагальнюючи існуючі визначення поняття «економічна система» [2; 3], по суті — це сукупність взаємопов'язаних і взаємодоповнювальних елементів, які утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, що формує єдність економічних відносин, яка вже, у свою чергу, складається з приводу володіння, використання, розпорядження, виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ.

Функціонування економічної системи можна навести у виді діаграми основних процесів, зображених на рис. 1.

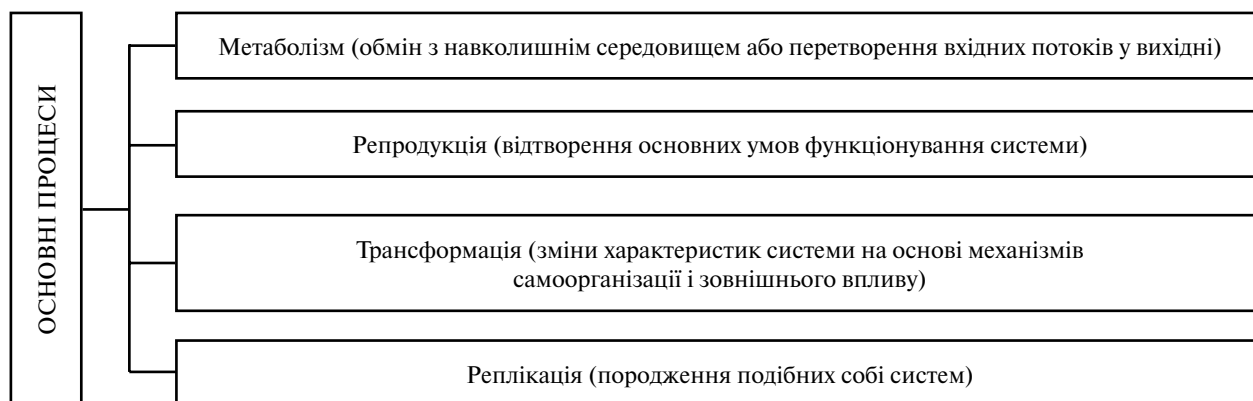

Рис. 1. Основні процеси функціонування економічної системи (джерело: [4])

Сучасна світова економіка характеризується наявністю самих різних економічних систем, які в той чи інший період не залишалися незмінними, а постійно розвивалися. У найбільш загальному сенсі розвиток — це зміна системи взагалі, перехід з одного якісного стану в інший. У процесі розвитку відбувається деяка стандартизація, уніфікація перетворень

структури і функцій системи. Таким чином, процес розвитку можна навести як послідовність циклів еволюційних змін стану всередині циклу зі стрибкоподібним переходом стану наприкінці циклу на новий, більш якісний рівень, що означає початок нового циклу розвитку. Такий етап у рамках еволюційного циклу називають трансформацією [5].

В аспекті можливих трансформаційних змін виокремлюють такі економічні системи: змішана, перехідна (транзитивна) і трансформаційна економіка.

Поняття «змішана економіка» введено в науковий обіг Дж. М. Кейнсом [6], який трактував це поняття як сукупність різних форм власності та різних методів регулювання макроекономічної політики. У сучасному трактуванні вона являє собою одночасне поєднання приватного та державного секторів економіки, ринку, державного регулювання, тенденцій капіталізації та соціалізації, економічних та адміністративних основ і початків [7].

Перехідна економіка — це проміжний стан економіки в результаті соціально-економічних перетворень; це перехідний стан від однієї соціально-економічної системи до іншої. Економіка перехідного періоду має низку специфічних характеристик, що відрізняють її від економіки, яка перебуває у відносно стаціонарному стані і розвивається на власній основі. По-перше, перехідна економіка багатокладна. Головною особливістю міжсистемного переходу є те, що в одному просторі співіснують економічні відносини обох економічних систем — і ті, які йдуть, і ті, які почали формуватися. По-друге, нестійкість розвитку. Перехідна економіка характеризується поєднанням як старих, так і нових економічних форм і стосунків. Тому вона об'єктивно нецілісна, а, отже, і нестійка. По-третє, альтернативність розвитку. Підсумки розвитку перехідної економіки можуть бути варіантні. По-четверте, особливий характер суперечностей. В умовах перехідної економіки економічні суперечності являють собою суперечності розвитку, а не суперечності функціонування [8].

Трансформаційна економіка є сучасною стадією розвитку світової економічної системи. Вона характеризується такими основними особливостями: глобалізацією та урбанізацією; прискоренням темпів науково-технічного прогресу; процесами інформатизації; перетворенням екології в економічний ресурс; переоцінкою старих традиційних ресурсів і виробничих технологій; зміною функцій держави. Посилюється роль держави як загальнонаціонального центру макроекономічного та регіонального прогнозування, індикативного планування, регулятора грошово-кредитної, структурно-інвестиційної, соціальної, науково-технічної політики, ініціатора та організатора створення розвиненої ринкової інфраструктури [9].

Можна виокремити, принаймні, шість теоретичних розробок, де трансформаційний стан є основним предметом дослідження (рис. 2).

Теорія перехідної економіки досліджує переважно процес системних, свідомо здійснюваних трансформацій, які трактуються як протидія старого і нового. Загальне уявлення про трансформації в цій теорії полягають в її розгляді як якогось досить

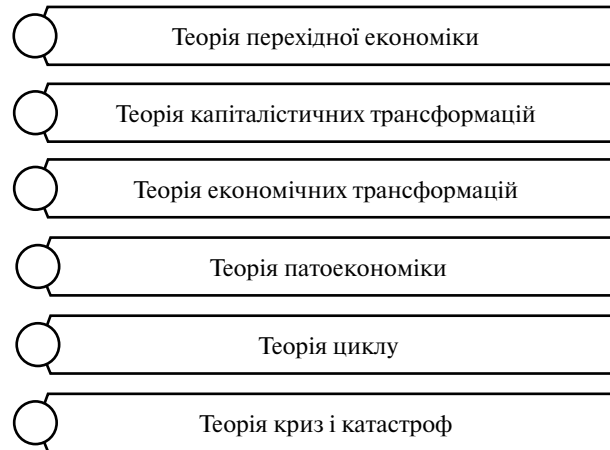

Рис. 2. Теорії трансформаційних станів
(джерело: розроблено автором)

тривалого періоду часу, коли перехідність, невизначеність, альтернативність подальшого розвитку домінують в економіці, визначають її функціонування, підпорядковують собі відтворювальний процес.

Теорія капіталістичних трансформацій розглядає трансформації як природничо-еволюційну зміну, обумовлену логікою розвитку капіталізму, подоланням ним своїх внутрішніх відтворювальних обмежень. При цьому процес трансформацій являє собою переплетення численних, часом протилежно спрямованих тенденцій, що народжують нові форми руху ринкової системи. В якості ознаки внутрішньо системної трансформації виступає процес вирощування, нашарування нових відносин на вже існуючі [10].

Теорія економічних трансформацій розглядає трансформації як процес реформування в комплексі з його методологічними, теоретичними і практичними проблемами. При визначенні причин виникнення трансформації автори тяжіють або до свідомого початку — впливу державної влади, або до тенденцій, які загрожують життю [11].

Теорія патоекономіки розглядає переважно негативні трансформації, які не здатні відтворюватися на своїй власній основі, які схильні впливу зовнішніх для них законів, обмежені у своєму різноманітті та адаптивних кордонах. При цьому стверджується, що мутантні, патогенні форми реформування не підлягають: у них немає майбутнього, вони не здатні виживати в змінних умовах, вони заразні і їх необхідно знищувати [12].

З теорії циклів випливає неминучість трансформації, що розглядається як почергова, повторювана зміна двох альтернативних якостей. Трансформація виступає переломним моментом руху циклу, завжди несподівана і швидкоплинна. Звідси виникає розуміння трансформації як якісної зміни, причому вид якості — визначений, він протилежний попередньому. Залишається незрозумілим, коли відбудеться цей стрибок і як забезпечити його позитивний характер.

Теорія циклу в цьому сенсі фатальна — за підйомом невідворотно слідує спад, гарне зміниться поганим, одне поступиться місцем іншому, і це неминуче, із цієї дихотомії виходу немає, оскільки визначено самим розумінням циклу. Цілком імовірно, що в тривалій перспективі цикли укладаються у висхідний тренд, а циклічні коливання можна згладити до дрібного кон'юнктурного тремтіння, але головне питання теорії трансформацій: як заздалегідь визначити умови сприятливих змін, — залишається відкритим [13].

Трансформація розглядається теоріями криз і катастроф як якісна зміна системи, що відбувається за межами її адаптивності. Криза при цьому виступає необхідним елементом розвитку, що дозволяє виявляти «вузькі» місця системи і знижувати поріг витрат соціально-економічних змін. У результаті трансформації можуть виникнути як наслідок нездатності економічної системи до усунення перешкод у своєму розвитку, нездатності до адекватного пристосування і зміни (революційний характер трансформації) або як свідчення повного вичерпання потенціалу розвитку цієї системи (еволюційна трансформація).

У деяких дослідженнях характеристика соціально-економічного стану визначається як нестійкий рух у поле біфуркацій, що чревате здобуттям незворотних якостей в результаті мінімального впливу. При цьому наголошується, що чим довший біфуркаційний стан, тим менше шансів здобути сприятливі результати (оскільки різноманіття шляхів потенційного розвитку поступово зменшується, і система може опинитися перед єдиною можливістю і, швидше за все, неоптимальним варіантом). Для подолання стану невизначеності, здійснення «позитивної катастрофи» рекомендується різкий і масштабний приплив інвестицій в економіку в поєднанні із забезпеченням умов для їх використання.

Подані вище висновки свідчать про те, що розгляду трансформацій як відокремлених станів для побудови цілісної їх теорії явно недостатньо: трансформації — лише частина загального процесу розвитку, вони генетично з ним пов'язані і не можуть бути зрозумілі і розкриті поза цим процесом.

Звідси випливає необхідність розгляду основних теоретико-методологічних підходів щодо дослідження економічно-динамічних процесів, де трансформація постає як їх внутрішня і необхідна частина.

Звернення до аналізу концепцій економічної динаміки дозволяє визначити місце і призначення трансформацій в економіці, їх джерела та фактори, щоб охарактеризувати стан економічної трансформації, виявити способи подолання трансформаційних станів, виявити закономірності перебігу трансформаційних процесів. Усе це складе основу для побудови теорії та моделей

трансформацій економіки курортно-рекреаційних систем.

Можна виокремити шість ключових підходів щодо дослідження економічної динаміки, в рамках яких, так чи інакше, розглядаються процеси трансформації (рис. 3).

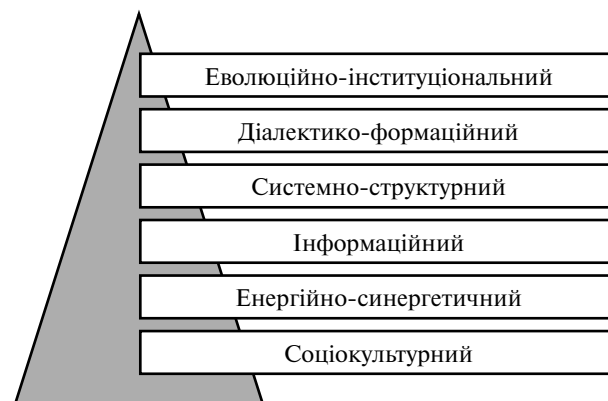

Рис. 3. Ключові підходи з дослідження економічної динаміки (джерело: розроблено автором)

Еволюційно-інституціональний підхід орієнтується на розгляд природних змін інституційної структури. Її трансформація носить переважно локальний характер і виражається в зміні формальних правил. При цьому деструктивність змін мінімізована, оскільки вони здійснюються в протиставленні з інтересами інших соціальних груп і під їх контролем. Досить широка трансформація інститутів можлива за умови глибоких технологічних перебудов, зміни домінуючого фактора економічного зростання і виходу на сцену нового суб'єкта зі значним економічним потенціалом. Системна інституційна трансформація, що носить масштабний, революційний характер, змінює стереотипи поведінки і частину неформальних норм, можлива тільки під впливом зовнішнього середовища або при накопиченні енергії трансформування — сліда жорсткості інституційної системи, її нездатності сприймати децентралізовані сигнали до малих змін [14].

У рамках діалектико-формаційного підходу економічна система розглядається як цілісний організм, що розвивається за рахунок безперервності процесів виробництва і споживання. Динаміка економічної системи пов'язана з поступовим набуттям нею властивостей загальності, цілісності, тотальності. У цілому діалектико-формаційний підхід дає можливість побачити найголовніше в економіці — умови сполученого й узгодженого функціонування всіх її елементів, тобто умови ефективного відтворення. Послідовне застосування цього підходу дозволяє розкрити формування цілісності відтворювального процесу на макро- і мікрорівнях.

Однак і діалектико-формаційний метод має свої межі застосування. По-перше, його субстан-

ціональною основою є вартість, що розгортається до стадії загальності. Тим самим покладаються певні історичні рамки цього підходу — вартісне господарство.

По-друге, цей метод телеологічний, оскільки передбачає якусь початкову низку положень, інваріантність в появі цілісності. Звідси виникає деяка внутрішня заданість економічного розвитку.

По-третє, виокремлення в якості основної системної властивості характеру і способу з'єднання особистого і речового факторів виробництва (робочої сили і засобів виробництва), за всієї важливості, все ж — тільки окремих зрізів тотальності. Як наслідок, трактувати відносини власності як підставу економічної системи, як властивість цілісності — значить, накладати на власність не властиві їй функції, неадекватно трактувати її зміст.

Системно-структурний підхід розглядає економіку як складну, організовану, відкриту систему; він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну систему.

Цінність системно-структурного підходу, що дозволяє скоротити варіанти розвитку до якоїсь сукупності найбільш прийнятних, не рятує від необхідності аналізу отриманої сукупності для здійснення адекватного вибору.

Суть інформаційного підходу полягає в розгляді інформації як умови відтворення будь-якого організму — інформація несе дані про попередні цикли і дає можливість вибудувати наступний цикл за аналогією. Генетична інформація дозволяє зберігати біологічні параметри організму, поведінкова — передати моделі виживання при взаємодії з середовищем, логічна — відтворювати всю сукупність технологічних прийомів і процесів.

Трансформація тут трактується як зміна програм у розвитку певної інформаційної системи, як введення наступної порції інформації з гігантського її сховища — біоморфного поля, як перехід з повністю заповненої ніші певної розмірності в іншу (більшу — при розвитку, меншу — при регресі).

Енергійно-синергетичний підхід використовується для дослідження незамкнених нелінійних ієрархічних систем будь-якої природи. В основі динамічних процесів лежить зворотна залежність негативного типу між структурою та енергією.

Недолік цього підходу полягає в тому, що не визначає відмінностей у протіканні трансформаційних процесів на різних рівнях, що призводить до спотвореної оцінки їх результатів (трансформація на мікрорівні якісно відрізняється від трансформації на макрорівні — і за масштабами, і за механізмом протікання, а найголовніше — за наслідками).

Соціокультурний підхід наведений величезною кількістю концепцій, які об'єднуються

прагненням пояснити економічну динаміку на основі зміни соціокультурних факторів, причому конфігурації динаміки можуть бути різними (найбільш популярні лінійно-безперервно-висхідні і циклічні).

Лінійно-поступальні концепції — найбільш численні, трансформації в них розглядаються як поступове накопичення деяких позитивних властивостей в русі до якогось ідеального стану.

Циклічні концепції припускають пульсацію — наростання і згасання значущості будь-яких чинників динаміки. Відповідно, трансформації постають як якісь альтернативно-якісні повороти у розвитку суспільства.

У цілому трансформації в рамках соціокультурного підходу оцінюються негативно. Визнаючи їх неминучість, рекомендується швидше їх долати, погоджуючи інтереси і виробляючи інтегровану культуру [15].

Отже, аналіз підходів до дослідження економічної динаміки показав, що існують якісь загальні уявлення про виникнення, перебіг і завершення трансформаційних процесів у дослідників різних методологічних шкіл:

— по-перше, система перебуває в стійкому стані за наявності ієрархічної структури і можливості адаптуватися до постійних локальних змін;

— по-друге, як джерело трансформації виступають внутрішньосистемні процеси;

— по-третє, трансформаційний стан характеризується руйнуванням ієрархічних структур, локалізацією економічних процесів, відсутністю явно визначених траєкторій руху, нестійкістю і обіговістю зв'язків, що складаються в цьому стані. Слід зазначити, що стан нестійкості характеризується практично однаково в рамках всіх підходів;

— по-четверте, вихід зі стану нестійкості зв'язується з минулим (історією) системи, але вказується на значний вплив випадкових факторів. Робиться висновок, що вихід із нестійкості не гарантує ефективності нового стану. Відзначається також, що глибина кризи сприяє максимальному видаленню від початкового стану системи;

— по-п'яте, визнається, що стан нестійкості бажано долати швидко.

Висновки. Дослідження в рамках проекту моделювання трансформаційних процесів у курортно-туристичної економіці дозволило отримати такі результати:

— наведено результати критичного аналізу основних економічних теорій, де трансформаційні стани є основним предметом дослідження. Показано переваги теорії криз і катастроф для можливостей моделювання трансформаційних процесів;

— наведено результати критичного аналізу основних підходів до дослідження трансформаційної динаміки. Вони дозволяють визначити

місце і призначення трансформацій в економіці, їх джерела та фактори, характеризувати стан економічної трансформації, побудувати їх моделі.

Література

1. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилова. — [6-е изд.]. — М. : УРСС, 2011. — 296 с.
2. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход [Электронный ресурс] / Е. А. Ерохина. — Режим доступа : <http://ek-lit.narod.ru/eroh/index.html>.
3. Вовк В. М. Основи системного аналізу : навч. посіб. / В. М. Вовк, З. Б. Драгомирецька. — Львів : Видав. центр ЛНУ, 2002. — 248 с.
4. Кучин Б. Л. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость / Б. Л. Кучин, Е. В. Якушева. — М. : Экономика, 2010. — 310 с.
5. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. — М. : Прогресс, 1982. — 456 с.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс ; пер. с англ. Н. Н. Любимова. — М. : Гелиос АРВ, 2012. — 352 с.
7. Мамедов О. Ю. Смешанная экономика. Двухсекторная модель / О. Ю. Мамедов. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2011. — 224 с.
8. Мартынов В. А. Переходная экономика: теоретические аспекты, российские проблемы, мировой опыт / В. А. Мартынов. — М. : Экономика, 2013. — 719 с.
9. Kornai J. Transformational Recession: the Main Causes / J. Kornai // Journal of Comparative Economics. — 2010. — Vol. 19. — № 1. — P. 39–63.
10. Ольсевич Ю. К теории экономических трансформаций / Ю. Ольсевич. — М. : Институт экономики РАН, 2007. — 310 с.
11. Клаус В. Экономическая теория и реальность трансформационных процессов / В. Клаус // Проблемы теории и практики управления. — 1995. — № 6. — С. 9–15.
12. Гизатуллин Х. Патоекономика — экономика кризисных состояний / Х. Гизатуллин, К. Павлов // Общественные науки и современность. — 1995. — № 2. — С. 94–98.
13. Гальчинский А. Цикличность как общая закономерность рыночной экономики / А. Гальчинский // Экономика Украины. — 1991. — № 8. — С. 7–15.
14. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Дж. Уинтер ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. — М. : Дело, 2002. — 536 с.
15. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / И. Валлерстайн ; пер. с англ. Н. Тюкиной. — М. : Территория будущего, 2006. — 248 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ НАДАННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Анотація. Сформулювало визначення організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг. Надано практичні рекомендації його реалізації. Обґрунтовано доцільність впровадження нормативів забезпечення територій об'єктами рекреаційно-туристичної інфраструктури. Визначено основні напрями розробки містобудівних нормативів для потреб рекреаційно-туристичної сфери. Розкрито основні функції організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг та інструменти їх реалізації.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, рекреаційно-туристичні послуги, функції організаційно-економічного механізму, нормативи забезпеченості об'єктами інфраструктури.

Summary. Formulated a definition of organizational-economic mechanism of regulation of the provision of recreation and tourism services. Practical recommendations for its implementation. The expediency of introducing standards provide areas of recreation facilities and tourist infrastructure. The main urban areas of developing standards for the purposes of recreation and tourism industry. The basic function of organizational-economic mechanism of regulation of the provision of recreation and tourism services and tools to implement them.

Key words: organizational and economic mechanism, recreation and tourism, the functions of organizational and economic mechanisms, standards of security infrastructure.

Постановка проблеми. У національній економіці назріла потреба щодо розробки та реалізації управлінських рішень на засадах організаційно-економічних механізмів. Мета таких розробок полягає, насамперед, у з'ясуванні змісту організаційних механізмів, формування об'єкта, суб'єкта, вибір методів та форм управління національною економікою чи галузями, що її утворюють, організаційне, інформаційне, кадрове, науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення.

Умовою активізації розвитку рекреаційно-туристичної сфери України є залучення інвестицій. Вирішення цього завдання зумовлює необхідність удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг. Його впровадження у практичну діяльність органів влади та бізнесу сприятиме забезпеченню розбудови інфраструктури сфери відпочинку необхідними кредитними, інвестиційними, матеріальними та іншими ресурсами. Ефективність функціонування такого механізму залежить від обраних регуляторних інструментів та методів.

Аналіз останніх публікацій. П. В. Гудзь запропонував концепцію розробки та впровадження організаційно-економічного механізму розвитку територій, яка враховує закономірності соціально-економічного функціонування конкретного регіону, передбачає вибір управлінської моделі та відповідної організаційної структури, розробку, адаптацію нових форм, методів, інструментів та засобів регулювання. Обов'язковою складовою запропонованого механізму є оцінка ефективності його

функціонування та розробка заходів корегування соціально-економічного розвитку території [1, с. 5]. Проте поза увагою залишилися фінансові аспекти розвитку рекреаційно-туристичних територій.

А. В. Матвієнко запропонував шляхи удосконалення еколого-економічного та фінансового механізмів регулювання розвитку рекреаційно-туристичної сфери, впроваджуючи нові інструменти їх реалізації, зокрема оптимізацію планування, прогнозування розвитку територій із цінними оздоровчими властивостями та лінійного програмування. Зазначено, що розробка та впровадження організаційно-фінансового механізму мають бути спрямовані не тільки на нарощування пропускних можливостей території, але і на фінансування маркетингових заходів та рекламно-інформаційного забезпечення. Серед конкретних практичних заходів пропонується видання базового пакету інформаційно-реklamних матеріалів щодо можливостей ринків рекреаційно-туристичних послуг, участь в організації та проведенні найбільших міжнародних і вітчизняних виставок, розробка інформаційних баз даних засобів розміщення, проведення рекламних кампаній [2, с. 3–15].

Проте М. В. Гудзь вважає, що реалізація стратегії ефективного використання рекреаційно-туристичних територій має передбачати розробку та впровадження відповідного організаційно-управлінського механізму, складовими якого є кадрова, організаційна та управлінська компоненти [3, с. 5].

Формування інноваційної стратегії розвитку рекреаційно-туристичної сфери має спиратися

на організаційно-економічний механізм, який розкриває комплекс причинно-наслідкових заходів і зв'язків. Наведений механізм складається із компонент методологічного, нормативно-законодавчого, інституційного, інформаційного змісту [4, с. 41–43].

Більшість підприємств, які функціонують у сфері надання рекреаційно-туристичних послуг, відносяться до малого бізнесу. Це обмежує можливості державного регулювання у цій сфері. Формування корпоративних утворень у сфері надання рекреаційно-туристичних послуг дозволить розширити інструментарій державного регулювання, сприятиме збільшенню зайнятого населення та зростанню надходжень від господарської діяльності. Корпоративні об'єднання спроможні реалізувати існуючі тенденції до концентрації, інтеграції та диверсифікації у виробництві рекреаційно-туристичних послуг. Механізм формування інтегрованих корпоративних структур у рекреаційно-туристичній сфері являє систему взаємопов'язаних форм управління, методів використання діючих законодавчих актів, використовуючи особливості та можливості організації корпоративних структур [5, с. 307].

Для удосконалення державного управління розвитком рекреаційно-туристичної сфери стає необхідним впровадження організаційно-економічного механізму. Його складовими є підсистеми, які сприяють регулюванню окремих напрямів розвитку рекреаційно-туристичної діяльності. Одним із практичних заходів пропонується створення асоціації туроператорів екологічних зон [6, с. 10–15]. Створення громадських організацій сприятиме іміджу територій із цінними оздоровчими та лікувальними ресурсами і збільшенню кількості відвідувачів.

Мета статті — удосконалення організаційно-економічного механізму, що може спиратися на нормативний підхід, практичне використання якого пов'язується з визначенням потреби в розбудові рекреаційно-туристичної інфраструктури, а також у розробці комплексу містобудівних нормативів.

Виклад основного матеріалу. У фаховій літературі рекреаційно-туристичного спрямування використовуються організаційно-економічний [5–7; 8–9], управлінський [3], еколого-економічний [2], фінансовий [2], організаційно-управлінський [4] механізми, а також адміністративний механізм державного регулювання, механізм державного управління [10–11] та інші. Термін «механізм» трактується як система заходів та інструментів, яка визначає послідовність виконання будь-якого виду діяльності [12, с. 306]. Найбільш поширене трактування визначає механізм управління як сукупність організаційних, економічних, технологічних, соціально-психологічних і правових засобів виробництва рекреаційно-туристичних послуг

із властивими для нього формами та методами впливу, спрямованими на реалізацію обґрунтованих цілей. До елементів механізму управління територією чи галуззю нерідко відносять сукупність прогнозно-програмних документів, форми та методи управління. Можна стверджувати, що складовими механізму управління є інструменти стратегічного планування. Але в нинішніх умовах розвитку національної економіки недостатньо тільки інструментарію стратегічного планування. Наявна система прийняття рішень у сфері територіального управління має бути удосконалена у напрямі підвищення ефективності реалізації обґрунтованих завдань.

У цьому сенсі особливого значення набуває розробка теорії та методів аналізу потенціалу економічних систем. Основним завданням є створення інструментальних засобів, що дозволяють виявити, проаналізувати, оцінити, реалізувати природно-рекреаційний потенціал і розробити систему стратегічного управління за оцінками та прогнозом рівня його використання.

Важливим завданням активізації сфери рекреаційно-туристичних послуг є удосконалення організаційно-економічного механізму — сукупності форм і методів, за допомогою яких здійснюється організація суспільного виробництва у сфері відпочинку, узгоджується економічна доцільність діяльності її як єдиного цілого, визначаються джерела фінансування регуляторних заходів. Організаційно-економічний механізм має спиратися на сукупність коротко- й довготривалих регуляторів, використовувати їх залежно від соціально-економічного стану країни.

Організаційно-економічний механізм має забезпечувати виконання таких практичних завдань: створення інноваційної системи управління розвитком рекреаційно-туристичної сфери на основі поєднання централізованої та децентралізованої моделей, сприяння налагодженню вертикальних та горизонтальних управлінських зв'язків; оптимізація територіальної організації сфери рекреаційно-туристичних послуг на основі критерію підвищення соціально-економічної ефективності її функціонування; досягнення науково-обґрунтованих стандартів у рівні обслуговування відпочивальників, зокрема за рахунок впровадження та дотримання нормативів фінансування і матеріально-технічного забезпечення некомерційного сегменту цієї сфери; обґрунтування розробки містобудівних нормативів, які враховують перспективні потреби населення та приїжджих відпочивальників у територіях для організації відпочинку.

Структура організаційно-економічного механізму регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг має включати три основні підсистеми:

— державне регулювання на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях, яке включає механізм фінансово-бюджетного, кредитного та цінового регулювання;

— саморегулювання, яке орієнтується на максимальне використання внутрішніх резервів підприємств сфери рекреаційно-туристичних послуг, взаємодію з ринковим середовищем, що проявляється у включенні в контури фінансового управління вільних ринкових цін та конкуренції;

— громадське регулювання впливу на процес прийняття управлінських рішень, забезпечуючи контроль за якістю послуг та використанням природного середовища.

Такі складові організаційно-економічного механізму надають форму, яка властива соціально-орієнтованій економіці та поєднує елементи державного регулювання з можливостями саморегуляції. Процес удосконалення організаційно-економічного механізму потребує співставлення оцінки сучасного стану та прогнозів розвитку сфери надання рекреаційно-туристичних послуг, включаючи наявні та необхідні в перспективі ресурси. Це надає можливість визначити сукупність конструктивних заходів з активізації розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг.

У практиці вітчизняної статистики для діагностики сфери послуг виокремлюють групи показників, які характеризують [13, с. 131]: фінансові показники функціонування сфери послуг та фінансовий стан комерційних підприємств; рівень розвитку та використання інфраструктури; обсяг та структуру наданих послуг; контингент населення, що обслуговується; чисельність зайнятих у сфері послуг та їх освітньо-кваліфікаційний рівень.

Існуюча вітчизняна система статистики показників недостатня для виваженого співставлення наявного стану та прогнозів сфери рекреаційно-туристичних послуг. Так, для визначення обсягів та структури наданих рекреаційно-туристичних послуг необхідно додатково скористатися діючими нормативними документами, зокрема «Методикою розрахунків обсягів туристичної діяльності» [14].

Реалізація соціально-орієнтованої економічної політики в Україні має здійснюватися з використанням соціальних нормативів як комплексного взаємозв'язку планово-управлінських індикаторів, які сприятимуть погодженню цілей розвитку сфери послуг із необхідними матеріально-фінансовими ресурсами [13, с. 133]. Впровадження соціальних нормативів у сфері послуг позитивно впливає на активізацію рекреаційно-туристичної діяльності. Разом з тим це спрямовує діяльність бюджетних організацій на продукування доступних широким верствам населення послуг. Але використання бюджетних коштів спирається на нормативні показники забезпеченості інфраструктурою. Для розрахунку нормативних

параметрів інфраструктури використовуються тенденції у зміні кількості населення, його статевовікової структури, сімейного стану та потужності існуючих господарських об'єктів сфери послуг. Обґрунтовані стандарти та нормативи дозволяють порівнювати існуючі потреби населення (мінімальні чи оптимальні) з пропозицією послуг у сформованій структурі економіки.

Використання нормативного підходу не втратило своєї актуальності і в період існування різних форм власності. За умов нормативного підходу наука не тільки описує явища, які вивчаються, але і пропонує рекомендації щодо облаштування та функціонування соціально-економічних систем. Нормативи потрібні для формування орієнтирів перспективного планування сфери рекреаційно-туристичних послуг як інструмент регулювання для розробки інвестиційних програм розвитку інфраструктури, зокрема у містобудівних проєктах. Такі нормативи мають враховувати: необхідну кількість місць для організації відпочинку місцевого населення; просторово-часові радіуси доступності міста-центра і зон відпочинку населення; склад і потужність закладів рекреаційно-туристичного та комунального обслуговування; розрахунок площі автостоянок біля підприємств сфери обслуговування та в'їзних транспортних вузлів у головне місто-центр; площу та функціонально-просторову структуру зон масового відпочинку за межами населених пунктів з урахуванням їх типів і розміщення на території групових систем розселення; щільність транспортної мережі різного призначення, пропускну здатність та інші характеристики дорожнього руху; прогресивні характеристики інженерних мереж і споруд міжселищного значення; збалансоване навантаження на природний ландшафт з урахуванням природоохоронних та рекреаційно-туристичних вимог; орієнтовно-розрахункові характеристики національних природних і регіональних ландшафтних парків.

Використання нормативів фінансування сфери надання рекреаційно-туристичних послуг можливе тільки для державного сектору економіки. Регулювання недержавного сектору у цій сфері потребує використання непрямих засобів державного впливу. Одним із таких засобів можуть бути спеціальні економічні зони рекреаційно-туристичного спрямування. Світова практика свідчить на користь створення таких зон у Болгарії, Польщі, Югославії [15, с. 128–130]. У Російській Федерації функціонують 6 промислово-виробничих, 5 техніко-впроваджувальних, 3 портові та 8 рекреаційно-туристичних особливих економічних зон (табл. 1). У Молдові функціонують 9 спеціальних економічних зон промислового та транспортного спрямування: «Бельци», «Otaсі Business», «Валканеш», «Унгель-бізнес», «Твардица», «Тараклия», «Експо-бізнес-Кишинёв», «Международный сво-

Особливі економічні зони рекреаційно-туристичного призначення в Російській Федерації*

Назва особливої економічної зони, місцезнаходження	Пріоритетні інвестиційні напрями
«Остров Русский», Приморський край	Розвиток готельних комплексів, екотуризму, спортивного та екстремального, рекреаційного, бальнеологічного, водного видів туризму, бізнес-туризму, SPA-туризму
«Ворота Байкала», Іркутська область	Розвиток ділового, спортивного, екскурсійного, лікувально-оздоровчого, водного, круїзного видів туризму
«Гранд Спа Юца», Ставропольський край	Розвиток розважального, спортивного, екскурсійного, лікувально-оздоровчого, археологічного видів туризму, екотуризму
«Бирюзовая Катунь», Алтайський край	Розвиток готельного бізнесу, суспільного харчування, туристично-екскурсійного обслуговування, сфери надання спортивно-оздоровчих послуг
«Байкальская гавань», Республіка Бурятія	Розвиток лікувально-оздоровчого, круїзного, гірськолижного, екскурсійного, релігійного видів туризму
«Алтайская долина», Республіка Алтай	Розвиток екологічного, гірськолижного, водного, культурно-розважального, лікувально-оздоровчого, активного, екстремального видів туризму, сімейного курортного відпочинку
«Ведучи», Чеченська республіка	Розвиток спортивного туризму
Туристичний кластер на територіях Краснодарського краю, Республіки Інгусетія, Північної Осетії, Адигеї, Кабардино-Балкарії, Карачаєво-Черкесії та Чечні	Розвиток готельних комплексів, еко-туризму, спортивного, екстремального, рекреаційного, водного, бальнеологічного видів туризму, SPA-туризму, бізнес-туризму

* Складено за даними Міністерства економічного розвитку Російської Федерації.

бодный порт Джурджулешь», «Международный свободный аэропорт Маркулешь». Республіка Беларусь реалізовує інвестиційні проекти у 6 вільних економічних зонах: «Брест», «Вітебск», «Гомель-Ратон», «Гродінвест», «Могільов», «Мінськ». Грузія задекларувала створення вільної економічної зони рекреаційно-туристичного спрямування «Кабулетті». В Україні виникла необхідність наукового переосмислення процесів становлення спеціальних економічних зон різного спрямування.

Організаційно-економічний механізм регулювання сфери надання рекреаційно-туристичних послуг призначений проводити послідовну реалізацію трьох основних функцій: *прогнозування, планування, програмування*. Функція прогнозування надає можливість з'ясувати перспективні потреби суспільства в рекреаційно-туристичних послугах на довготривалий, середньостроковий та короткотривалий періоди. Прогнозування має передбачати не тільки оцінку можливого стану економіки, але і розробку альтернативних варіантів соціально-економічного розвитку.

Вибір методів прогнозування залежить від конкретного виду послуг. Так, у процесі прогнозування соціально-орієнтованих послуг (послуг закладів культури, охорони здоров'я, санаторно-курортного лікування) враховуються демографічні особливості території. Основними аналітичними методами є такі, що використовуються у демографічних дослідженнях (метод пересування років, балансовий). У їх основу покладений рух населення. Послуги страхових компаній, бюро подорожей та екскурсій, фінансові, оренда, транспорт,

зв'язок тісно пов'язані із доходами населення і можуть бути визначені у перспективі екстраполяційними методами (використовуючи зв'язок між прогнозованим доходом населення та попитом на відповідний вид послуг).

Процес планування сфери рекреаційно-туристичних послуг передбачає розробку взаємопов'язаних прогнозів та планів у різних часових періодах. У *довгострокових планах* визначаються завдання розширення масштабів і глибини обслуговування населення, підвищення ефективності та якості відповідних підприємств, закладів, установ, організацій. Значне місце має бути приділено впровадженню інвестицій, розширенню інфраструктури та залученню інвестицій. *Середньо- та короткострокові плани* спрямовані на уточнення та корегування довгострокових завдань в межах національної економіки, окремих регіонів України, міст, інших населених пунктів. Їх зміст полягає у визначенні етапів реалізації поставлених завдань, розрахунку необхідних інвестиційних, матеріально-технічних та інших ресурсів відповідно до термінів виконання планових завдань [13, с. 142].

Планування розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг здійснюється на основі використання таких методів: нормативного, балансового, екстраполяції, інтерполяції, факторного, матричного аналізу, економіко-математичного моделювання й оптимізації планових рішень, програмно-цільового. В умовах різних форм власності галузеве планування має орієнтуватися на кон'юнктуру ринку рекреаційно-туристичних послуг, передбачаючи попит та пропозицію, роз-

робку моделей поведінки підприємств сфери відпочинку при зміні фінансової ситуації.

Під час планування попиту на ринку рекреаційно-туристичних послуг необхідно враховувати, що першочергові витрати населення пов'язані із повноцінним харчуванням і придбанням товарів повсякденного та тривалого користування, а потім з послугами відпочинку. Тому підвищення цін на основні товари чи вартості відпочинку без відповідного збільшення доходів населення веде до різкого зменшення попиту на рекреаційно-туристичні послуги. Це має орієнтувати на виявлення тенденцій у витратах населення і відповідне корегуванні пропозицій.

Для обґрунтування орієнтирів розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг можна запропонувати аналіз структури споживання «випереджальних» та «середніх» груп населення. Використання цього методу сприятиме впровадженню нормативів рекреаційно-туристичного споживання в конкретному плановому періоді та встановленню мінімальних гарантованих державою норм обслуговування населення. Реалізація функцій прогнозування, планування, програмування має спиратися на стимулювання інвестиційної привабливості територій, саморегулювання їх розвитку та оптимізації використання природно-рекреаційних ресурсів.

Організаційно-економічний механізм регулювання рекреаційно-туристичних послуг є складовою частиною інноваційної політики змін процесів розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Світовий досвід активізації інноваційної діяльності включає низку фінансових інструментів, спрямованих на зменшення податкових зобов'язань в розмірі коштів, які витрачені в межах НДДКР (науково-дослідних та дослідницько-конструкторських робіт) [16, с. 35–36]: податковий дослідницький кредит, прискорена амортизація; звільнення (повне чи часткове) від податку при реалізації акцій інноваційних підприємств; податкові знижки (або знижені відсотки) для наукових працівників за сумою прибуткового кредиту; податковий кредит на інвестиції; податковий зарплатний дослідницький кредит; зменшення оподаткованого прибутку на частину суми заробітної плати іноземних наукових працівників; звільнення від податку на прибуток (або зменшення його ставки) для науково-дослідних асоціацій; зменшення ставки податку на прибуток економічними суб'єктами, які розробляють та впроваджують інноваційні розробки; компенсація витрат на придбання ноу-хау при оподаткуванні прибутку від реалізації інноваційної продукції чи послуг; звільнення від податкового навантаження при здійсненні господарських операцій, які пов'язані з виплатою роялті чи сплатою за придбання патентів; зменшення обсягу податкових

зобов'язань для господарських суб'єктів, які фінансують науково-дослідні розробки ВНЗ та спеціалізованих наукових установ; зменшення суми податку на прибуток в розмірі обсягу інвестицій в НДДКР; зменшення суми податку на прибуток суб'єктів господарювання в розмірі добровільного фінансування науково-дослідних установ; зменшення суми податку на прибуток суб'єктів господарювання в обсязі інвестицій, освоєних у межах НДДКР.

Перелічені інструменти обумовлені особливостями соціально-економічного та науково-технологічного розвитку країн. Але відсутність податкових преференцій негативно впливає на обсяги науково-дослідних розробок [17, с. 174]. Це пояснюється значними ризиками, які виникають при впровадженні інновацій, тривалим проміжком часу від початку розробки до отримання прибутку, багатоетапністю реалізації, недосконалістю попередньої оцінки ефективності проектів та іншими факторами. Тому завдання державних органів влади полягає у створенні сприятливих умов для розвитку інноваційних процесів. Вирішення цього завдання можливе завдяки нарощуванню обсягів фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності, а також розробленню системи фінансово-економічних преференцій [16, с. 43].

Висновки. Результати дослідження практики реалізації державної інноваційної політики України свідчать про необхідність подальшого вдосконалення базових наукових основ формування її галузевих складових із використанням зарубіжного досвіду активізації національних економік. Застосування з вирішенням цієї проблеми сприятиме збільшенню розриву між виїзними та в'їзними потоками відпочивальників, послабленню конкурентоспроможності вітчизняних рекреаційно-туристичних послуг, втраті дієвих регулювальних механізмів та інструментів впливу держави на рекреаційно-туристичні процеси. Докорінна зміна такої ситуації потребує формування та реалізації інноваційної політики розвитку рекреаційно-туристичної сфери України, складовою якої є організаційно-економічний механізм регулювання змін процесів рекреаційно-туристичних послуг.

Література

1. Гудзь П. В. Механізм розвитку курортно-рекреаційних територій у сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.10.01 / П. В. Гудзь ; НАН України, Ін-т екон.-правових дослідж. — Донецьк, 2003. — 36 с.
2. Матвієнко А. В. Еколого-економічні механізми управління територіальним рекреаційним комплексом в умовах глобалізаційних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.06 / А. В. Матвієнко ; Міжнар. ун-т бізнесу і права. — Херсон, 2011. — 20 с.

3. Гудзь М. В. Механізм формування та реалізації еколого-економічних стратегій розвитку туризму / М. В. Гудзь // Науковий вісник ЧДІЕУ. — 2012. — № 3 (15). — С. 16–21.
4. Гринів Л. С. Організаційно-економічний механізм формування інвестиційної стратегії розвитку рекреаційного господарства / Л. С. Гринів, Р. В. Славик // Вісник ДІТБ. — 2011. — № 15. — С. 39–45.
5. Поклонский Ф. Е. Особенности развития организационно-экономического механизма интегрированных корпоративных туристических структур / Ф. Е. Поклонский // Вісник ДІТБ. — 2010. — № 14. — С. 304–309.
6. Чечель А. О. Удосконалення державних механізмів управління розвитком туризму в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : 25.00.02 / А. О. Чечель ; Донецька державна академія управління. — Донецьк, 2004. — 23 с.
7. Біль М. М. Організаційно-управлінський механізм забезпечення розвитку туристичної галузі країни [Електронний ресурс] / М. М. Біль // Державне будівництво. — 2008. — № 1. — Режим доступу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2008/doc/2/13.pdf.
8. Бойко М. Г. Організаційно-економічний механізм формування національного бренду / М. Г. Бойко // Теоретичні та прикладні питання економіки. Випуск 21. — 2010. — С. 304–311.
9. Казачковська Г. В. Удосконалення організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційно-туристичного господарства / Г. В. Казачковська // Держава і регіони. Серія : Економіка та підприємництво. — 2010. — № 4. — С. 69–72.
10. Біль М. Механізм державного управління туристичною галуззю (регіональний аспект) : наук. розробка / М. Біль, Г. Третьяк, О. Крайник. — К. : НАДУ, 2009. — 40 с.
11. Гостева Н. П. Адміністративний механізм державного регулювання туристичної галузі України [Електронний ресурс] / Н. П. Гостева // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2012. — № 12. — Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=513>.
12. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки [Электронный ресурс] / Л. И. Лопатников. — 5-е изд., перераб. и доп. — М. : Дело, 2003. — Режим доступа : <http://slovari.yandex.ua/~книги/Лопатников/Нормативный%20подход>.
13. Данилишин Б. М. Сфера та ринок послуг у контексті модифікації суспільства : монографія / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук. — К. : ЗАТ «Нічлава», 2005. — 328 с.
14. Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності : Наказ Державної туристичної адміністрації України та Державного комітету статистики України № 142/394 від 12.11.2003 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uazakov.com>.
15. Пила В. І. Особливі територіально-господарські утворення: СЕЗ і ТПП : навчальний посібник / В. І. Пила, О. С. Чмир ; Київ. держ. торг.-економ. ун-т. — Хмельницький : ХІУП, 2000. — 312 с.
16. Одотюк І. В. Сучасна інноваційна політика України: передумови, основні підходи та напрями реформування / І. В. Одотюк, О. М. Фащевська, С. М. Щегель // Вісник Національної академії наук України. — 2012. — № 7. — С. 32–46.
17. Заклекта О. І. Сучасний стан розвитку інноваційної сфери в Україні / О. І. Заклекта, Г. Ф. Хартоняк // Сталий розвиток економіки. — 2011. — № 4. — С. 173–177.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ МАСИ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу показників, що характеризують економічну масу системи вищої освіти. Доведено, що у якості критерія, за яким можуть визначатися індикатори, що є універсальними інструментами для оцінки різних характеристик вищої школи, доцільно використовувати рівень її інерційності.

Ключові слова: вища освіта, економічна маса, інерційність, статистичний показник, індикатор.

Summary. The article is devoted to the analysis of indicators of the economic mass of the higher education's system. It is proved that criteria on which can be defined indicators is the inertia of higher education.

Key words: higher education, economic mass, inertance, statistical index, indicator.

Постановка проблеми. Найважливішим фактором економічного зростання за умов глобальної економіки є розвиток системи вищої освіти (СВО). Особливість освітньої системи обумовлена її інерцією і полягає в закономірному відставанні від економічних процесів, що стимулює розвиток вищої школи та визначає необхідність її постійного реформування. Для побудови оптимальної моделі ефективного управління освітньою сферою необхідно враховувати рівень її інерційності. У фізичних системах міра інерції тіла залежить від маси. У соціально-економічних, наприклад СВО, визначальним параметром також є маса економічної системи. У якості вихідних значень для її розрахунків служать статистичні показники. Сьогодні значна кількість статистичних даних, нестача інформаційного забезпечення різних рівнів управління освітою, розбіжність підходів до статистичного аналізу освітньої системи в різних країнах не дозволяють математично описати цю складову інерційності, відповідно, це ускладнює визначення її розміру. Отже, вибір методів і показників статистики, що характеризують економічну масу СВО, є актуальним завданням і вимагає додаткового вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам існуючої освітньої статистики і методам її збору, розробці системи критеріїв і показників для контролю якості підготовки фахівців приділяється підвищена увага вченими різних країн. Л. І. Парашенко досліджує моніторинг якості освіти та його становлення як діючого інструменту управління вищою школою. Автор визначає групи критеріїв і показників для національної системи моніторингу [1]. А. І. Пилипенко та А. В. Васильєва розглядають інформаційне забезпечення соціально-економічного аналізу об'єктів господарювання на прикладі ВНЗ. Авторами підкреслюється необхідність використання об'єктивних даних і статистичних методів, що дозволить якісно розв'язати проблеми управління [2]. С. В. Данилова вивчає функціонування СВО Російської Федерації і проблеми розвитку на сучасному етапі, особливо звертаючи увагу на статистичні показники пере-

пису населення, оплати праці персоналу університетів, випуску фахівців за галузями економіки [3]. В. Е. Бахрушин аналізує систему управління вищою освітою в Україні на основі даних про фінансування ВНЗ і підготовку фахівців за окремими спеціальностями [4]. О. І. Косенко робить порівняння стратегій розвитку європейської та національної освітніх систем, використовуючи статистичну інформацію щодо підготовки студентів різних країн з точних наук [5].

Наведені приклади свідчать про актуальність поставлених питань у сфері статистичного забезпечення вищої освіти, важливість проблем, що піднімаються, і шляхи їх розв'язання. Разом із тим існує необхідність виокремлення системи статистичних показників, які відображають окремі аспекти освітніх процесів, для визначення складових інерційності та її рівня, що підвищить ефективність управління СВО.

Метою статті є детермінування статистичних показників для визначення економічної маси системи вищої школи і теоретичного обґрунтування урахування розміру інерції в управлінні освітою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, інерційність відноситься до універсальних властивостей, притаманних матеріальним і нематеріальним об'єктам. Мірою інерції фізичного тіла, яка разом із прикладним впливом визначає характеристики руху, є його маса. Аналогічно, для нематеріальних об'єктів, до яких належать соціально-економічні системи, у тому числі система вищої школи, міру інерції також визначають економічна маса, зовнішні впливи та їх тривалість. Не вимагає доказу твердження, що збільшення часу впливу і розміру сторонніх сил призводять до зменшення інерційності, тому що система втрачає здатність протистояти зовнішнім збурюванням і, відповідно, починає пристосовуватися до них. У той самий час зміна економічної маси також впливає на збільшення або зменшення здатності до адаптації. Зниження маси нематеріального об'єкта робить його менш стійким до впливів і знижує його інерційність. Об'єкти з великою економічною масою, до яких відносять-

ся всі економічні й соціально-економічні системи, більш інерційні. З одного боку, інерційність підвищує стабільність системи, її стійкість до зовнішніх збурювань, з іншого — виявляє ефект гальмування, не дозволяючи системі гнучко реагувати на зовнішні зміни. Не вдаючись у глибокий аналіз позитивних і негативних рис інерційності, варто відзначити, що визначення її розміру допомагає спрогнозувати поведінку системи і тим самим підвищити ефективність її функціонування та управління нею. Знаходження маси нематеріальної системи як частки інерційності частково розв'язує цю проблему.

Очевидно, що масу (економічну масу) освітньої системи визначає ресурсне забезпечення, яке включає матеріально-технічне, фінансове, кадрове, методичне, інформаційне, науково-дослідне. Крім цього, при характеристиці маси необхідно враховувати організаційну структуру, ієрархічність управління, рівень централізації, менеджмент освітньої діяльності. Також слід взяти до уваги непостійність розміру маси, залежність її від часових параметрів, або інакше, її динаміку.

Вихідними даними для характеристики економічної маси СВО є сукупність статистичних показників, якими описуються всі елементи системи.

Сучасна статистика надає багато даних, що стосуються характеристики вищої освіти в різних країнах. До найбільш відомих джерел відносяться: міжнародна статистична база даних вищої освіти WHED (World Higher Education Database), інформація Інституту статистики ЮНЕСКО (Global Education Digest), матеріали Організації економічної співдружності і розвитку (Education at a Glance — OECD Indicators). Крім того, у кожній країні існує національна статистика вищої освіти, яка відображає основні показники функціонування цього найважливішого державного інституту. Як правило, статистичні дані згруповано за основними показниками.

Наприклад, Державна служба статистики України виокремлює такі групи величин:

— вищі навчальні заклади (кількість, форма власності, джерела фінансування, рівні акредитації, розподіл за регіонами та ін.);

— розподіл студентів (кількісна класифікація за віковими категоріями, статтю, формами навчання, умовами фінансування, дані за регіонами, одержання стипендій та ін.);

— інформація щодо прийому до ВНЗ (кількісна характеристика приймання абітурієнтів у ВНЗ різної форми власності, за спеціальностями, формами навчання та ін.);

— дані про кадрове забезпечення (чисельність професорсько-викладацького складу, його якісні характеристики);

— загальна характеристика ВНЗ (площа аудиторного фонду, наявність соціальної інфраструктури, умови навчання);

— інформація про випускників (за ВНЗ різної форми власності, розподіл за регіонами, за спеціальностями, освітніми рівнями, працевлаштуванням та ін.) [6].

Подібним чином стан вищої школи відображає російська освітня статистика [7]. Відповідні показники присутні у статистичних оглядах міжнародних інститутів та європейських країн [8; 9].

Наведені об'ємні показники повністю характеризують освітню інфраструктуру і можуть використовуватися для визначення її маси. Разом із тим велика кількість цих показників ускладнює можливість зробити висновок про ефективність управління вищою школою, результативність підготовки студентів і, відповідно, не дозволяє оцінити якісні аспекти функціонування СВО стосовно освітніх систем інших країн. У свою чергу, відсутність необхідної інформації не дає можливість приймати оптимальні рішення для управління розвитком освіти. Тому слід зазначити, що величина економічної маси, крім кількісних, повинна відбивати й якісні показники, що характеризують структуру управління, фінансування галузі, оптимальність витрати коштів та інші показники. Знаходження цих величин здійснюється непрямим чином і пов'язане із перетворенням наявних кількісних показників.

Таким чином, для врахування й усунення зазначених недоліків доцільно використовувати універсальні інструменти, за допомогою яких можна оцінювати різні риси СВО, аналізуючи її кількісні та якісні характеристики. Таким механізмом є використання індикативних величин. Інакше кажучи, статистичні дані повинні переломлюватися через систему індикаторів або індикативних коефіцієнтів, які можуть бути застосовані для подальшого аналізу. Такий підхід широко використовується у процесі дослідження стану освітньої системи.

Наприклад, група російських учених, вивчаючи особливості розвитку російської освіти у контексті міжнародних показників, показує, що індекс розвитку людського потенціалу розраховується на основі двох індикаторів: частки грамотного населення і валового охоплення населення освітою [10, с. 7].

Запропонований метод підтверджується Л. І. Парашенко, яка підкреслює можливість застосування освітніх індикаторів для діагностики і прийняття рішень. Узагальнюючи теоретичні підходи і практику їх використання вітчизняними і закордонними вченими, автор формулює такі відмінності індикаторів від статистичних показників: вони мають бути кількісними, передавати узагальнену інформацію, доступну для всіх зацікавлених сторін [1, с. 112]. Варто додати, що індикативні величини мають утворювати цілісну систему, що охоплює різні боки освітніх процесів. Також невід'ємними ознаками індикаторів є універсальність їх визначення й адаптив-

ність при описі тих або інших властивостей системи. Якщо використовувати термінологію баз даних, то індикатори є свого роду запитами, які дозволяють здійснювати вибір та обробку первинної інформації, розміщеної у статистичних таблицях, для розв'язання прикладних завдань користувачів. Тим самим забезпечується актуалізація використовуваних перетворень.

У той самий час створення універсальної моделі індикаторів, яку можна застосовувати для оцінювання освіти різних країн, викликає певні труднощі. По-перше, в основі розрахунків будь-якого індикатора лежать статистичні показники, що відрізняються між собою для національних СВО й міжнародної статистики. По-друге, обчислення конкретного індикатора має бути обумовлене певним критерієм, наприклад, соціальним, економічним, якості освіти та ін. Інакше кажучи, методика знаходження розміру індикатору повинна передбачати гнучкість і врахування різних вихідних даних. По-третє, способи одержання статистичних показників також відрізняються. Так, в Україні інформація про стан вищої школи готується вищими закладами освіти, відображається за допомогою затверджених державою статистичних форм і зводиться у відповідні таблиці статистичних збірників Держкомстату [6, с. 76]. У Німеччині ці дані включено у показники результативності університету й надаються незалежними організаціями, що проводять акредитацію ВНЗ. До них відносяться рада із акредитації (Akkreditierungsrat), Центральне агентство з оцінки й акредитації (Zentrale Evaluations- und Akkreditierungsagentur (Zeva)), Інститут із акредитації, сертифікації й забезпечення якості (Akkreditierungs-, Zertifizierungs- und Qualitätssicherungs-Institut (ACQUIN)) та ін. [11]. У США, де переважає процес саморегуляції вищої освіти, дані одержують на основі критеріїв оцінки акредитації. Прикладом є американська компанія Accreditation Board for Engineering and Technology (АВЕТ), яка представляє федерацію 28 професійних інженерних і технічних товариств і, на думку Л. Д. Маслової, виступає найбільш авторитетною організацією, що акредитує освітні програми у галузі техніки і технологій [12].

Для подолання зазначених недоліків доречно ввести свого роду обмеження, які припускають, що вірогідність статистичної інформації не вимагає підтвердження, і забезпечує можливість вибору однакових або подібних показників. У якості критерію, за яким буде визначатися індикатор, варто використовувати інерційність як потрібну величину, необхідну для проведення аналізу процесів у вищій школі. Таким чином, індекс або коефіцієнт інерційності буде визначатися індикаторами, що відповідають її складовим: масі, розміру зовнішніх впливів та їх тривалості. У свою

чергу, кожний із зазначених індикаторів буде обчислюватися у різний спосіб.

Індикатор, що визначає економічну масу СВО, може бути наведений як сума кількісних і якісних параметрів, обумовлених, у свою чергу, відповідними статистичними показниками. Для зручності використання термінів кількісні параметри будуть називатися квалітативними, а якісні — квантитативними.

Тоді індикатор економічної маси може бути наведений у виді:

$$I_m = q_l + q_v, \quad (1)$$

де q_l — квалітативний параметр;

q_v — квантитативний параметр.

Квантитативний параметр визначається об'ємними кількісними показниками, що відбивають інформацію про ВНЗ, контингент студентів, кадровий склад, матеріально-технічну базу, випускників, науково-дослідну роботу. Квалітативний параметр враховує якісні характеристики освітнього процесу, оптимальність витрат коштів, кадровий потенціал, умови проведення наукових досліджень. Кількісні та якісні показники, які використовуються для визначення квалітативного і квантитативного параметрів, а відповідно, індикатору маси СВО, наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Показники, що визначають розмір індикатора маси СВО

Кількісні	Якісні
1. Кількість ВНЗ	1. Якість викладання
2. Кількість студентів	2. Результативність підготовки фахівців
3. Обсяг фінансування	3. Якість професорсько-викладацького складу
4. Кількість викладачів	4. Умови проведення наукових досліджень
5. Кількість іноземних студентів	5. Оцінка роботодавців
6. Площа аудиторного фонду	6. Ефективність фінансування

Варто відзначити, що статистичні бази надають найбільш розгорнуту інформацію, ніж наведено у табл. 1. Наприклад, офіційна статистика Держкомстату наводить додатково ще такі показники [6, с. 214]:

— кількість ВНЗ за типами, рівнями акредитації, формами власності, джерелами фінансування і за регіонами;

— кількість студентів за джерелами фінансування та формами навчання, поділ за віковими категоріями, статтю, одержанням стипендії, освітньо-кваліфікаційними рівнями і напрямками підготовки;

— інформація про прийнятих студентів за різними критеріями;

— дані про випускників з урахуванням форм навчання, джерел фінансування, розподілу за регіонами, таких, що працевлаштовано;

- визначення мови навчання;
- наукові та учені звання викладацького складу;
- наявність бібліотек і бібліотечних пунктів;
- кількість місць на підприємствах громадського харчування.

На відміну від показників, наведених у табл. 1, така детальна розбивка становить інтерес для аналізу окремих ознак освітньої системи і розв'язання вузьких спеціалізованих завдань. Для характеристики економічної маси СВО більшістю зазначених даних можна зневажити або використовувати інтегровані показники, що включають другорядні.

Також існують спеціалізовані якісні характеристики, наведені, наприклад, Національним дослідним інститутом «Вища школа економіки» (Москва) [13]. Вони згруповані у декілька груп і, крім кількісних характеристик, включають такі:

- освітній потенціал населення (рівень освіти за віковими групами, коефіцієнти випуску фахівців, стратегія населення щодо подальшої освіти);
- освіта і ринок праці (економічна активність населення, рівень зайнятості, співвідношення середньої заробітної плати за рівнем освіти, питома вага осіб, що не працевлаштовані, задоволеність різними аспектами роботи за рівнем освіти);
- фінансування освіти (динаміка і питома вага витрат на освіту стосовно витрат бюджету, державні витрати на одного студента та ін.);
- умови навчання (технічний стан основних фондів, використання навчально-лабораторних площ та ін.).

Незважаючи на всебічну якісну оцінку освітньої системи за допомогою наведених показників, слід відзначити, що знаходження цих величин є досить трудомістким процесом, вимагає додаткової вихідної статистичної інформації, соціологічних досліджень і практично не є застосовуваним для зіставлення вищої освіти у різних країнах.

Визначення розміру квантитативного параметра пропонується провести, використовуючи систему мультиплікаторів. Мультиплікатор показує співвідношення між базовою величиною і певним показником, що відображає результати виробничої та господарської діяльності. Інакше кажучи, мультиплікативний підхід акумулює кількісні характеристики динамічної системи, приведені до однієї складової.

Цей метод широко використовується вченими для аналізу соціально-економічних систем. О. О. Дейнеко, вивчаючи професійні ризики сучасного студентства, акцентує, що характерною рисою професійних ризиків є ефект мультиплікації, який проявляється у збільшенні глибини і ступеня професійних ризиків інших рівнів [14, с. 33]. М. М. Коваленко, досліджуючи забезпеченість грошми української економіки, звертає увагу на грошовий мультиплікатор. Автор визначає величини, від яких залежить значення мультиплікатора, і розраховує його як відношення одного з показни-

ків, названого грошовим агрегатом, до грошової бази [15, с. 259]. Група вчених, посилаючись на російських дослідників Л. С. Тарасевича, П. І. Гребенникова та А. І. Леуського, оцінюють вплив мультиплікативного ефекту нафтовидобувної компанії на економіку регіону. Авторами підкреслено, що модель мультиплікатора дозволяє здійснювати аналіз реальних змін (відхилень), що відбуваються на ринку, і виявляє, що ступінь відхилення загальноекономічних величин у багато разів перевершує ступінь самого ендогенного імпульсу, що став причиною цих відхилень [16, с. 302].

Квантитативний параметр може розраховуватися із використанням мультиплікаторів у такий спосіб. Як базова величина приймається кількість студентів. Причому не має відмінностей, оцінюється економічна маса окремого ВНЗ або всієї СВО у цілому. Ця величина приваблива як базова через її інформативність і значущість. При постійній кількості навчальних закладів зміна цього показника прямо пов'язана із процесами, що відбуваються в економіці країни й у суспільстві в цілому. Так, збільшення студентського контингенту свідчить про сприятливі умови для розвитку виробництва, підйому економіки й, відповідно, зростання потреб у кадрах. З іншого боку, це відбиття позитивних тенденцій демографічної ситуації. Аналогічний аналіз можна провести, виходячи зі зменшення цієї величини. Універсальність цього показника полягає ще й у тому, що, крім кількісної складової, наочно проявляються якісні характеристики вищої школи. Зростання студентської аудиторії за рахунок іноземних студентів свідчить про привабливість і переваги цієї освітньої системи перед іншими. До них відносяться якість викладання, ставлення роботодавців, умови проведення наукових досліджень, стан лабораторної бази й аудиторного фонду, перспективи працевлаштування.

Таким чином, мультиплікатор, за допомогою якого розраховується квантитативний параметр, є показником, що зіставляє кількісні характеристики СВО із базою (кількістю студентів). Формула у загальному виді є такою:

$$q_v = \prod_{i=1}^n M_i, \quad (2)$$

де M_i — i -й мультиплікатор, який, у свою чергу, обчислюється за формулою:

$$M_i = \frac{k_i}{n_b}, \quad (3)$$

де k_i — кількісний показник;
 n_b — базова величина (кількість студентів).

Кількісними показниками є такі: кількість викладачів, площа аудиторного і лабораторного фонду (для ВНЗ), обсяг фінансування, кількість дипломованих випускників, обсяг коштів на науково-дослідну роботу, кількість іноземних студентів.

Кожний із мультиплікаторів має певні переваги й недоліки. Основні їхні характеристики наведено в табл. 2.

Для знаходження розміру квалітативного параметра наведений мультиплікативний метод непридат-

ний через наявність труднощів одержання кількісних значень якісних характеристик. Офіційна статистика надає кількісні дані, тому якісну оцінку зручно робити за допомогою рейтингових оглядів, які презентують міжнародні та національні організації.

Таблиця 2

Основні характеристики мультиплікаторів для розрахунків квантитативного параметра

Мультиплікатор	Переваги	Недоліки
Кількість викладачів / на кількість студентів	Дозволяє врахувати завантаження викладачів, що побічно свідчить про якість викладання	Не оцінює компетентність і потенціал викладацького складу
Обсяг фінансування / на кількість студентів	Дозволяє оцінити затрачувані кошти на освіту	Для зіставлення вимагає прив'язки до ВВП або ВВП на душу населення
Кількість дипломованих випускників / на кількість студентів	Побічно відображає якісну оцінку умов навчання	Малоінформативний для оцінки результативності випускників та їх працевлаштування
Обсяг коштів фінансування на НДР / на кількість студентів	Показує науковий потенціал і умови проведення НДР	Малоінформативний для оцінки участі студентів у наукових дослідженнях
Кількість іноземних студентів / на кількість студентів	Свідчить про переваги освітньої системи	Підданий впливу зовнішніх факторів (рівень життя, перспективи працевлаштування та ін.)

Основою складання рейтингів, крім статистичних даних, є інформація, одержувана безпосередньо від університетів, опитувань експертів, студентів, викладачів, адміністрації, випускників і роботодавців. Вірогідність одержуваних даних визначається необхідними вибірками та припустимими рівнями погрішностей і оцінюється математичними методами.

До найбільш відомих міжнародних освітніх рейтингів відносяться: рейтинг коледжів та університетів Америки US News and World Report, рейтинг вищих навчальних закладів Великобританії за версією «Times», Шанхайський рейтинг університетів миру, «Новий глобальний рейтинг світових університетів» (Росія). В Україні використовується рейтинг українських ВНЗ «Софія Київська», рейтинг українських ВНЗ МОН України [17]. Із 2008 р. одержав популярність рейтинг ВНЗ України «КОМПАС». Хоча окремі індикатори або критерії різних рейтингів відрізняються, можна виокремити подібні якісні оцінки. До них відносяться: якість або рівень викладання, забезпеченість ресурсами, результативність підготовки випускників, результативність науково-дослідної діяльності. Важливою якісною характеристикою, яка не відбивається в рейтингах, але характеризує систему управління, є ступінь автономності вищих закладів освіти або рівень децентралізації системи в цілому.

За допомогою рейтингів проводиться зіставлення ефективності функціонування СВО різних країн. Маючи рейтингові характеристики за різними критеріями, можна одержати інтегральний показник, що відбиває стан освітньої системи. Наприклад, групою закордонних учених при складанні порівняльного огляду конкурентоспроможності та ранжируванні показника ефективності вищої осві-

ти різних країн був використаний індикатор «якість освітньої системи», який включав якісні оцінки викладання точних наук, підготовку менеджерів, умов проведення наукових досліджень та ін. [9].

Одним зі способів одержання розміру квантитативного параметра є кумулятивний коефіцієнт, який знаходиться шляхом підсумовування рейтингових балів, отриманих із різних джерел, та інтерпретується за допомогою шкали емпіричних оцінок. Формула для обчислення виглядає таким чином:

$$q_i = d + \sum_{i=1}^n c_i, \quad (4)$$

де d — постійна якісна складова, яка прирівнюється обраній константі (наприклад, одиниці), виходячи із міркування, що кумулятивний параметр не може дорівнювати нулю;

c_i — компенсатор, який визначається на основі наявного рейтингового критерію та емпіричної шкали. Наприклад, для 100-бального максимального значення рейтингу можна використовувати значення компенсаторів, наведених у табл. 3.

Таблиця 3

Значення компенсаторів для визначення розміру квалітативного параметра

Шкала в балах	Емпірична оцінка якості освіти	Значення компенсатора
80–100	Відмінно	0,8–1,0
60–80	Добре	0,6–0,8
40–60	Задовільно	0,4–0,6
20–40	Незадовільно	0,2–0,4

Наведений підхід дозволяє розв'язати поставлене завдання визначення однієї зі складових інерційності системи освіти — індикатора маси СВО. Отримана інформація буде використовуват-

тися для оцінювання рівня інерційності, врахування її в управлінні, де вона може впливати на ті або інші аспекти процесу навчання. В остаточному підсумку це дозволить підвищити ефективність функціонування вищої школи.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Викладене дозволяє зробити такі висновки. По-перше, вихідними даними для характеристики економічної маси СВО є сукупність статистичних показників, якими описуються всі елементи системи. По-друге, універсальними інструментами, за допомогою яких можна оцінювати різні риси СВО, аналізуючи її кількісні та якісні характеристики, є використання індикативних величин (індикаторів). По-третє, у якості критерію, за яким буде визначатися індикатор, варто використовувати інерційність як шукану величину, необхідну для проведення аналізу процесів у вищій школі, з урахуванням таких обмежень: вірогідність статистичної інформації не вимагає підтвердження й забезпечується можливістю вибору однакових або подібних показників статистичної інформації із різних джерел. По-четверте, індикатор, що визначає економічну масу СВО, може бути наведений як сума квантитативних (кількісних) і квалітативних (якісних) параметрів, обумовлених, у свою чергу, відповідними статистичними показниками. По-п'яте, значення квантитативного параметра визначається за допомогою мультиплікативної величини, у якій за базову приймається кількість студентів. Квалітативний параметр обчислюється за допомогою кумулятивного коефіцієнта, що враховує відмінності в якісних ознаках за допомогою компенсаторів, які визначаються емпірично.

Література

1. Парашенко Л. І. Наукове обґрунтування критеріїв і показників для національної системи моніторингу якості освіти / Л. І. Парашенко // Освіта і управління. — 2009. — Т. 12, № 3–4. — С. 110–117.
2. Пилипенко А. І. Статистичне забезпечення підготовки концепції розвитку суб'єктів господарювання (на прикладі ВНЗ) / А. І. Пилипенко, А. В. Васильєва // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. пр. — Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. — № 1 (45). — С. 129–137.
3. Данилова С. В. Статистика: российское образование в цифрах / С. В. Данилова // Основы экономики, управления и права. Периодический всероссийский научный журнал. — 2009. — № 2 (8). — С. 4–23.
4. Бахрушин В. Є. Аналіз системи управління вищою освітою в Україні / В. Є. Бахрушин // Держава та регіони. — 2001. — № 3. — С. 100–106.
5. Косенко О. І. Європейський Союз та Україна: спільне і відмінне у вищій освіті / О. І. Косенко // Вища освіта в Україні. Теоретичний та науково-методичний часопис. — 2012. — № 1 (44). — С. 81–86.
6. Вищі навчальні заклади Донецької області на початок 2013/2014 навчального року : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. — 2013. — 216 с.
7. Российский статистический ежегодник. 2013 : статистич. сб. / Росстат. — М., 2013. — 717 с.
8. Всемирный доклад по образованию 2007. Сравнение мировой статистики в области образования / Ин-т Статистики ЮНЕСКО. — 2007. — 207 с.
9. Xavier Sala-i-Martin. The Global Competitiveness Report 2010–2011 / World Economic Forum. — Geneva, Switzerland, 2010. — 516 p.
10. Агранович М. Л. Российское образование в контексте международных показателей. 2004 : сопоставительный доклад / М. Л. Агранович, А. В. Полетаев, А. В. Фатеева. — М. : Аспект Пресс, 2005. — 76 с.
11. Accreditation Handbook / N.W.A.S.C. — Seattle, 1988; Brennan J. Comparing Quality in Europe / J. Brennan, I. Gocdegebuure, J. Sban, D. Westerbeijden, P. Weustbof // Higher Education in Europe / UNESCO European Centre for Higher Education. — 1993. — Vol. XVIII. — № 2.
12. Маслова Л. Д. О системах оценки качества высшего образования [Электронный ресурс] / Л. Д. Маслова, Е. Б. Гаффорова // Международный научно-исследовательский журнал. — 2012. — № 3. — Режим доступа : <http://research-journal.org/featured/pedagogy/o-sistemax-ocenki-kachestva-vysshego-ob>.
13. Индикаторы образования: 2013 : статистический сборник. — Москва : Нац. исследоват. ун-т «Высшая школа экономики», 2013. — 280 с.
14. Дейнеко О. О. Професійні ризики сучасного студентства як компонент суспільства ризику: особливості ризиків фаз професійного буття / О. О. Дейнеко // Український соціум. — 2013. — № 4 (47). — С. 26–38.
15. Коваленко М. М. Забезпеченість грошима української економіки / М. М. Коваленко // Теорія та практика державного управління. — 2012. — Вип. 3 (38). — С. 251–261.
16. Егембердиева С. Оценка влияния мультипликативного эффекта нефтедобывающей компании на экономику региона / С. Егембердиева, Т. Азатбек // Актуальні проблеми економіки. — 2012. — № 11 (137). — С. 301–309.
17. Рейтинговая оценка ВУЗов: Международный и украинский опыт. — Киев : Киевский Международный институт социологии, 2008. — 252 с.

ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ В УКРАЇНІ

Анотація. Розглянуто методи оцінки інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості регіонів. Досліджено сучасний стан інвестиційної привабливості України. Запропоновано заходи, спрямовані на підвищення інвестиційної привабливості, та напрями державної інвестиційної політики.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, інвестиційна політика, методи оцінки інвестиційної привабливості.

Summary. The methods of estimation of investment climate and investment attractiveness of regions are considered. The modern state of investment attractiveness of Ukraine is explored. The measures directed on the increase of investment attractiveness and directions of state investment policy are offered.

Key words: investments, investment climate, investment attractiveness, investment policy, methods of estimation of investment attractiveness.

Постановка проблеми. Усі суспільства, з нижчим чи вищим рівнем розвитку, завжди потребують більше інвестицій, ніж у них є, для того, щоб мати змогу зростати й підвищувати життєвий рівень людей і діяльність економічних суб'єктів. Тому поряд із важливістю визначення потреби в інвестиціях винятково вагому роль відіграє зосередження уваги на створенні належних умов для залучення іноземних та українських власників до інвестування капіталу в Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем інвестиційного клімату звертається багато зарубіжних і вітчизняних вчених, дослідників, практиків-планерів і політиків, зокрема: І. Бланк, М. Жук, О. Ісаєва, С. Кривченко, С. Мочерний, Н. Навроцька, І. Павленко, І. Сазонець, С. Слава, П. Сегварі, С. Реверчук, А. Федорова та інші. Проте він залишається недостатньо вивченим та потребує подальшого поглибленого дослідження, оскільки інвестиційний клімат у країні досі залишається несприятливим.

Оцінка сучасного інвестиційного клімату в Україні, який значною мірою забезпечується формуванням державної інвестиційної політики, визначає мету цього напрямку дослідження.

Виклад основного матеріалу. Інвестиції відіграють важливу роль в розвитку економіки будь-якої країни світу, Україна в цьому випадку не є винятком. Завдяки залученню коштів до виробництва збільшуються його обсяги, модернізуються засоби, а в межах країни підвищується рівень ринкової конкуренції, платіжний баланс, розвивається інвестиційна інфраструктура. Інвестори визначають доцільність розміщення коштів у країнах світу, надаючи оцінку інвестиційному клімату.

Інвестиційний клімат — це сукупність чинників економічного, політичного, правового та соціального характеру, які бере до уваги інвестор, ухвалюючи рішення щодо здійснення інвестицій.

Створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні є однією із найважливіших умов

залучення інвестицій і подальшого економічного зростання країни.

Економічний термін «інвестиційний клімат» дозволяє визначити ту систему орієнтирів, у межах якої відбувається процес інвестування, і на основі цього намітити напрями ефективного використання інвестицій. Він включає в себе: стан економіки, соціально-економічну стабільність, рівень розвитку законодавчої бази, рівень розвитку інвестиційної інфраструктури, рівень розвитку продуктивних сил, валютну і фіскальну політику, стан фінансово-кредитної системи та інвестиційного ринку, інвестиційну активність населення, статус іноземного інвестора та інші фактори.

В економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного [1] зазначено, що інвестиційний клімат — це сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, які сприяють (гальмують) процесу інвестування народного господарства (на макрорівні) та окремих підприємств, компаній, галузей (на мікрорівні).

М. Жук [2] розглядає інвестиційний клімат як сукупність соціально-економічних, суспільно-політичних, природних, екологічних та інших умов, які безпосередньо визначають масштаби, обсяги і темпи залучення інвестицій.

І. Сазонець, В. Федорова [3] вважають, що поняття інвестиційного клімату означає наявність таких умов інвестування, що впливають на переваги інвестора у виборі певного об'єкта інвестування.

Тобто загалом під поняттям «інвестиційний клімат» розуміють ступінь сприятливості ситуації, що складається в тій чи іншій країні (регіоні, галузі) для ймовірного надходження інвестицій у цю країну (регіон, галузь).

Характер інвестиційного клімату нерозривно пов'язаний із інвестиційною привабливістю держави або окремого регіону. У свою чергу, інвестиційну привабливість можна визначити як взаємозв'язок інвестиційного потенціалу та інвестиційного ризику (сукупність чинників, під впли-

вом яких складається вірогідність виникнення непередбачених фінансових втрат в умовах невизначеності результатів інвестиційної діяльності або вірогідність повного або часткового недосягнення результатів здійснення інвестицій). Інвестиційний потенціал (інвестиційна ємкість території) є сумою об'єктивних передумов для інвестицій.

Для кількісного опису і аналізу інвестиційних процесів ученими використовуються різні методи оцінки інвестиційних характеристик, які за специфікою об'єкта оцінювання можна розподілити на дві великі групи:

1) методи оцінки окремих інвестиційних характеристик;

2) методи оцінки узагальнювальних (інтегральних) інвестиційних характеристик.

Методи кожної з груп припускають як кількісну оцінку інвестиційних характеристик (на основі застосування показників, що мають кількісний вираз), так і їх якісну оцінку (шляхом вербального опису стану або рівня інвестиційної характеристики або застосування експертних оцінок).

Досить поширеною у вітчизняній практиці є методика, розроблена економістом І. Бланком у співпраці з інвестиційною компанією «Омега-Інстер». Вони запропонували здійснювати оцінювання інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості регіонів на підставі узагальнення таких даних:

— рівень розвитку економіки регіону (значущість 35 %);

— рівень розвитку інвестиційної інфраструктури (15 %);

— демографічна характеристика регіону (15 %);

— рівень розвитку ринкових відносин та ринкової інфраструктури (25 %);

— наявність екологічного, інвестиційного, політичного, кредитного, комерційного, валютного ризиків (10 %).

Крім того, згідно з методикою І. Бланка інвестиційну привабливість регіонів можна розрахувати на основі таких синтетичних показників:

— рівень загальноекономічного розвитку регіону (потенційна потреба в обсягах інвестування, можливість формування інвестиційних ресурсів за рахунок власних джерел, соціальна ємність регіонального ринку);

— рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону (можливості швидкої реалізації інвестиційних проектів, демографічна характеристика регіону (потенційний обсяг попиту населення на споживчі товари і послуги, можливості залучення кваліфікованої робочої сили у виробництва, що інвестуються);

— рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону (ставлення місцевих органів самоврядування до розвитку ринкових реформ і створення відповідного підприємницького клімату);

— рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків (ступінь безпеки діяльності в регіоні).

За цією методикою області поділяються на чотири групи: пріоритетної інвестиційної привабливості, достатньо високої інвестиційної привабливості, середньої інвестиційної привабливості, низької інвестиційної привабливості [4].

У нашій країні процес розміщення інвестицій відбувається не без участі держави, принаймні, існує інвестиційне законодавство, яке адаптовано до норм ЄС, діють 50 міжнародних угод, предметом яких є захист та сприяння інвестиціям, та це все на теоретичному декларативному рівні. На практиці реальну дію підтримки інвестиційних проектів з боку державних органів відчують керівники підприємств, які працюють в Україні. Саме їм достеменно відомо, чи створює влада належні умови для залучення інвестицій, чи ні.

Європейська Бізнес-асоціація з 25 листопада по 12 грудня 2013 року провела 22-гу хвилю трекінгового дослідження інвестиційного клімату в Україні. Здійснено опитування 105 керівників компаній-членів Асоціації з метою визначення індексу інвестиційної привабливості — оцінки інвестиційної привабливості України, що ґрунтується на регулярному моніторингу бізнес-клімату першими особами компаній-членів Асоціації.

Індекс інвестиційної привабливості розраховується як середнє арифметичне оцінок п'яти запитань:

1) Як Ви оцінюєте інвестиційний клімат в Україні?

2) Як Ви оцінюєте поточний інвестиційний клімат для Вашої компанії порівняно з попередніми трьома місяцями?

3) Які Ваші очікування щодо інвестиційного клімату в Україні на наступні три місяці?

4) Чи прибутковим, на Ваш погляд, буде для нових учасників ринку інвестування в Україні протягом наступних трьох місяців?

5) Які Ваші очікування щодо бізнес-середовища у Вашій основній галузі діяльності на наступні три місяці?

Підготовка до підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС спричинила зріст індексу інвестиційної привабливості у III кварталі 2013 р. після майже дворічних стабільно низьких експертних оцінок. Те, що ці очікування бізнесу не справдилися, призвело до суттєвого падіння індексу у IV кварталі 2013 р. до найнижчого рівня за всю історію його вимірювання — до 1,81 із п'яти можливих. Очікування на перший квартал 2014 року є також негативними, експерти вважають, що інвестиційний клімат в Україні буде й далі погіршуватися.

Вперше за всю історію вимірювань експерти практично не називали позитивних змін у інвестиційному кліматі. Були лише поодинокі спроби

знайти позитив у тому, що в процесі підготовки до Вільнюського саміту були зроблені деякі кроки у напрямку євроінтеграції. Крім того, із 105 керівників компаній-членів Асоціації ніхто не визначив у IV кварталі 2013 року «інвестиційний клімат як однозначно сприятливий для інвестування», а понад 90 % опитаних керівників компаній визначили інвестиційний клімат в Україні як несприятливий для інвестування.

Найважливіша негативна подія IV кварталу — відмова України від підписання Угоди про Асоціацію. Про це сказало більше 50 % експертів, відмічаючи також негативні наслідки цього — політичну нестабільність, дефіцит бюджету, ризики падіння гривні. Решта експертів відмічає подальше погіршення економічної ситуації, корупцію, адміністративний тиск на бізнес. Головний контекст цих оцінок — відсутність будь-якої надії на покращання ситуації.

Серед основних негативних змін у інвестиційному кліматі протягом останніх 3 місяців зазначено: непідписання Угоди про Асоціацію — 42 %; адміністративний та економічний тиск на бізнес, корупція — 20 %.

В оцінці ситуацій з розв'язання проблем, які мають безпосереднє відношення до інвестування, експерти не відчували зрушень в жодному з напрямків протягом останніх трьох місяців. Найгірша ситуація залишається в реформуванні судової системи — 1,6 та корупції — 1,5 (в діапазоні значень: 1 — повністю несприятлива; 2 — швидше сприятлива, ніж несприятлива).

Стосовно семи ключових проблем, які піднімає Європейська Бізнес-асоціація в контексті бізнесу і стосунків з владою, оцінки залишаються переважно незмінними: поточна ситуація вважається експертами майже повністю несприятливою для вирішення проблем корупції та судової системи, скоріше несприятливою для земельних питань, відшкодування ПДВ, технічних бар'єрів торгівлі, валютного регулювання та митних процедур.

Невиправданість очікувань бізнесу, пов'язаних з підготовкою до підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС, призвело до суттєвого падіння індексу на фоні дворічних стабільно низьких експертних оцінок. Основними перешкодами для вдалого розміщення інвестицій є відсутність зрушень у реформуванні судової системи, корупція та валютне регулювання, оцінка якого за останні роки зазнала суттєвого регресу [5].

Очевидно, що Україна потребує чіткої, збалансованої програми розвитку інвестиційної діяльності, серйозної лібералізації та трансформації податкової системи. Доцільно зменшити кількість пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, але збільшити обсяги їх фінансування,

у тому числі з акцентом на іноземних інвесторів, оскільки власних ресурсів недостатньо.

Покращити інвестиційний клімат країни можливо за рахунок різноманітних заходів, зокрема забезпечення чіткого правового поля інвестиційної діяльності, макроекономічної та політичної стабільності, запровадження податкових та митних пільг, дотацій, субсидій, субвенцій і бюджетних позик на розвиток пріоритетних сфер галузей економіки, подолання бюрократичних бар'єрів, корупції, забезпечення правового захисту інвестицій, покращення інформаційного забезпечення та інвестиційної інфраструктури.

За стратегічним змістом і практичним оформленням політика регулювання надходження прямих іноземних інвестицій в Україні має ефективно узгоджувати складну комбінацію інтересів іноземних та національних інвесторів. Офіційно визнані форми підтримки національної економіки та національного приватного бізнесу несуть менші ризики для економіки, оскільки підлягають контролю з боку громадських та експертних професійних організацій, ніж «ручне» регулювання, яке повністю перебуває у тіні.

Отже, можна зауважити, що політика регулювання та заохочення іноземних інвесторів до України вимагає вдосконалення та значного корегування. Розвиток та експансія великого національного приватного бізнесу, який теж поступово входить на міжнародну арену і стає транснаціональним, необхідність підвищення його ефективності та конкурентоспроможності й отримання нових потоків прямих іноземних інвестицій вимагають лібералізації та вдосконалення національної інвестиційної політики в Україні.

Література

1. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
2. Жук М. В. Регіональна економіка [Текст] : підручник / М. В. Жук. — К. : ВЦ «Академія», 2008. — 416 с.
3. Сазонець І. Л. Інвестування : підручник / І. Сазонець, А. Федорова. — К. : Центр учбової літератури, 2011. — 312 с.
4. Інвестологія: наука про інвестування : навч. посіб. / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. — К. : Атака, 2001. — 264 с.
5. Аналіз індексу інвестиційної привабливості в Україні, за дослідженням ЄБА за 2008–2013 (IV квартал) [Електронний ресурс] // Інвестгазета за 12.04.2014 р. — Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/analiz-indeksu-investiciynoyi-privablivosti-v-ukrayini-za-doslidzhennyam-ieba-2008-2013-iv-kvartal>.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Розглянуто питання фінансового забезпечення господарської діяльності підприємств як фактор розвитку конкурентоспроможності підприємства. Проаналізовано існуючі підходи щодо визначення понять «фінансові ресурси», «фінансове забезпечення». Виокремлено основні принципи, на яких ґрунтується фінансове забезпечення підприємства. З'ясовано, що оцінювання конкурентоспроможності підприємства слід проводити не тільки через вплив на неї фінансових ресурсів, а враховувати усі сфери життєдіяльності підприємства.

Ключові слова: фінансове забезпечення, фінансові ресурси, конкурентоспроможність, фактори розвитку конкурентоспроможності підприємства.

Summary. A question of financial support of business enterprises as a factor of competitiveness. Existing approaches with respect to the definitions of financial resources, financial support. The article highlights the basic principles on which the financial security company. Found that the estimation of competitiveness of enterprises should be carried out not only through the influence of her financial resources, consider all spheres of business.

Key words: financial support, financial resources, competitiveness, factors of competitiveness.

Постановка проблеми. Сучасні умови ведення бізнесу в нестабільному зовнішньому середовищі (минула світова фінансова криза, нестабільне політичне становище, стрибки курсів валют тощо) вимагають постійного контролю за ефективністю діяльності підприємства, рівнем його конкурентоспроможності, стійкістю розвитку, фінансовою безпекою підприємства і т. ін.

Незадовільна структура капіталу, показників фінансової стійкості підприємств, зростання дебіторської та кредиторської заборгованості, зменшення обсягів виробництва продукції, нестабільність і хаотичний характер розвитку підкреслюють, що за основу вивчення розвитку конкурентоспроможності підприємства має бути узята саме фінансова складова конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень. Питанням фінансового забезпечення господарської діяльності підприємств присвячені роботи як вітчизняних, так і закордонних фахівців у галузі фінансів суб'єктів господарювання, серед яких слід відмітити І. Бланка, О. Волкова, М. Гончарова, С. Лляшенка, В. Ковальова, П. Санто, Й. Шумпетера, Є. Шохина та інших. Питанням оцінки ефективності використання фінансового забезпечення присвячено низку робіт зарубіжних і вітчизняних учених-економістів: Г. Александера, Ф. Беа, Г. Герасименко, П. Друкера, Д. Морріса, Д. Олійник, Р. Сайфуліна, Д. Хаймана, У. Шарпа та ін.

Проблеми оцінки формування фінансових ресурсів та їх використання висвітлили такі вчені, як О. Гетьман, А. Загородній, М. Коробов, А. Поддєрьогін, В. Савчук, О. Найденко та ін. Питаннями оцінки й управління конкурентоспроможністю підприємств опікувалися Г. Азоев,

О. Дуброва, О. Іванова, С. Клименко, М. Чумаченко, В. Юданов та ін.

Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних економістів дозволив зробити висновок, що, незважаючи на таку кількість робіт, питанням оцінки впливу фінансового забезпечення на конкурентоспроможність підприємства потрібної уваги не приділялося. Зазначене зумовило актуальність обраної теми та мету дослідження.

Мета статті полягає у визначенні та аналізі основних підходів щодо сутності фінансового забезпечення підприємства та його впливу на конкурентоспроможність підприємства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз використуваного в економічній літературі і практиці фінансового менеджменту терміна «фінансове забезпечення» виявив відсутність однозначної інтерпретації цього поняття. Розбіжності у визначенні фінансового забезпечення підприємства дозволили виокремити два основні підходи до тлумачення його сутності: перша група науковців визначають його як забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами, друга — як процес управління капіталом.

Дефініція «фінансові ресурси», яка є складовою поняття «фінансове забезпечення» розглядається багатьма науковцями та наведена різними науковими напрямами. В. В. Ковальов, О. Д. Василик [1, с. 91; 2, с. 22] є прихильниками того, що фінанси і фінансові ресурси слід розглядати як вартісну категорію рівня державних фінансів; О. Р. Романенко, Д. С. Моляков, Е. І. Шохин [3, с. 80–81; 4, с. 46–48] наполягають, що ця категорія є суто категорією фінансів організацій; С. В. Хачатурян, Н. В. Колчина, Г. Б. Поляк [5;

© І. В. Авраменко, 2014

6, с. 12] пропонують визначати фінансові ресурси з точки зору відтворювального підходу; прихильником системного підходу, який полягає у взаємозв'язку і взаємовпливі внутрішнього і зовнішнього середовища економічної системи, а отже, варто говорити про систему фінансових ресурсів, є П. О. Левчаєв [7, с. 16]. У межах нашого дослідження під фінансовими ресурсами будемо розуміти системну економічну категорію, яка діє у сфері фінансово-кредитних відносин, змінюється у часі, є відкритою до зовнішнього середовища та керованою.

Оскільки основним мірилом ефективності використання фінансових ресурсів виступає прибуток, то, відповідно, є необхідність вимірювання загальної ефективності функціонування системи фінансових ресурсів. Такий підхід запропонований П. О. Левчаєвим [7, с. 22–24]. Автором запропонована методика, заснована на зіставленні «витрат, зв'язаних із використанням всієї сукупності системи фінансових ресурсів і одержаного прибутку».

Фінансовий стан — найважливіша характеристика економічної діяльності підприємства, оскільки «відображає здатність суб'єкта господарювання фінансувати свою діяльність і розраховуватися за своїми зобов'язаннями. Вона визначає конкурентоспроможність, потенціал в діловій співпраці, оцінює, в якому ступені гарантовані економічні інтереси самого підприємства та його партнерів у фінансовому і виробничому відношенні» [8, с. 74].

С. В. Большаков пропонує розуміти під фінансовим забезпеченням фінансово-кредитне забезпечення процесу фінансування, що розуміється як впорядкована система виділення грошових коштів на певну мету [9, с. 437]. Під методами фінансового забезпечення автор розуміє створення власних джерел і залучення позикових грошових коштів.

І. М. Карасьова під фінансовим забезпеченням діяльності підприємства розуміє його забезпеченість фінансовими ресурсами [10, с. 216]. Проте, на наш погляд, таке визначення не повною мірою відображає суть категорії, оскільки не враховуються процеси формування ресурсів суб'єкта господарювання і залучення грошових коштів ззовні.

Г. Б. Поляк визначає фінансове забезпечення відтворювального процесу як покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб'єктами господарювання і державою [11, с. 327]. На його думку, фінансове забезпечення здійснюється в трьох формах: самофінансування, кредитування і державне фінансування. У цьому випадку фінансове забезпечення охоплює власні джерела і лише частину позикових коштів.

На думку Н. Л. Карданської, «здійснювати фінансове забезпечення — це означає вирішувати завдання залучення зовнішнього капіталу, управління власним капіталом, використання капіталу

в процесі виробництва (здійснення інвестицій та управління платіжним обігом), а також повернення кредиту» [12, с. 136]. До недоліків цього визначення слід віднести те, що фінансове забезпечення діяльності суб'єкта господарювання полягає в залученні позикового капіталу та сплаті ціни за його використання і в управлінні власним капіталом, проте не враховує того, що використання капіталу в певному обсязі повинне йти на строго певну мету.

Л. Н. Павлова підкреслює, що фінансове забезпечення є сукупністю форм, методів, принципів, умов фінансування підприємства, і дає таке визначення: «фінансове забезпечення підприємства — це управління капіталом, діяльність щодо його залучення, розміщення і використання» [13, с. 110]. У цьому підході відображена складність категорії «фінансове забезпечення», яка розкривається як мистецтво управління капіталом, проте метою і першопричиною залучення капіталу є брак обсягу ресурсів для здійснення конкретних завдань, тобто недоліком визначення, на наш погляд, є виключення цільової спрямованості капіталу, що привертається.

На нашу думку, фінансове забезпечення — це процес акумуляції капіталу суб'єктами господарювання, його подальшого розподілу і цільового використання для забезпечення рентабельної роботи підприємства і своєчасного та повного задоволення потреб суспільства.

С. В. Большаков виокремлює основні принципи, на яких ґрунтується фінансове забезпечення [14, с. 436–437]:

а) першочергове використання власних джерел фінансування всіх поточних потреб підприємства при здійсненні витрат некапітального і капітального характеру;

б) планування джерел фінансування і напрямів їх використання;

в) забезпечення збереження власного оборотного капіталу і економія витрат на виробництво продукції та інших грошових витрат підприємства;

г) розділення засобів основної діяльності і капітального будівництва, короткострокових і довгострокових джерел формування загального капіталу, фондування нерозподіленого прибутку;

д) залучення боргового фінансування і здійснення інвестицій, виходячи з того, що вартість грошей із часом зменшується;

е) оцінка одержаних власних і позикових джерел;

ж) гарантованість фінансового забезпечення підприємства;

з) оцінка вартості позикового фінансування.

Вказані принципи, на наш погляд, достатньо точно і повно характеризують зміст фінансового забезпечення підприємства. У той же час, якщо звернутися до джерел формування фінансового

забезпечення, тобто до фінансових ресурсів, то зрозуміло, що це є власні кошти підприємства і повернуті ним із різних джерел. Тоді кругообіг фінансових ресурсів (фінансів, грошових коштів)

у системі фінансового забезпечення підприємства акціонерного типу та їх використання (інвестування), що є кругообігом коштів підприємства, у схемному виді відображено на рис. 1.

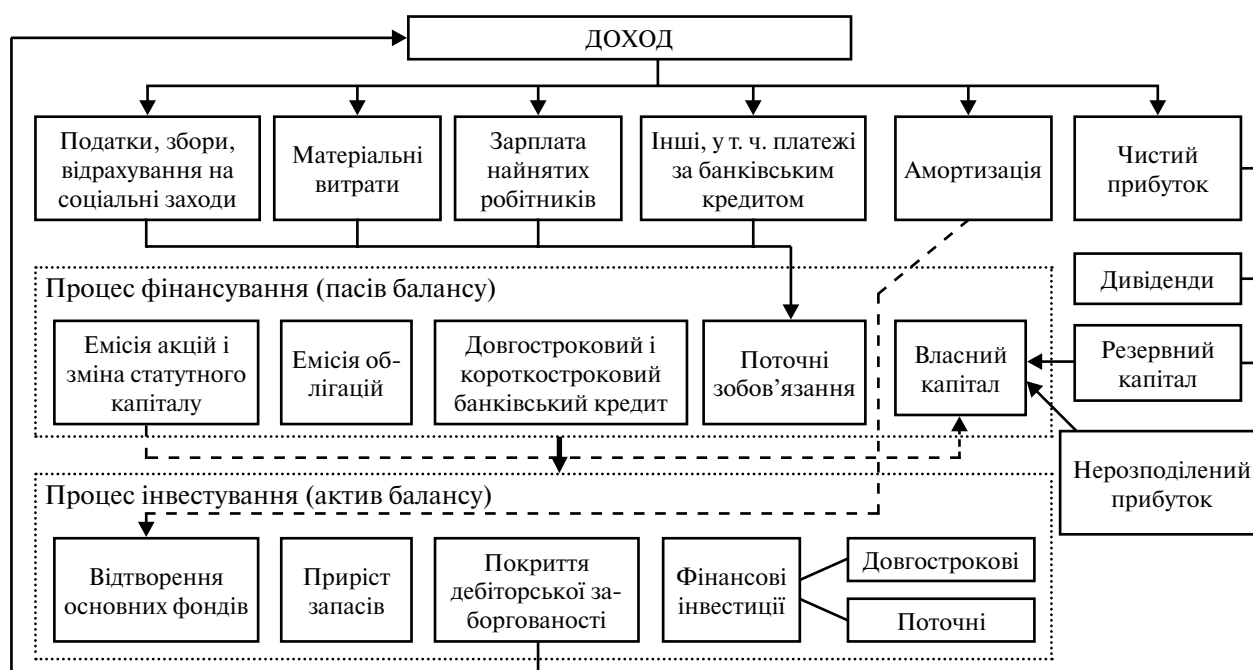

Рис. 1. Кругообіг фінансових ресурсів у системі фінансового забезпечення підприємства

Так, зі схеми зрозуміло, що отриманий дохід розподіляється таким чином: податки, збори і відрахування до різних державних фондів, поточні матеріальні витрати, заробітна плата найнятих робітників, платежі комерційному банку та інші витрати, амортизація як частина витрат, чистий прибуток. Наявність чистого прибутку є підставою для виплати дивідендів. Прибуток після нарахування дивідендів використовується на приріст резервного капіталу, а його залишок формує нерозподілений прибуток, що в сумі відображає приріст власного капіталу, якщо інші його складові не змінювалися протягом звітного періоду. Змінити суму власного капіталу можна також за рахунок операцій зі статутним капіталом, емісією або витяганням з обігу акцій.

За кожною складовою витратних статей (за винятком амортизації) підприємство може утворювати поточні зобов'язання у формі заборгованості за податками, виплатами кредитів банкам, кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги, заборгованістю в розрахунках. У разі нестачі грошових коштів можливе їх залучення за рахунок облігаційної позики, довгострокових і короткострокових банківських кредитів.

Власний капітал, довгострокові і короткострокові зобов'язання є фінансовими ресурсами (джерела коштів), які відбиваються в пасиві бухгалтерського балансу та інвестуються в приріст основних засобів, довгострокових фінансових інвестицій,

запасів, поточних фінансових інвестицій, які в сумі відображають активи підприємства. Їх особливість у тому, що вони витрачаються в процесі діяльності для отримання економічної вигоди. Основні фонди зношуються, запаси використовуються для виробництва продукції і т. д. Але кожен вид активів приносить різну за розміром вигоду.

Система показників, яка обрана для оцінки фінансового забезпечення, повинна відображати фінансовий стан підприємства у довгостроковій перспективі, тобто його можливість підтримувати свою платоспроможність протягом тривалого періоду. Система показників має характеризувати загальну фінансову структуру підприємства і ступінь його залежності від кредиторів та інвесторів. Тому аналіз фінансового забезпечення часто називають аналізом довгострокової платоспроможності.

Якнайповнішою є така система показників:

1. Фінансова незалежність (фінансова автономія).
2. Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами.
3. Маневреність власного капіталу.
4. Фінансова стійкість.
5. Коефіцієнт покриття інвестицій.
6. Коефіцієнт структури довгострокових вкладень.
7. Коефіцієнт фінансової залежності.
8. Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів.

9. Коефіцієнт структури повернутого капіталу.

На нашу думку, в пошуку оптимальної структури фінансового забезпечення підприємства найбільш надійним способом її знаходження є порівняльна оцінка всіх можливих варіантів (альтернатив). Під час розгляду завдання визначення впливу фінансового забезпечення підприємства на його конкурентоспроможність необхідно встановити, чи може як критерій оцінки бути прийнятий один із показників, що характеризують очікувані результати реалізації того або іншого варіанта, за умови, що на числові значення інших показників накладені строгі обмеження.

Проте не тільки фінансове забезпечення робить істотний вплив на підвищення конкурентоспроможності підприємства. Так, на основі зіставлення сумарного прибутку з витратами можливо встановити ефективність функціонування всієї системи фінансових ресурсів підприємства, а значить, і розрахувати конкурентоспроможність з погляду фінансових ресурсів підприємства.

Проте оцінювання конкурентоспроможності підприємства, поклавши в основу лише оцінку фінансових ресурсів, було б однобічне, оскільки конкурентоспроможність є комплексним показником, який повинен охоплювати оцінку всіх сфер життєдіяльності підприємства.

Фінансовий стан характеризується системою показників, що відображають реальні і потенційні фінансові можливості суб'єкта господарювання як об'єкта бізнесу, об'єкта інвестування капіталу, платника податків. У теперішній час не існує детальної загальноприйнятої, офіційної методики оцінки фінансового стану підприємства. Показники оцінки фінансового стану підприємства мають бути такими, щоб можна було оцінити, наскільки надійно підприємство у фінансовому відношенні. Залежно від мети і завдань аналізу у кожному конкретному випадку вибирається оптимальний саме для цього випадку комплекс показників і напрямів аналізу фінансового стану підприємства.

Фінансова стійкість організації визначається рівнем її фінансової незалежності і рівнем її платоспроможності. У цілому підтримуючи наведений підхід до оцінки фінансової стійкості підприємств, слід вказати, що необхідно виокремити групи показників фінансового стану, які мають певні нормативні (середньогалузеві) значення, є відносними величинами і змінюються в одному напрямі (мають збільшуватися). До таких показників, на думку С. Я. Єлецьких [14, с. 110], варто віднести показники фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності, ділової активності, рентабельності, які всебічно характеризують фінансовий стан і здатність підприємства до фінансово стійкого розвитку та дозволяють оцінити фінансову стійкість підпри-

ємств за допомогою інтегрального показника, що складається з показників, які знаходяться в кореляційній залежності. Таким чином, аналіз понять і складових оцінки фінансового забезпечення, фінансового стану і фінансової стійкості підприємства дозволяє зробити висновок, що всі вони спричиняють безпосередній вплив на конкурентоспроможність підприємства, а їх взаємозв'язок наведено на рис. 2. Порівняння зазначених оцінок дозволяє констатувати, що оцінка фінансового стану підприємства складається з оцінки фінансового забезпечення підприємства, яка у свою чергу враховує оцінку фінансової стійкості підприємства.

Висновки. Отже, добрий фінансовий стан, відповідне фінансове забезпечення, фінансова стійкість визначають можливості для підтримки і розвитку конкурентоспроможності. Таким чином, для фінансового забезпечення розвитку конкурентоспроможності ведучими є три критерії: наявність чистого прибутку, чистого грошового потоку і стійкий фінансовий стан. Вони показують, чи здатне підприємство з наявним рівнем цих фінансових показників забезпечити розвиток конкурентоспроможності, а отже, визначаючи вплив фінансового забезпечення на розвиток конкурентоспроможності підприємства, необхідно враховувати усі складові фінансового забезпечення, фінансового стану і фінансової стійкості підприємства.

Література

1. Финансы. Денежное обращение. Кредит / под ред. А. П. Ковалева. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. — 480 с.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — 416 с.
3. Романенко О. Р. Фінанси : підручник / О. Р. Романенко. — К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 312 с.
4. Моляков Д. С. Теория финансов предприятий : [учеб. пособ.] / Д. С. Моляков, Е. И. Шохин. — М. : Финансы и статистика, 2000. — 112 с.
5. Хачатурян С. В. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація / С. В. Хачатурян // Фінанси України. — 2003. — № 4. — С. 77–82.
6. Финансы организации (предприятий) : [учеб. для вузов] / [Н. В. Колчина, Г. Б. Поляк, Л. М. Бурмирова и др.] ; под ред. проф. Н. В. Колчиной. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — 368 с.
7. Левчаев П. А. Финансы предприятий национальной экономики / П. А. Левчаев [Электронный ресурс] // Электронный портал журнала «Финансы», 18.08.2004. — Режим доступа : <http://www.finansy.ru/book/fm/001.htm>.
8. Ермолович Л. Л. Экономический анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия / Л. Л. Ермолович, Л. Г. Сивчик, Г. В. Тол-

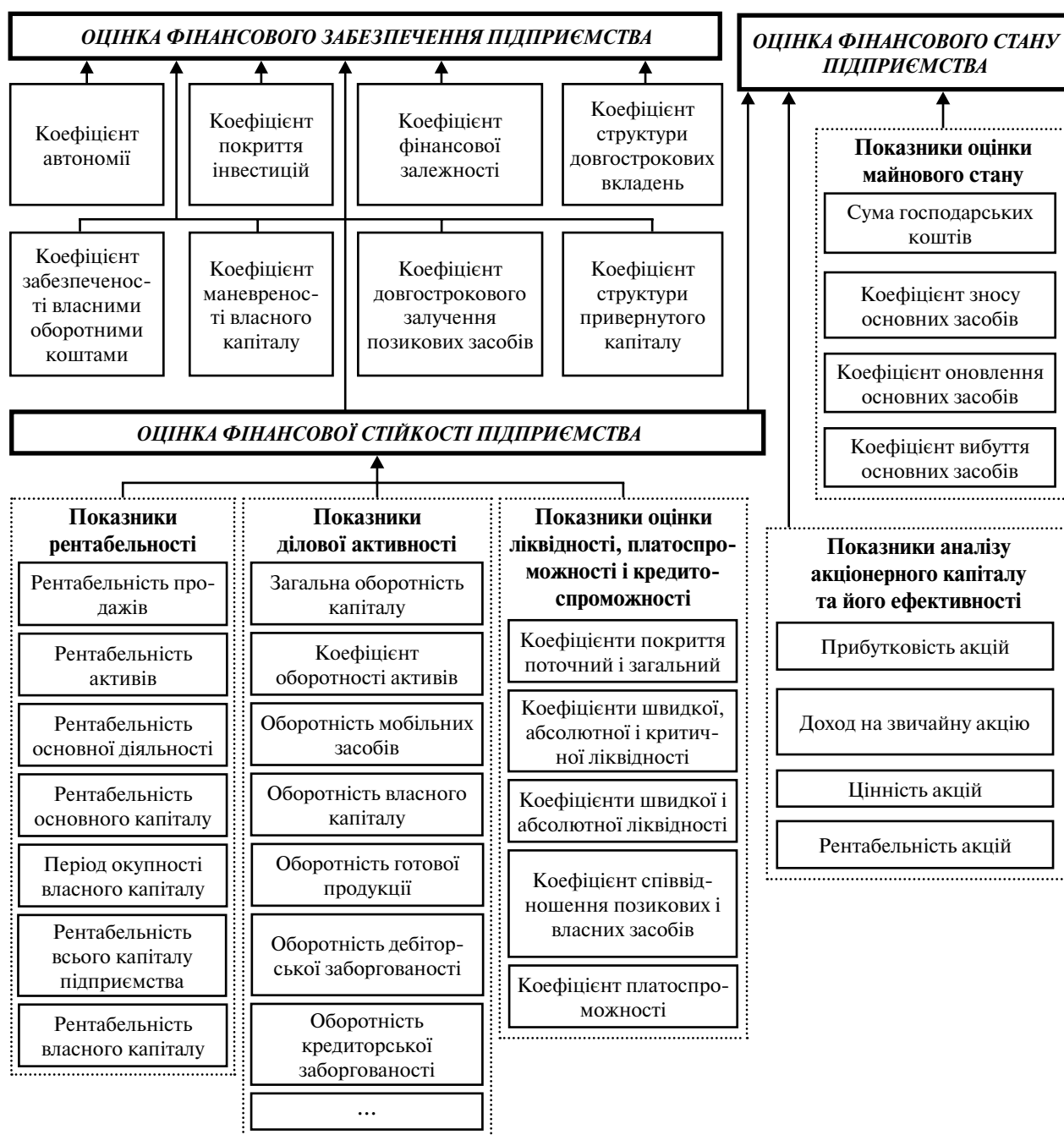

Рис. 2. Взаємозв'язок показників оцінки фінансового забезпечення, фінансового стану і фінансової стійкості підприємства

кач ; под. ред. Л. Л. Ермолович. — Мн. : БГЭУ, 2000. — 580 с.

9. Большаков С. В. Финансы предприятий: теория и практика : учебник / С. В. Большаков. — М. : Книжный мир, 2006. — 617 с.

10. Финансовый менеджмент : учеб. пособие по специализации «Менеджмент орг.» / И. М. Карасева, М. А. Ревякина ; под ред. Ю. П. Анискина. — Москва : Омега-Л, 2006. — 335 с.

11. Финансовый менеджмент : учебник для вузов / под ред. акад. Г. Б. Поляка. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 527 с.

12. Карданская Н. Л. Основы принятия управленческих решений : учебное пособие / Н. Л. Карданская. — М. : Русская Деловая Литература, 1998. — 288 с.

13. Павлова Л. Н. Финансовый менеджмент : учебник для вузов / Л. Н. Павлова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 269 с.

14. Єлецьких С. Я. Дослідження сутності та складових фінансового механізму стійкого розвитку промислового підприємства / Я. С. Єлецьких // Економіка промисловості. — 2013. — № 3 (63) — С. 105–112.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ В ПРИВАТНОМУ БУДИНКУ

Анотація. У статті проведено аналіз потенціалу відновлювальних джерел енергії. Наведено обґрунтування ефективності вибору та впровадження одного з альтернативних джерел енергії для звичайного споживача, що мешкає у приватному будинку.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, енергія вітру, електрогенератор, ефективність малої вітроенергетики, інноваційні вітрогенератори.

Summary. The potential of the renewable energy is analyzed in the article. The justification of the effectiveness of the selection and the implementation of one of the alternative sources of the energy for the average consumer living in a private house is proved in the paper.

Key words: alternative sources of energy, wind power, generator, small wind energy efficiency, innovative wind turbines.

Постановка проблеми. Наразі світова економіка та економіка нашої країни все більше відчуває потребу у збільшенні виробництва різних видів енергії. Подальше збільшення виготовлення різних видів енергії на основі традиційних технологій стикається з обмеженими природними ресурсами та значним негативним впливом на екологію всієї планети. Вирішення цієї проблеми полягає у використанні альтернативних джерел палива та енергії, таких як енергія вітру, сонця, кінетичної енергії води та ін. Визначенню, наскільки ефективно використання альтернативних джерел енергії для звичайного споживача, що мешкає в приватному будинку, і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами оцінки ефективності використання альтернативних джерел палива та енергії займалися провідні науковці, такі як: Є. Бойко, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Дорогунцов, М. Жовнір, Є. Крикавський, О. Кузьмін та ін. Проблемам використання альтернативних паливно-енергетичних ресурсів у регіоні (на прикладі Івано-Франківської області) присвячена дисертація І. О. Андрійчука, науковий керівник якої доктор економічних наук М. А. Козоріз, офіційними опонентами якої були доктор економічних наук О. О. Лапко та кандидат економічних наук Н. С. Косар [1].

При Національній академії наук України створено Інститут відновлювальної енергетики, розташований у центральному ботанічному саду Києва, — єдина в країні установа, яка повністю забезпечує себе «зеленою» енергетикою.

Мета статті — провести аналіз стану потенціалу альтернативних джерел енергії та обґрунтувати ефективність впровадження найефективнішої технології з використання альтернативних джерел енергії для звичайного споживача, що мешкає в приватному будинку.

Виклад основного матеріалу. Проведені дослідження показали, що кризові явища у паливно-енергетичному комплексі України, зумовлені стрімким зростанням цін на традиційні енергоресурси, негативно впливають на соціально-економічний розвиток регіонів, рівень життя населення та національну безпеку. Для економіки України проблеми подолання дефіциту енергоносіїв, а також необхідного та своєчасного енергозабезпечення набули особливої гостроти, тому їх розв'язання потребує пошуку альтернативних шляхів енергозабезпечення. Як відомо, на Землі існує багато джерел енергії, але більшість з них вже вичерпується. У той же час потреба у них збільшується — до 2020 року потреба у паливі буде у 3,5 рази більша, ніж у теперішній час, а ціна на них росте.

Енергетичні стратегії країн Євросоюзу передбачають два ключові моменти: економію енергії та збільшення частки відновлювальних джерел енергії в паливно-енергетичному комплексі (до 20 %). В Україні спостерігається протилежна тенденція: споживання енергоносіїв до 2030 р. збільшиться на 51 %, а частка «зеленої» енергетики становитиме 4 %. Країна робить ставку на мирний атом, нехай і небезпечний, але продуктивніший. Стандартна відповідь чиновників на запитання, чому Україна не розвиває зелену енергетику, — немає грошей [2].

Серед альтернативних джерел енергії виділяються чотири основні — це енергії вітру, води, біомаси та сонця. Розглянемо їх потенційні можливості щодо забезпечення енергією України.

Україна має досить високий кліматичний потенціал вітрової енергії, який забезпечує продуктивну роботу не лише автономних вузлів живлення, але й потужних вітроелектростанцій. Зростає необхідність у виявленні найперспективніших місць використання вітрової енергії, базуючись на її кліматичному потенціалі та показниках його

можливої утилізації. Річний технічний вітроенергетичний потенціал дорівнює 30 млрд. кВт-год.

Запаси енергії вітру більш ніж у сто разів перевищують запаси гідроенергії всіх річок планети. Вітри, що дмуть на просторах нашої країни, могли б легко задовольнити всі її потреби в електроенергії. Чому ж таке доступне та екологічно чисте джерело енергії так слабо використовується? У наші дні двигуни, що використовують вітер, покривають всього одну тисячну світових потреб в енергії.

Середньорічна швидкість вітру на висоті 20–30 м над поверхнею Землі повинна бути чималою, щоб потужність повітряного потоку, що проходить через належним чином орієнтований вертикальний перетин, досягала значення, прийнятного для перетворення. Вітроенергетична установка, розташована на майданчику, де середньорічна питома потужність повітряного потоку складає близько 500 Вт/м^2 (швидкість повітряного потоку при цьому дорівнює 7 м/с), може перетворити в електроенергію близько 175 із цих 500 Вт/м^2 .

Енергія, що міститься в потоці рухомого повітря, пропорційна кубу швидкості вітру. Проте не вся енергія повітряного потоку може бути використана навіть за допомогою ідеального пристрою. Теоретично коефіцієнт корисного використання енергії повітряного потоку може дорівнювати $59,3 \%$. На практиці максимальний коефіцієнт корисного використання енергії вітру дорівнює приблизно 50% , проте і цей показник досягається не при усіх швидкостях, а тільки при оптимальній швидкості, передбаченій проектом. Крім того, частина енергії повітряного потоку втрачається при перетворенні механічної енергії в електричну, яке здійснюється з ККД зазвичай $75\text{--}95 \%$. Враховуючи всі ці чинники, питома електрична потужність складає $30\text{--}40 \%$ потужності повітряного потоку. Проте іноді вітер має швидкість, що виходить за межі розрахункових швидкостей.

Новітні дослідження спрямовані переважно на отримання електричної енергії з енергії вітру. Прагнення використання вітру як енергії привело до появи на світ безлічі агрегатів. Деякі з них досягають десятків метрів у висоту, і, як вважають, із часом вони могли б утворити справжню електричну мережу.

Споруджуються спеціальні станції переважно постійного струму. Вітряне колесо приводить в рух динамо-машину — генератор електричного струму, який одночасно заряджає паралельно сполучені акумулятори. Акумуляторна батарея автоматично підключається до генератора в той момент, коли напруга на його вихідних клеммах стає більше, ніж на клеммах батареї, і також автоматично відключається при протилежному співвідношенні.

Широкому застосуванню агрегатів для перетворення вітру в енергію за звичайних умов поки перешкоджає їх висока собівартість. Навряд чи

потрібно говорити, що за вітер платити не потрібно, проте машини, потрібні для того, щоб запрягти його в роботу, обходяться дуже дорого. При використанні вітру виникає серйозна проблема: надлишок енергії у вітряну погоду і недолік її в періоди безвітря. Як же накопичувати і зберегти про запас енергію вітру? Простий спосіб полягає в тому, що вітряне колесо рухає насос, який накачує воду в розташований вище резервуар, а потім вода, стікаючи з нього, приводить в дію водяну турбіну і генератор постійного або змінного струму. Існують й інші способи і проекти: від звичайних, хоча й малопотужних, акумуляторних батарей до розкручування гігантських маховиків або нагнітання стислого повітря в підземні печери і аж до виробництва водню як палива.

Багато тисячоліть вірно служить людині енергія води. Запаси її на Землі колосальні. Недаремно деякі учені вважають, що нашу планету правильніше було б називати не Земля, а Вода — адже близько трьох чвертей поверхні планети покрито водою. Величезним акумулятором енергії служить Світовий океан, який поглинає велику її частину, що поступає від Сонця. Тут відбуваються приливи і відливи, виникають могутні океанські течії. Народжуються могутні річки, що несуть величезні маси води в моря та океани. Зрозуміло, що людство у пошуках енергії не могло пройти повз таких гігантських її запасів. Раніше всього люди навчилися використовувати енергію річок.

У сучасній гідроелектростанції маса води з великою швидкістю спрямовується на лопатки турбін. Вода з-поза дамби тече — через захисну сітку і регульований затвор — по сталевому трубопроводу до турбіни, над якою встановлений генератор. Механічна енергія води за допомогою турбіни передається генераторам і в них перетворюється в електричну. Після здійснення роботи вода стікає в річку через тунель, що поступово розширюється, втрачаючи при цьому свою швидкість.

Гідроелектростанції класифікуються за потужністю на дрібні (зі встановленою електричною потужністю до $0,2 \text{ Мвт}$), малі (до 2 Мвт), середні (до 20 Мвт) і великі (понад 20 Мвт). Другий критерій, за яким розділяються гідроелектростанції, — натиск. Розрізняють низьконапірні (натиск до 10 м), середнього натиску (до 100 м) і високонапірні (понад 100 м). У окремих випадках дамби високонапірних ГЕС досягають висоти 240 м . Такі дамби зосереджують перед турбінами водну енергію, накопичуючи воду і піднімаючи її рівень.

Переваги гідроелектростанцій очевидні — постійно поновлюваний самою природою запас енергії, простота експлуатації, відсутність забруднення навколишнього середовища. Проте споруда дамби великої гідроелектростанції виявилася завданням куди складнішим, ніж споруда невеликої. Щоб привести в обертання могутні гідротурбіни, потрібно

накопичити за дамбою величезний запас води. Для споруди дамби потрібно укласти таку кількість матеріалів, що об'єм гігантських єгипетських пірамід порівняно з ними здається нікчемним.

Але поки людям служить лише невелика частина гідроенергетичного потенціалу Землі. Щорічно величезні потоки води, що утворилися від дощів і танення снігів, стікають в моря невикористаними. Якби вдалося затримати їх за допомогою дамб, людство отримало б додатково колосальну кількість енергії. У 2007 році зі 196,3 млрд. кВт-год. виробленої електроенергії усіма електростанціями за допомогою гідроенергетики вироблено 10,3 млрд. кВт-год., або 5,25 % загальної кількості електроенергії [3, с. 120].

В Україні також існує достатня сировинна база для видобутку альтернативного виду палива, такого як деревна біомаса. Так, наприклад, загальні річні обсяги відновлювальних ресурсів біомаси складають 115,5 млн. т. Можливий енергетичний потенціал обсягу біомаси складає 22,0 млн. т у. п. (умовного палива), з яких технічно доступний енергопотенціал оцінюється у 13,2 млн. т у. п. на рік, що складає близько 7 % загального споживання первинних енергоресурсів в Україні в 1996 році.

Проведений І. В. Андрійчуком аналіз використання деревної біомаси показав, що щорічно понад 50 % утворених деревинних відходів знищується або вивозиться на звалища. У той же час при використанні деревної біомаси для отримання теплової енергії 4,2 м³ таких відходів могли б замінити одну тонну вугілля [4].

Значні обсяги невикористаної деревної біомаси в регіонах країни зумовлюють необхідність розробки методики вибору найбільш привабливих територій та підприємств, які мають найкращі перспективи впровадження енергоресурсів деревної біомаси в паливний баланс і можуть забезпечити найвищу ефективність інвестицій.

Найголовнішим з альтернативних джерел енергії є сонце. Його енергія гріє всю Землю, приводить у рух ріки та вітер. Воно сприяє вирощуванню 1 квадрильона тонн рослин, які у свою чергу живлять 10 трильйонів тонн тварин та бактерій.

Сонячна енергетика відноситься до найбільш матеріаломістких видів виробництва енергії.

На думку фахівців, найпривабливішою ідеєю щодо перетворення сонячної енергії є використання фотоелектричного ефекту в напівпровідниках.

Як приклад, електростанція на сонячних батареях поблизу екватора з добовим виробленням 500 мВт-год. (приблизно стільки енергії виробляє досить велика ГЕС). Ясно, що така величезна кількість сонячних напівпровідникових елементів може окупитися тільки тоді, коли їх виробництво буде дійсно дешевим. Ефективність сонячних електростанцій в інших зонах Землі була б мала через нестійкі атмосферні умови, слабку інтенсив-

ність сонячної радіації, яку тут навіть в сонячні дні сильніше поглинає атмосфера, а також через коливання, обумовлені чергуванням дня і ночі.

Проте сонячні фотоелементи вже сьогодні знаходять своє специфічне застосування. Вони виявилися практично незамінними джерелами електричного струму в ракетах, супутниках та автоматичних міжпланетних станціях, а на Землі — в першу чергу для живлення телефонних мереж у неелектрифікованих районах або ж для малих споживачів струму (радіоапаратура, електричні бритви і запальнички тощо).

Загальна кількість енергії, яка йде від Сонця до Землі, — 123 трлн. тонн умовного палива на рік, тобто в 3000 разів більша, ніж енергія усіх інших видів палива. Для задоволення своїх потреб людство потребує на рік близько 10 млрд. т умовного палива. Теплота згоряння останнього дорівнює 7000 ккал/кг та близька до теплоти згоряння кам'яного вугілля. Якщо енергію, яку постачає сонце за рік, перевести в таке ж паливо, то вона складе близько 100 трильйонів тонн, що в 10000 разів більше, ніж необхідно. Запаси різних вуглеводнів на Землі складають 6 трильйонів тонн. Таку кількість енергії Сонце віддає за три тижні. Тобто за умов такої витрати енергії Сонце може віддавати її ще близько 5 млрд. років. [5, с. 135].

«Головна вада відновлювальної енергетики України — її висока вартість порівняно із традиційними джерелами. Щоправда, тут варто зробити поправку на мільярдні дотації, які уряд виділяє на атомну й вугільну промисловість. Торік вугільна індустрія одержала 6 млрд. грн., а лише одна програма постійного розвитку регіону видобутку і первинної переробки уранової сировини — 3 млрд. грн. Ми порахували, що якщо будувати екологічно чисту ГЕС в Україні, то собівартість 1 кВт-год. становитиме близько 0,43 грн. Виходить, що за умов дотримання високих екологічних параметрів уже сьогодні собівартість електроенергії від ВЕС (вітрових енергетичних станцій. — автор) і ГЕС однакові. Більше того, у США вже давно вийшли на ціну нижче 4 центів за 1 кВт-год. (біля 0,32 грн. — автор) від ВЕС!» [6].

Для звичайного споживача, що мешкає у приватному будинку, із чотирьох нами розглянутих альтернативних джерел енергії найбільш прийнятним та економічно обґрунтованим на сьогодні є використання енергії вітру.

Особливо доцільним цей вибір стає при будівництві нового приватного будинку або дачі, коли виникає маса проблем. Одна з них — підключення до електроенергії. Навіть коли новобудова розташована на відстані більше 300 метрів від лінії електропостачання, витрати на підключення до неї (сюди входять проектні роботи, установка стовпів та ін.) набагато більше, ніж придбання та встановлення автономних вітрогенераторів, котрі виготовляються в Україні.

Плюси енергії вітру: невичерпність; екобезпечність; дешева експлуатація, ці електростанції не потребують періодичного ремонту й обслуговування; автономність. Мінуси: малі потужності (встановлені потужності і ККД зелених електростанцій не можна порівняти з традиційними); великі капіталовкладення (такі установки потребують значних капіталовкладень і можуть не окупитися); залежність від зовнішнього фактора — вітру; вітряки потребують значних територій [7].

В Україні обладнання для малої вітроенергетики (вітроустановки потужністю від декількох ватт до 30 кВт) виготовляють декілька підприємств. Для забезпечення середнього будинку електроенергією необхідна вітроустановка потужністю 10 кВт. Цієї потужності буде достатньо не тільки для освітлення та роботи побутових приладів, а й обігріву всього будинку взимку. Тобто повністю відпадає необхідність у паливі та газі.

Із чого ж складається вітроустановка? Головна її деталь — генератор із лопатями, встановленими на осі (30 %...35 % вартості всієї вітроустановки з монтажем). Класичні вітроустановки — трьохлопатні. Генератор монтується на щоглі (4 %...8 % вартості всієї вітроустановки). У комплект обладнання входить також і електронний блок (інвертор перемінного струму з акумуляторами), вартість якого складає 50 % вартості всього агрегату. В електронному блоці не останню роль грають акумулятори (до 40 % всієї вартості). Замість дорогих гелевих акумуляторів можна встановити звичайні автомобільні. У будь-якому випадку на виході все одно отримуємо стандартні 220 вольт та 50 герц. Причому ці показники витримуються незалежно від швидкості вітру та ступеню заряду акумуляторів. Достатньо двох автомобільних акумуляторів ємністю 190 Аг, щоб зробити запас у 3,5 кВт-год. енергії [8].

На особливу увагу заслуговують інноваційні вітрогенератори, що виготовляються ТОВ «Кайлас-М» у м. Маріуполі. Головна інновація в тому, що ці вітрогенератори використовують принцип магнітної левітації, тому в них немає підшипників. Завдяки своїй вазі (у три рази більше звичайного роторного генератора) та великому розмаху крил (чим довше плече, тим легше здвинути вагу — згідно із законом Архімеда) з використанням принципу Савоніуса маленькі бокові підкрилки швидко вловлюють завихрення — йому достатньо вітру 1,5 м/с (стандартним горизонтальним вітрогенераторам для старту потрібний вітер у 5 м/с) [9].

У подальшому він обертається інерційно, до 450 об./хв. (залежно від моделі).

Працює в низинах, в місцях, котрі оточені горбами, в містах. Він не збільшує плавно потужність, як звичайний горизонтальний вітрогенератор, в провалах вітру, а може різко видавати номінальну потужність при старті 1,5 м/с — на

2—3 м/с, і тримає номінал без провалів впритул до виникнення умов для гальмування.

Тому й акумуляторних батарей необхідно в 4 рази менше. Він виробляє необхідну потужність постійно. Гарантійний термін експлуатації — 25 років.

Згідно з даними сайту ТОВ «Кайлас-М» строк окупності вітрогенератора потужністю 10 кВт — 5 років. При цьому вартість електроенергії досягне середнього рівня вартості електроенергії для промисловості у 0,70 грн./кВт-год. На протязі усього терміну експлуатації вартість електроенергії складе 0,15 грн./кВт-год., що дуже добре.

Головна проблема цього вітрогенератора, як і будь-яких інших, — висока вартість. Вітрогенератор потужністю у 10 кВт-год. з монтажем коштує 28350 \$, але якщо замовляти 2 штуки, то вартість знизиться до 25000 \$. А якщо держава гарантувала б замовлення лише у 200 вітрогенераторів, то їхня вартість склала б 19000 \$, і це не межа. На підприємстві є проект поставки виробництва вітрогенераторів на потік, при цьому орієнтована вартість складе 14000 \$ (у два рази менше, ніж зараз), але потрібні інвестиції у 23000000 \$, котрих підприємство не має.

Висновки. Україна має дуже великі резерви у відновлювальних та екологічно чистих джерелах енергії. Вже за використання існуючих технологій, при їх впровадженні можна було б забезпечити всі 100 % сучасного споживання енергії у приватних господарствах. Звичайно, «зелена» енергія зможе конкурувати з атомною лише у далекому майбутньому. Наразі головною проблемою альтернативних джерел енергії є необхідність у великих інвестиціях для їхнього впровадження.

Із чотирьох основних джерел альтернативної енергії економічно ефективною для приватного будинку є енергія вітру. Саме вітрогенератори або сучасні вітряки потребують найменших інвестицій при впровадженні. Вони незамінні при будівництві споруд далеко від ліній електропостачання. Вітрогенератори за допомогою сучасних інверторів перемінного струму можуть бути під'єднані до загальної електромережі.

Вітрові установки дають реальну можливість власноруч створити такий собі будинок майбутнього із гарною системою регенерації тепла і світла, що забезпечує вітряк, підключений до основної енергосистеми. Завдяки вільному перетіканню енергії господар зможе у момент вітрового «штилю» користуватися «центральним» струмом, а в годину активності вітру віддавати своє домашнє «світло» до спільного потоку, заробляючи на цьому зайву копійку.

Література

1. Ефективність використання альтернативних паливно-енергетичних ресурсів у регіоні (на прикладі Івано-Франківської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.10.01 [Електронний ресурс] / І. В. Андрійчук;

Нац. акад. наук України, Інститут регіональних досліджень. — Львів, 2006. — 25 с. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06aivifo2.zip>.

2. Фаворський Ю. П. Скільки коштує ловля вітру [Електронний ресурс] / Ю. П. Фаворський // Газета «24». — 2008. — 11 серпня. — Режим доступу : http://www.avante.com.ua/files/st_skilki_kosht_lovlya_vitru.htm.

3. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленко]. — К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2008. — 572 с.

4. Ефективність використання альтернативних паливно-енергетичних ресурсів у регіоні (на прикладі Івано-Франківської області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.10.01 [Електронний ресурс] / І. В. Андрійчук ; Нац. акад. наук України, Інститут регіональних досліджень. — Львів, 2006. — 25 с. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06aivifo2.zip>.

5. Паршиков А. М. Экономические аспекты использования солнечной энергии / А. М. Паршиков // Державотворчі процеси і соціально-економічні моделі розвитку України на сучасному етапі : збірник наукових статей : у 2-х т. Т. 1. — Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. — 375 с.

6. Фаворський Ю. П. Скільки коштує ловля вітру [Електронний ресурс] / Ю. П. Фаворський // Газета «24». — 2008. — 11 серпня. — Режим доступу : http://www.avante.com.ua/files/st_skilki_kosht_lovlya_vitru.htm.

7. Там само.

8. Свет без перепадов [Електронний ресурс] / Юрий Фаворский // Газета «2000». — 2005. — 1 апреля. — Режим доступа : http://www.avante.com.ua/files/st_dengi_na_veter.pdf.

9. Вертикальные электрогенераторы [Электронный ресурс] : каталог продукции / сайт ООО «Кайлас». — Режим доступа : <http://www.kaylas.com.ua/catalog.php?cat=17>.

УДК 657.421.3

Ж. М. Жигалкевич

ІННОВАЦІЙНА ПАРАДИГМА КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ

Анотація. Досліджено теоретичні питання концепції формування кластерів взаємодіючих підприємств. Виокремлено основні напрямки мотиваційного механізму кластеризації та подано характерні ознаки кластерів. Визначено принципи кластероутворення. Вивчено внутрішні зв'язки та розроблено перелік видів функціональних зв'язків у кластерах взаємодіючих підприємств.

Ключові слова: кластер, взаємодіючі підприємства, мотиваційний механізм, принципи, зв'язки.

Summary. There was studied the theoretical problems of interacting enterprises clustering concept. Main directions of clustering motivational mechanism was signed and characteristic features of the clusters were shown. The principles of cluster creating were set out. The internal communications were studied and a list of types of functional linkages in interacting enterprises clusters was developed.

Key words: cluster, interacting enterprises, motivational mechanism, the principles, communications.

Постановка проблеми. Вихід вітчизняної промислової економіки із кризового стану, обумовленого структурними диспропорціями виробництва, неефективністю використання ресурсів, технологічною та технічною відсталістю більшості галузей промисловості, значною мірою залежить від інноваційної активності підприємств. Інноваційна діяльність відіграє ключову роль і є головним важелем економічного прогресу та соціального їх розвитку. Для активізації інноваційної діяльності необхідні інтегративні підприємницькі структури, що відрізняються високою гнучкістю орга-

нізаційних форм, орієнтуються на встановлення взаємодії та узгодження інтересів усіх учасників інноваційної сфери. Інтеграція стає імперативом розвитку сучасної економіки, оскільки забезпечує синергетичний ефект у процесі комбінування та об'єднання потенціалів розвитку господарського процесу на усіх рівнях його організації. Отже, перед економічною наукою постає завдання пізнання, описання та розробки специфічних механізмів розвитку промисловості на інноваційній основі. З досвіду розвинених зарубіжних економік таким цілям відповідає методологія побудови кластерів

© Ж. М. Жигалкевич, 2014

взаємодіючих підприємств. Проблема вбачається актуальною, своєчасною та складною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття та аргументація поняття кластера як особливого явища в економіці були започатковані в наукових дослідженнях зарубіжних вчених А Маршала, Ф. Перу, В. Прайса, Д. Сольє, І. Толенадо, Й. Шумпетера та ін. Засновником сучасної концепції кластерів та аналізу їх впливу на формування конкурентних переваг вважається американський економіст М. Портер. Дослідженню кластерних механізмів присвячені роботи російських дослідників, зокрема М. В. Афанасєва, Г. Б. Клейнера, А. М. Міграняна, Е. О. Монастирського та інших. У вітчизняній науковій літературі питання створення кластерів в умовах інноваційної економіки знайшли відображення в роботах З. С. Варналія, М. П. Войнаренка, С. І. Соколенка, Д. М. Стеценка, Л. І. Федулової та ін.

Проте багато аспектів, що пов'язані з особливостями створення та розвитку кластерів взаємодіючих вітчизняних підприємств, поки що не мають достатнього теоретичного обґрунтування і вимагають широкого спектру спеціальних наукових досліджень.

Мета дослідження — розкрити специфіку взаємодії виробництв виробничо-технологічного циклу та поглибити теоретичні і науково-методичні положення щодо створення кластерів на основі вивчення зв'язків між взаємодіючими підприємствами.

Виклад основного матеріалу. Кластеризація в сучасній світовій економіці є загально визнаним феноменом. Кластерні утворення — це система наукового, технологічного та просторового сполучення взаємодіючих виробництв на засадах комплексного використання наявних ресурсів, спрямованих на досягнення найбільшої господарської ефективності та виготовлення конкурентоспроможної продукції.

Досвід соціально-економічних трансформацій у країнах Центральної та Східної Європи, реалізація ними кластерних ініціатив викликали жвавий інтерес в Україні. Так, перші кластери створилися в Хмельницькій області. Практика розвитку цих кластерів спочатку на Поділлі, потім в Прикарпатті, Поліссі, Севастополі, Полтаві та в інших регіонах підтвердила перспективність і ефективність інтеграційних зусиль, спрямованих на просування в господарську практику концепції формування нової виробничої системи [1, с. 215]. Інтерес до кластерів постійно зростає, оскільки в умовах ринкового господарства вони стали рушійною силою виробництва для його учасників. У моделі кластерної організації найбільш повно враховані мінливі форми конкуренції та значимі джерела конкурентних переваг. Кластерний метод дозволяє реалізувати найбільш важливі взаємозв'язки в технологіях, навичках, інфор-

мації, маркетингу і споживчих запитах, які характерні для цілого комплексу фірм і галузей. Ці взаємозв'язки роблять визначальний вплив на спрямованість і темпи інновацій, а також на конкурентоспроможність кінцевої продукції.

Базуючись на розумінні кластерної парадигми (тобто вихідної системи поглядів на кластероутворення), найбільш характерними ознаками організаційних форм кластерів є:

- географічна концентрація;
- множинність економічних агентів;
- функціональна взаємопов'язаність і взаємодія учасників;
- спеціалізація фірм-суб'єктів кластера;
- присутність конкуренції всередині кластера;
- інноваційна спрямованість;
- наявність висококваліфікованого персоналу.

Основа створення кластерів — економічні зв'язки, що базуються на довгострокових контрактах і здійснюються шляхом вертикальних і горизонтальних взаємодій між різними бізнес-суб'єктами та їх постійної (або довготривалої) взаємозалежності, як правило, взаємовигідної, обумовленої принципом синергізму (тобто діючи разом). Такі об'єднання сприяють малим організаціям поєднати переваги малих форм підприємництва і великих виробництв. Між фірмами, що належать різним власникам, відбувається споріднення при збереженні кожного з них своєї автономності.

Економічне вивчення кластерних утворень полягає в дослідженні закономірностей інтеграційних процесів. Процеси кластеризації є закономірним етапом та чинником об'єктивного розвитку ринкових систем. Їх розвиток дозволяє ефективніше поєднувати такі фактори економічного зростання, як освіта, наука, культура підприємницької діяльності, що формують середовище для побудови економіки знань на регіональному та національному рівнях. Успішне функціонування територіально-галузових інтеграційних об'єднань у формі кластерів взаємодіючих підприємств є важелем підвищення продуктивності праці та результативності підприємницької діяльності економічних суб'єктів, стимулювання інвестиційного клімату взаємодіючих підприємств, активізування інноваційного рівня діяльності, створення системи підготовки висококваліфікованих спеціалізованих кадрів, збільшення випуску конкурентоспроможної продукції, забезпечення ефективного обміну інформацією.

Основні напрямки мотиваційного механізму об'єднання взаємодіючих підприємств різного функціонального призначення та розміру в кластерні утворення зведено в табл. 1.

Аналіз передумов генезису та розвитку кластерів взаємодіючих підприємств зумовлює вивчення принципів їх формування. Серед таких принципів можна виокремити: загальні, специ-

Основні напрямки мотиваційного механізму кластеризації

Напрямки	Мотиви об'єднання
1	2
Виробництво	Централізація функції технічного обладнання виробництва, зростання інвестицій в технічне переобладнання та модернізацію, надання виробничої підтримки, впровадження систем зниження витрат, підвищення кваліфікації робітників тощо.
Організація управління	Створення ефективної системи управління, у т. ч. обслуговування, впровадження принципів партнерства, реалізація комплексної науково-технічної, інвестиційної, фінансової та збутової стратегій.
Маркетинг і збут	Комплексне впровадження механізмів впливу на ринки збуту, виявлення або створення нових потреб, спільна реалізація стратегій боротьби з конкурентами та захоплення нових ринків, створення ефективних систем просування та стимулювання товарів тощо.
Економіка	Розробка та реалізація ефективних інвестиційних проектів тощо.
Фінанси	Необхідність акумуляції фінансових ресурсів для вирішення внутрішніх проблем, надання внутрішніх пільгових кредитів, впровадження системи внутрішнього кредитування інновацій тощо.
НДДКР	Використання науково-технічної продукції, спільне придбання ноу-хау, патентів та ліцензій, спільні нові розробки продукції та технологій, їх впровадження тощо.
Кадри	Формування спільної системи підбору, підготовки та перепідготовки кадрів, розробка ефективних заходів мотивації тощо.
Матеріально-технічне забезпечення	Створення надійного, стабільного та ефективного механізму матеріально-технічного забезпечення всіма видами ресурсів.
Контроль	Впровадження системи контролю для вирішення проблем управління діяльністю в режимі постійного контролю його ефективності тощо.
Сервісне обслуговування	Створення спільної розгалуженої системи сервісного обслуговування за регіональним або продуктовим принципом.
Експорт	Поєднання зусиль для виходу на нові ринки збуту, стимулювання експортних операцій, спільне лобювання інтересів.
Реструктуризація взаємовідносин	Утворення якісно нових часових і просторових систем із прицілом на синергетичні ефекти.
Інфраструктура	Забезпечення інноваційної активізації підприємств-учасників кластера.
Конкуренція	Можливість випуску конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках

фічні та системні. Характерні ознаки зазначених принципів подано в табл. 2.

Принципи формування кластерів взаємодіючих підприємств передбачають застосування системного підходу. Його інструментарій становлять методи системно-структурного аналізу, синтезу, моделювання, прогнозування змін структури та зв'язків.

Метод системно-структурного аналізу полягає в розподілі кластеризації на складові елементи з метою встановлення їх зв'язків та визначення їх внутрішньої сутності.

Різноманітні внутрішні зв'язки в рамках кластера взаємодіючих підприємств зводяться до кількох типів:

1. Зв'язки загальноекономічного характеру. Вони виникають між виробництвами в результаті спільності обслуговувальних та інших виробництв і елементів непромислової сфери. Загальні основи їх: територія, транспортні мережі, енергетика, раціональне використання ресурсів.

2. Зв'язки виробничо-економічного характеру, серед яких можна виокремити:

— виробничо-технологічні, існуючі між виробництвами, які являють собою послідовні ста-

дії переробки сировини або комплексного її використання. Також між основними, допоміжними та обслуговувальними виробництвами;

— виробничі, існуючі між окремими підприємствами за лінією поставок матеріалів і устаткування, тобто між суміжними виробництвами.

На основі аналізу процесів функціонування елементів різних компонент, узагальнення можливих способів їх взаємодії між собою, а також шляхом ширшого трактування виробничих зв'язків було розроблено перелік видів функціональних зв'язків у кластерах взаємодіючих виробництв, серед яких:

— ті, що утворюються в процесі використання матеріально-технічних ресурсів;

— забезпечення умов функціонування виробничої інфраструктури та використання кінцевого продукту;

— використання кваліфікованої робочої сили;

— використання інфраструктури за участю виробничих об'єктів, установ науки, обслуговування, управління;

— партнерські, що формуються у процесі обміну: асортиментного, інформаційного, досвідом тощо;

Принципи формування кластерів взаємодіючих підприємств

Класифікаційна ознака	Види принципів	Характерні ознаки
1	2	3
Загальні	Наукові	розробка науково-методичних положень щодо кластеризації
	Легітимності	діяльність в межах законодавчої системи
	Об'єктивності	здатність до прийняття реальних рішень
	Своєчасності	скорочення часового періоду реалізації проектів
	Цілеспрямованості	визначення цілей формування та розвитку системи
	Прогресивності	інноваційна орієнтованість
	Ефективності	гранична вигода від виділення ресурсів
	Адекватності	відповідність функціонування поставленим цілям
	Адаптивності	приспосованість до змін зовнішнього середовища
Специфічні	Територіальної локалізації	використання ефекту територіально-адміністративного розподілу, близькість місцерозташування, сусідство учасників
	Поєднання кооперації та конкуренції	зберігання внутрішньої конкуренції
	Довгострокової взаємодії	орієнтація на довгостроковість часового простору
	Диверсифікації	спосіб розвитку системи на основі освоєння виробництва нових продуктів та послуг, поширення підприємницької діяльності
	Узгодженості інтересів	ефективність взаємодії всіх учасників
	Селективності	здатність до вибірковості
	Корпоративності	встановлення нової корпоративної культури, системність серед множини учасників, що мають відношення до різноманітних аспектів бізнес-функціонування
	Партнерства	партнерство всередині структури на основі єдиного корпоративного духу підприємництва та кластерних взаємодій
	Взаємозв'язку	загальні економічні інтереси членів кластера
	Інформаційної забезпеченості	єдина інформаційне середовище та система бізнес-логістичних процесів під час реалізації проектів (програм)
	Аутсорсингової спеціалізації	розподіл бізнес-функцій і делегування відповідальності
Системні	Комплексності	системність, взаємопов'язаність, повнота аналізу подій, явищ
	Циклічності	регулярні коливання рівнів ділової активності
	Саморозвитку	постійний розвиток системи
	Синергізму	об'єднання з метою примноження економічних переваг
	Оптимальності	визначення найоптимальніших критеріїв

Джерело: розроблено на основі [2; 3; 4].

— обслуговування потоків кінцевих споживчих продуктів і послуг;

— комерційні;

— з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, що зумовлено посиленням ролі людського чинника в усіх видах діяльності;

— ті, що обумовлені наявністю спільного управлінського об'єкта та суб'єкта управління, що важливо для розв'язання проблеми управління кластерними утвореннями;

— з використання відходів;

— ті, що виникають у результаті наявності спільного джерела екологічного впливу для розроблення заходів щодо використання природно-ресурсного потенціалу кластера.

Таким чином, кластер являє собою досить гнучку систему, яка несе значну інформацію у

виді переліку окремих стадій виробництва та їх виробничо-технологічних зв'язків.

Методи виявлення і дослідження конкретних зв'язків значною мірою визначаються способом їх виокремлення. За цією ознакою функціональні зв'язки розподіляються на прямі, непрямі та синергетичні.

З вищезазначеного витікає, що зв'язки в кластері взаємодіючих підприємств розглядаються як функціональні відношення. Дійсний зв'язок виступає вихідною точкою створення комплексу. Ці системотворювальні відносини виступають кластерною комплексністю, яка характеризується взаємообумовленістю, взаємопов'язаністю, пропорційністю розвитку, раціональним використанням ресурсів.

Нерідко виробничі зв'язки між взаємодіючими підприємствами аналізуються з технологічних позицій. Розглядаються закономірності форму-

вання виробничо-економічних інтеграцій простого чи складного утворень. Так виявляються об'єктивно існуючі системно-структурні форми досконалого виробництва, які не вписуються в галузеву структуру промисловості, не фіксуються офіційною статистикою і на сучасному етапі не є об'єктом управління, планування і проектування. Ці системно-структурні форми прогресивної організації виробництва найменш вивчені науковими дисциплінами, предметом яких є промисловість. Їх розкриття за допомогою логіко-структурних моделей з кількісною характеристикою кластероутворювальних виробництв і виробничих зв'язків між ними становить визначальну науково-теоретичну новизну цього дослідження.

Висновки. Отже, системно-структурна організація кластера взаємодіючих підприємств неможлива без пізнання закономірностей її внутрішніх зв'язків з метою його використання при формуванні якісно вищих за технічним рівнем первинних виробничих інтеграцій. Такий взаємозв'язок підприємств, що спільно беруть участь у виробництві певного продукту, започатковує первинну виробничо-економічну інтеграцію або первинний (елементарний) кластер взаємодіючих підприємств. У більшості випадків кластер — явище міжгалузево: підприємства-постачальники належать до різних галузей і мають різну підпорядкованість. Вивчення закономірностей і використання принципів формування міжгалузевої функціональної структури кластера фактично становлять елементи теорії його системно-структурного упорядкування. Пізнання структури первинного комплексу вимагає розкриття таких понять, як формат параметра кластероутворення та роль кластероформуючого базового підприємства. Перелік підприємств (як виробничих, так і наукових), які беруть участь у створенні

конкретного продукту, асортимент і кількісне співвідношення матеріалів, що поставляються ними, оконтурюють кластероутворювальні параметри первинної виробничо-економічної інтеграції (первинного комплексу). Зазначене стає важливим аспектом подальшого дослідження кластерів, зокрема у вивченні їх внутрішньої будови, тобто структури, та формуванні ідеальної моделі.

Література

1. Серік О. Д. Концепція кластерів та її роль у формуванні конкурентоспроможної економіки держави / О. Д. Серік // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 3. — С. 214–217.
2. Глотко А. В. Формирование и развитие кластера садоводства в региональном АПК (теория, методология, практика) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами. АПК и сельское хозяйство)» / А. В. Глотко. — Новосибирск, 2010. — 48 с.
3. Наролина Т. С. Формирование и развитие кластеров как механизм обеспечения конкурентоспособности экономики региона : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Т. С. Наролина. — Воронеж, 2007. — 26 с.
4. Эрнст С. А. Формирование агропромышленного кластера как основы процесса интеграции производственных предприятий : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / С. А. Эрнст. — Москва, 2008. — 25 с.

УДК 331.101.262:005

**І. А. Кіосева,
Н. О. Маркова**

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розкрито поняття «людський потенціал», розглянуто й систематизовано чинники, що впливають на людський розвиток. Проаналізовано сучасні методики оцінки людського потенціалу та обґрунтовано необхідність їх удосконалення з метою врахування як необхідних, так і достатніх умов людського розвитку.

Ключові слова: людський потенціал, індекс людського розвитку, інтелектуальний капітал, методи та моделі прогнозування.

Summary. The article deals with the concept of «human capital» and systematically examined the factors that influence human development. Analyzed the current methodology for assessing human development and the necessity of improvement in order to reflect as necessary and sufficient conditions for human development.

Key words: human capital, human development index, intellectual capital, methods and models for forecasting.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку людства потребує більш чіткого і впорядкованого прогнозування кінцевих цілей в умовах прискорених змін і непередбачуваності, що викликає нагальну потребу розробки й використання сучасних підходів до розвитку людських ресурсів. Необхідно дати визначення поняттю «людський потенціал», під яким розуміють сукупність основних прав, здатностей, можливостей індивіда або територіальної спільності, рівень розвитку й реалізації яких підвищує (або знижує) продуктивність життєдіяльності соціуму [4]. Іншими словами, людський потенціал — це всі можливості людини (або суспільства в цілому), що визначають його граничну продуктивність.

Найпоширенішим показником виміру людського потенціалу є індекс розвитку людського потенціалу. Він є інтегральним показником, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння людського потенціалу й виміру рівня життя, освіти й довголіття як основних характеристик людського потенціалу. Індекс розвитку людського потенціалу щорічно розраховується експертами Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) разом із групою незалежних міжнародних експертів, що використовують у своїй роботі, поряд з аналітичними розробками, статистичні дані національних інститутів і різних міжнародних організацій. Максимальне значення індексу розвитку людського потенціалу може бути рівним одиниці, залежно від його країни прийнято класифікувати за рівнем розвитку: з дуже високим (0,785–1), високим (0,670–0,784), середнім (0,480–0,679) і низьким (менше 0,480) рівнем індексу розвитку людського потенціалу [8]. На сьогоднішній день існують складні й різноманітні проблеми розвитку, збереження й реалізації людського потенціалу, що

породжують нинішній стан нашої країни. Промислове виробництво, сільське господарство, як і багато інших сфер економіки, слаборозвинуті.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність удосконалення управління розвитком людини в економічній системі як на макrorівні, так і на рівні підприємств.

Необхідність теоретичного обґрунтування і практичного використання виваженої методики оцінки людського потенціалу зумовлюється сучасними тенденціями щодо формування інноваційної економіки знань у світі. Це потребує наукового аналізу можливостей людини як найвищої цінності та людського потенціалу, що є важливим ресурсом у здійсненні модернізації українського суспільства, сутнісним чинником для реалізації ефективного та якісного функціонування економіки інноваційно-інтелектуального типу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що стосуються тих чи інших аспектів розвитку людського потенціалу в Україні — формування і використання трудових ресурсів, стратегії людського розвитку, освітнього, демографічного, працересурсного потенціалів, перетворення у людський капітал тощо, досліджувались у працях вітчизняних вчених, зокрема О. І. Амоші, В. П. Антонюк, С. І. Бандура, Л. І. Безтелесної, В. В. Близнюка, Н. П. Борецької, Д. П. Богині, Н. С. Власенка, С. Й. Вовканича, А. С. Гальчинського, В. М. Гейця, О. А. Грішної, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, Т. А. Заяць, А. М. Колота, В. М. Колпакова, О. Є. Кузьміна, Е. М. Лібанової, О. Ф. Новікової, В. В. Онікієнка, С. І. Пирожкова, А. П. Ревенка, Л. К. Семів, В. С. Стещенко, Л. І. Федулової, М. Г. Чумаченка, Л. В. Шаульської, Л. С. Шевченко та інших вчених.

Цими авторами розглянуто, зокрема, проблеми теоретико-методологічних засад управління

© І. А. Кіосева, Н. О. Маркова, 2014

людськими ресурсами та їх розвитком, з'ясування їх ролі і місця в сучасних соціально-економічних системах. Водночас дискусії викликає ціла низка теоретико-методологічних і прикладних проблем, у тому числі тих, що стосуються соціально-економічної сутності і розвитку людських ресурсів та їхньої трансформації в людський капітал, співвідношення основних понять щодо людини як суб'єкта економічного життя (людські ресурси, людський потенціал, трудові ресурси, трудовий потенціал, людський капітал, інтелектуальний капітал тощо), методів оцінювання рівня розвитку людського потенціалу тощо.

Мета статті — визначення методичного підходу для більш досконалої оцінки розвитку людського потенціалу з метою оптимального соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Виклад основного матеріалу. Аналіз класичних і новітніх розробок стосовно розвитку людських ресурсів дозволяє зробити висновок про недостатній рівень дослідження таких теоретичних і методичних аспектів цієї проблеми, як кількісно-якісна діагностика джерел активізації трудової поведінки людини в організації, аналіз узгодженості розвитку інтелектуальних ресурсів підприємства з розвитком інших ресурсів (матеріальних, фінансових, інформаційних, організаційних), обґрунтування програм розвитку людського потенціалу за допомогою навчання, удосконалення форм і технологій підвищення освітньо-професійного рівня персоналу виробничих організацій для інтелектуалізації їхнього капіталу.

Перехід від індустріального до інформаційного суспільства веде до необхідності більш ефективного використання наявного в країні людського потенціалу (ЛП). З оглянутого впливає актуальність вивчення людського потенціалу, його формування і розвитку, відтворення, збереження і реалізації як у країні, в її регіонах, так і на підприємствах. Такі дослідження лише тоді будуть ефективними, коли використовуватимуть найновіші методи, зокрема економіко-математичне моделювання та комп'ютерну техніку [2; 6].

Поняття «людський потенціал» є результатом еволюції таких понять, як «трудова потенція» і «робоча сила». Термін «людський потенціал» фокусує увагу на людському факторі, трудовий потенціал — на робочій силі.

На думку В. Келле, у процесі формування людського потенціалу створюються умови, передумови, підстави, на яких «виростає» людина з її здібностями, тобто здатністю до дії. Тут рух іде від суспільства, його компонентів до людини. Коли ж виникає проблема реалізації людського потенціалу, рух іде у зворотному напрямі — від людини до суспільства. Акцент робиться не на аналізі умов, а на людській активності, її самовираженні, вияві здібностей, рівня знань і вмінь, культури,

психології, особистих якостей, тобто самоактуалізації особистості або готовності до дій [5; 10]. Зважаючи на сказане, можна зробити висновок, що людський потенціал залежить від двох груп чинників: суспільних та особистісних. Першу групу чинників умовно можна назвати зовнішніми, вони характеризують умови, які створюються в суспільстві для розвитку, збереження і використання людського потенціалу. Друга група — це, умовно кажучи, внутрішні чинники, які характеризують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського потенціалу. У першу чергу, від людини (її цінностей, потреб, бажань і прагнень) залежить, чи використає вона повною мірою свою якісну освіту, гарне здоров'я та фінансові можливості.

Саме від ціннісно-мотиваційної складової залежатиме, чи використовуватиме людина свій потенціал на користь суспільству, чи ні. Тому, оцінюючи людський потенціал, важливо врахувати як першу групу чинників, так і другу.

Концептуальна схема розвитку людського потенціалу побудована на чотирьох головних елементах: продуктивність, рівність, стійкість, розширення можливостей. [9] *Продуктивність* — люди повинні мати можливість підвищувати продуктивність своєї діяльності, повноцінно брати участь у формуванні доходу й одержувати грошову винагороду за свою працю. Тому для розвитку людини необхідні економічне зростання, динаміка зайнятості та заробітної плати. [7] *Рівність* — усім людям треба надавати рівні можливості. *Стійкість* — доступ до можливостей слід забезпечувати не тільки нинішнім, але й майбутнім поколінням. Тут передбачається справедливий розподіл можливостей розвитку між поколіннями і всередині кожного покоління. *Розширення можливостей* — це означає підвищення відповідальності людей за долі своєї родини, країни й людства в цілому.

Виходячи з поняття потенціалу як сукупності запасів наявних ресурсів, що можуть бути мобілізовані для досягнення цілей функціонування системи, для його оцінки запропоновано використовувати метод заліку.

При цьому система має різні потенційні можливості з досягнення тієї чи іншої стратегії розвитку в умовах існуючих ресурсних обмежень, зокрема, людського та інтелектуального капіталу:

$$PES_i = \frac{\min(q_{i,план}; q_{i,можл})}{q_{i,план}} * 100\%, \quad (1)$$

де PES_i — потенціал економічної системи за i -м стратегічним напрямком; $q_{i,план}$ — плановий стан системи за i -м вектором стратегічних цілей; $q_{i,можл}$ — можливий стан системи за i -м напрямком стратегічного розвитку, що визначається обсягом людського та інтелектуального капіталу.

Для вимірювання інтелектуального капіталу розраховуємо значення споживчого капіталу еко-

номіки країни, що характеризується рівнем конкурентоспроможності продукції її галузей:

$$CK'_i = \frac{G_{T,i}}{G'_{E,i}}; CK''_i = \frac{G_{T,i}}{G''_{E,i}}, \quad (2)$$

де CK'_i , CK''_i — споживчий капітал i -ї галузі відповідно на внутрішньому та зовнішньому ринку; $G_{T,i}$ — груповий показник продукції i -ї галузі за технічними параметрами; $G'_{E,i}$, $G''_{E,i}$ — груповий показник продукції i -ї галузі за економічними параметрами відповідно для внутрішнього та зовнішнього ринку.

Показник споживчого капіталу використовується для оцінки швидкості зміни займаємої долі ринку продукцією i -ї галузі власного виробництва протягом часу t :

$$\begin{aligned} \frac{\partial(d'_i)}{\partial t} &= d'_i(CK'_i - 1)(1 - d'_i); \\ \frac{\partial(d''_i)}{\partial t} &= d''_i(CK''_i - 1)(1 - d''_i), \end{aligned} \quad (3)$$

де d'_i , d''_i — відповідно доля внутрішнього та зовнішнього ринку, що займається продукцією власного виробництва i -ї галузі.

Структурний (організаційний) капітал економіки характеризується рівнем розвитку та використання технологічних укладів і може бути визначений вектором долі доданої вартості, що отримується за кожною галуззю — $v(v_1, v_2, \dots, v_n)$. Середній рівень організаційного капіталу (OK) всіх галузей економіки буде розраховуватись так:

$$OK = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i \times v_i)}{\sum_{i=1}^n X_i}, \quad (4)$$

де X_i — рівноважний випуск продукції i -ї галузі; n — кількість галузей економіки.

Передумовою зростання організаційного капіталу є споживчий капітал. Додана вартість i -ї галузі, що розраховується як $X_i \times OK_i$, за винятком амортизаційних відрахувань та податків на бізнес, є джерелом таких доходів:

$$X_i \times OK_i - A_i - T_i = W_i + R_i + P_i, \quad (5)$$

де A_i — амортизаційні відрахування на основний капітал; T_i — непрямі податки на бізнес; W_i — доходи власників людського капіталу; R_i — доходи власників позикового капіталу; P_i — доходи власників капіталу.

Враховуючи це, обсяг людського капіталу i -ї галузі буде розраховуватись за формулою:

$$LK_i = \frac{W_i}{\Pi_i} \times 100\%, \text{ де } \overline{\Pi_i} = \frac{R_i + P_i}{PK_i + BK_i} \times 100\%, \quad (6)$$

де LK_i — людський капітал i -ї галузі; BK_i , PK_i — відповідно обсяг власного та позикового капіталу, що використовується i -ю галуззю; $\overline{\Pi_i}$ — середньозважена ціна капіталу.

Потреба у вимірюванні інтелектуального капіталу мікроекономічної системи зумовлена не-

обхідністю оцінки рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в ринкових умовах.

Удосконалення економіко-математичної моделі функціонування системи освіти як фактора зростання людського капіталу, з урахуванням тенденції демографічного розвитку, полягало в застосуванні комплексу методів та моделей прогнозування чисельності населення методом вікового пересування, визначення розміру попиту на освітні послуги, управління видатками системи освіти на макро- та мікрорівні. Зауважимо, що нарощування людського потенціалу держави неможливо без накопичення як людського, так і на його базі інтелектуального капіталу суспільства [3].

Очевидно, що покращення ситуації за окремими компонентами приведе й до аналогічного підвищення загального рівня розвитку ЛП України.

Висновки.

1. На підставі аналізу причин економічного росту країн доведено важливість людського капіталу як головного фактора підвищення продуктивності трудових ресурсів.

2. З метою підвищення рівня конкурентних переваг суб'єкта господарювання дістав подальшого розвитку метод вимірювання інтелектуального капіталу мікроекономічної системи, заснований на комплексному аналізі його фінансового стану. Запропонований метод дозволяє визначити оптимальну дивідендну політику підприємства.

3. Результати аналізу дозволили обґрунтувати необхідність оцінки людського потенціалу підприємств для забезпечення усіх сфер.

Література

1. Стаднюк А. Оценка персонала / А. Стаднюк. — М. : Бегин групп, 2005.
2. Маслов В. И. Стратегическое управление персоналом в условиях эффективной организационной культуры / В. И. Маслов. — М. : Финпресс, 2004.
3. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горяньська // Рідна школа. — 2004. — № 7–8.
4. Емельянов Е. Н. Жизненный цикл организационного развития / Е. Н. Емельянов, С. Е. Поварницына // Организационное развитие. — 1996. — № 2.
5. Келле В. Ж. Человеческий потенциал и человеческая деятельность / В. Ж. Келле // Человеческий потенциал: опыт комплексного подхода. — М., 1999. — С. 72–80.
6. Кольцова Л. Н. Анализ деятельности по управлению персоналом как один из факторов, влияющих на стратегию компании / Л. Н. Кольцова, В. В. Кольцова // Управление человеческим потенциалом. — 2007. — № 2.

7. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. — К. : К.І.С., 2004.

8 Приймак В. І. Математичні методи економічного аналізу : навч. посібн. / В. І. Приймак. — Центр навч. літ-ри, 2009. — 296 с.

9. Управление персоналом [Электронный ресурс] / [под ред. Т. Ю. Базарова, Т. Л. Яремина]. — Режим доступа : <http://www.aup.ru/books/m152/>.

10. Definition and Selection of Competencies. Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program. — OECD. — P. 8.

УДК 338.512

В. Г. Настич

ЗНИЖЕННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Проблема зниження собівартості продукції є актуальною для всіх підприємств комерційного характеру. Але для сільського господарства вона повстає дуже гостро і є найголовнішою на сучасному етапі розвитку. У статті розглянуто питання управління витратами як методу підвищення фінансової стабільності підприємства. Це питання є актуальним, тому що будь-яке підприємство сфери матеріального виробництва чи надання послуг несе визначені матеріальні, фінансові, трудові та інші витрати в процесі ведення власної господарської діяльності.

Ключові слова: собівартість продукції, виробничі витрати, невиробничі витрати, зниження собівартості.

Summary. The problem of reducing the cost of production is actual for all enterprises of a commercial nature. However for agriculture it becomes very acute and is the most important at this stage of development. The article considers the question of charges management as the method of increasing of enterprise financial stability. This question is actual, because any enterprise of material production or service sphere bears certain material, financial, labour and other expenses in the process of own economic activity conducting.

Key words: cost of production, production expenses, nonproductive expenses, reduction of cost.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання зумовлюють необхідність економного використання ресурсів підприємства. Керівникам для того, щоб покращувати фінансовий стан сільськогосподарських господарств, необхідна оперативна інформація про динаміку, структуру витрат та доходів від реалізації продукції, її кількість.

У процесі впровадження різноманітних технологій сільськогосподарського виробництва важливо встановити закономірності між собівартістю і витратами праці. В останніх відображається технологія за розміром виробітку, використанням продуктивної техніки, а в собівартості — результат усієї діяльності, її виробничі витрати й ті, що пов'язані з реалізацією. Зі зміною розміру витрат праці спостерігається зміна в собівартості, причому для окремих сільськогосподарських культур, що вирощують, тваринницької продукції, що виробляють, це відбувається по-різному. Актуальність питання полягає у тому,

які мають бути затрати праці, собівартість, щоб одержати певний розмір прибутку. З практичної точки зору, важливо за витратами праці визначати собівартість виробленої сільськогосподарської продукції і цим самим оцінити сільськогосподарське виробництво для різних товаровиробників, великих, середніх і малих підприємств. У багатьох публікаціях питанню взаємозв'язку витрат праці й собівартості сільськогосподарської продукції приділяється недостатня увага [1, с. 35].

Собівартість не є сталою величиною, яка залежить від методики розрахунку. Однією з особливостей має бути постійна тенденція до зниження собівартості, що досягається зниженням обсягів її складових, насамперед матеріальних витрат на утримання робочої сили. До внутрішньовиробничих резервів зниження собівартості слід віднести: поліпшення використання основних засобів; механізацію та автоматизацію виробничих процесів; впровадження прогресивних техноло-

© В. Г. Настич, 2014

гій, реконструкцію і модернізацію виробництва; здешевлення сировини та матеріалів; поліпшення використання робочого часу; впровадження передового досвіду, надання належної уваги нормуванню та оплаті праці тощо [2, с. 51].

Дослідження проводяться відокремлено. Так, собівартість визначають за статтями витрат [3, с. 410], а витрати праці — за нормативами виробітку певної технології [4, с. 73]. Слід зазначити, що щодо норм у літературних джерелах існують протилежні погляди, які полягають у тому, що коли у часі змінюються усі показники, нормована величина також змінюватиметься. Отже, доцільно вказувати про рівні конкретного показника. Безумовно, нормативи будуть корисні там, де зміна у часі конкретних показників не відбувається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем ефективного функціонування аграрних підприємств у сучасних умовах присвячено праці багатьох вчених, зокрема В. М. Алексійчука, В. Я. Амбросова, С. Л. Дусановського, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяка, П. Т. Саблука та багатьох інших.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності ведення якісного управління витратами підприємства (собівартістю продукції) з метою підвищення його фінансової стабільності.

Ефективність регулювання доходності сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від об'єктивності вимірювання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції та від достовірності розрахунку її собівартості, що підкреслює важливість цієї ділянки економічної роботи та вимагає підвищення уваги до неї [5, с. 82].

Об'єктом дослідження є господарська діяльність сільськогосподарського підприємства ТОВ «НВП АФ Солодководне», основним видом діяльності якого є рослинництво. Тому доцільно розглянути особливості ведення обліку й управління показниками собівартості продукції в сільському господарстві й у рослинництві зокрема.

Основні результати дослідження. Собівартість продукції виступає одним із найважливіших показників ефективності функціонування аграрного підприємства, що відображає рівень господарювання: організацію і технологію виробництва, ефективність використання земельних угідь, трудових ресурсів, основних і оборотних коштів, здійснення режиму економії. Вивчення собівартості сільськогосподарської продукції необхідне для: планування, аналізу й управління господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств; обчислення рентабельності виробництва; раціонального розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва за районами та зонами; обґрунтування цінової політики.

Ф. Ф. Бутинець стверджує: «Собівартість продукції (робіт, послуг) — це грошове вира-

ження витрат виробництва, пов'язане з виробництвом та збутом продукції, виконанням робіт, наданням послуг [6, с. 165].

Рослинництво — одна з основних сфер сільськогосподарського виробництва. Для задоволення потреб населення в продовольстві галузь рослинництва повинна забезпечити значний ріст середньорічного валового збору зерна, підвищити врожайність зернових культур, збільшити виробництво інших основних видів сільськогосподарської продукції.

Однією з найбільш привабливих форм здійснення підприємницької діяльності є товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Ця організаційно-правова форма дозволяє об'єднати матеріальні, фінансові та інші ресурси кількох учасників і водночас зменшити ризик підприємницької діяльності для кожного з них.

Підприємство ТОВ «НВП АФ Солодководне» знаходиться в південно-східній частині Запорізької області Розівського району. Землекористування агрофірми межують із землями Розівського, Куйбишевського й Гуляйпольського районів Запорізької області та Великоновоселівського району Донецької області. Землі господарства розтяглися половою 3,5–5 км з півдня на північ на відстані близько 20 км. Рельєф місцевості широкохвильовий, багато ярів та балок, землі уражені водною ерозією, існують виходи на поверхню солончаків.

ТОВ «НВП АФ Солодководне» є правопадкоємцем КСП ім. Леніна. Колгосп ім. Леніна був створений в результаті злиття артіль ім. Леніна, ім. Ворошилова та ім. Фабрициуса. Загальна площа становила 6434 га, у тому числі ораної (рілля) — 5255 га.

Підприємство складається з таких підрозділів:

- механізована бригада з вирощування рослинницької продукції;
- цех скотарства з виробництва молока та м'яса;
- механізована майстерня з ремонту сільськогосподарської техніки;
- автотранспортний цех з обслуговування основного виробництва;
- інші допоміжні служби з обслуговування основного виробництва.

Усі структурні підрозділи знаходяться в селі Солодководне.

ТОВ «НВП АФ Солодководне» займається виробництвом сільськогосподарської продукції та наданням послуг. Основним видом продукції є виробництво рослинницької продукції. Реалізація зернових і олійних культур здійснюється в основному за бартерними угодами, з яких 80 % — угоди із зовнішніми суб'єктами підприємницької діяльності, 20 % — реалізується за рахунок заробітної плати працівникам підприємства. Продукція тваринництва реалізується на ринку області і через власний магазин.

Аналіз загальної суми витрат ґрунтується на даних за основними видами продукції, тому що цей метод вимагає застосування даних за кожним видом виробленої продукції, а для цього підпри-

ємства має місце виробництво непорівнянної продукції. Для проведення аналізу підготовлено табл. 1, що містить основні показники за основними видами продукції.

Таблиця 1

Показники собівартості за основними видами продукції

Культура	Рік	Ціна реалізації, грн. за ц	Обсяг випуску продукції, ц	Виторг від реалізації, грн.	Питома вага змінних витрат у виторзі від реалізації	Постійні витрати, грн.	Виробнича собівартість, грн.
Пшениця	2012	181,35	15370	2787349,5	0,3161	53795,3	293711,25
	2013	157,12	27506,3	4321789,9	0,2835	98793,17	397529,09
Ячмінь	2012	143,28	11305	1619780,4	0,3668	83219,82	239987,87
	2013	161,39	10311	1664092,3	0,6504	61449,25	293564,71
Соняшник	2012	273,58	9857	2696678,1	0,3267	69522,43	2395570,03
	2013	224,90	9135	2054461,5	0,2810	95209,90	393817,81
Разом	2012			7103807,9		197397,62	773269,15
	2013			8040343,7		274544,32	1084911,61

Управління витратами починається з правління підприємства, що ставить мету і завдання перед планово-економічним відділом і підрозділами підприємства.

Найбільш важливу роль у системі управління витратами грає планово-економічний відділ, що відповідно до поставлених перед ним цілей і завдань правлінням на основі норм і нормативів розробляє програму зниження витрат (показників собівартості). Відповідно до розробленої програми відділ доводить нормативні плани до безпосередніх керівників. Отже, у цій структурі розробка заходів і управління витратами відбувається зверху вниз.

На цьому підприємстві також можливе застосування більш ефективної структури управління витратами. Назвемо цю структуру «зверху вниз + знизу вверх». Вказана структура має не тільки спадну спрямованість рішень і заходів щодо зниження витрат виробництва, вона також сполучає шляхи пошуку зниження витрат від нижчих підрозділів до вищих. У цій моделі кожен працівник підприємства, займаючись визначеною діяльністю, може вносити пропозиції щодо можливих шляхів зниження собівартості як своєму безпосередньому начальству, так і планово-економічному відділу.

Одним із найбільш ефективних методів зниження показників собівартості продукції є проведення оперативного управління витратами. Управління поточними витратами має на увазі розробку і контроль за виконанням кошторису витрат на виробництво. Це внутрішній документ, що дозволяє не тільки контролювати загальний рівень витрат та їхню динаміку, але й зіставляти їх розмір за структурними підрозділами і філіями.

Слід зазначити, що для рішення проблеми зниження витрат виробництва та реалізації продукції

недостатньо регулювання якої-небудь однієї сфери діяльності підприємства, необхідне проведення комплексних заходів щодо досягнення поставлених цілей. Для цього на підприємствах розробляється загальна концепція (програма), що включає:

- комплекс заходів щодо більш раціонального використання матеріальних ресурсів (впровадження нових технологій, удосконалювання нормативної бази, впровадження і використання більш прогресивних матеріалів, використання відходів виробництва, поліпшення якості продукції і зниження частки браку);

- заходи, пов'язані з визначенням та підтримкою оптимальних розмірів підприємства, що дозволяють мінімізувати витрати залежно від обсягів виробництва;

- заходи, пов'язані з поліпшенням використання основних фондів (звільнення від зайвих матеріалів та устаткування, здача майна в оренду, забезпечення більш повного завантаження устаткування підприємства);

- заходи, пов'язані з поліпшенням використання робочої сили;

- заходи, пов'язані з поліпшенням організації виробництва (поглиблення концентрації, спеціалізації, диверсифікованості виробництва).

У сучасних умовах ринку стійка діяльність підприємства залежить від внутрішніх можливостей цього підприємства ефективно використовувати всі ресурси, що є в його розпорядженні.

Визначення заходів щодо зниження собівартості продукції є дуже важливим для будь-якого підприємства, тому що завдяки їх впровадженню підприємство збільшує свої прибутки, а отже, має можливість для розширення діяльності та подальшого економічного і соціального розвитку.

Як свідчать дані за останнє десятиріччя, одним із найважливіших резервів зниження собі-

вартості продукції та отримання прибутку є зниження невиробничих витрат і втрат. Невиробничі витрати і втрати ведуть до зниження ефективності суспільного виробництва.

Склад невиробничих витрат і втрат вельми різноманітний. Їх характер і відношення до виробничого процесу теж різні. Тому для правильного їх відрахування, організації і контролю необхідна науково-обґрунтована класифікація невиробничих витрат і втрат. Пропоновані класифікації побудовані за низкою ознак.

Так, за характером втрат ресурсів невиробничі витрати і втрати розподіляються на втрати робочої сили, втрати засобів праці та предметів праці (із розподілом на втрати сировини, матеріалів і готової продукції).

За видами невиробничих витрат і втрат здійснено угруповання за такими ознаками: від неповного використання ресурсів, від нераціонального їх використання, від невиробничого використання.

Залежно від приналежності до процесу виробництва невиробничі витрати і втрати групуються за такими ознаками: витрати і втрати в процесі виробництва продукції, її розподілу та обігу і втрати, не пов'язані з цими процесами.

Невиробничі витрати — це витрати, викликані безгосподарністю, відсутністю ощадливості та економії. Невиробничі витрати повною мірою слід відносити до резервів зниження собівартості.

Ринкова економіка припускає різке скорочення невиробничих витрат і втрат, підвищення відповідальності посадовців за результати господарювання. Але багато підприємств і зараз продовжують необґрунтовано відносити низку невиробничих витрат на собівартість продукції. Для усунення таких негативних явищ обліковий та аналітичний апарати повинні поставити міцний заслін припискам, розкраданням і незаконним витратам. Необхідне вдосконалення організаційної структури бухгалтерської служби, методології обліку та аналізу, наявність висококваліфікованих кадрів, які були б здатні самостійно економічно мислити.

Таким чином, основними чинниками скорочення й ліквідації невиробничих витрат і втрат є:

- 1) вдосконалення організації обліку невиробничих витрат і втрат;
- 2) введення нових систем оплати і преміювання (введення показника рівня матеріальної відповідальності за брак до утримань із заробітної платні бракоробів збитків від браку);
- 3) підвищення організаційно-технічного рівня виробництва.

Визначення резервів зниження собівартості продукції є важливим і для ТОВ «НВП АФ Солодководне», адже такі заходи дадуть змогу по-

кращити становище цього підприємства і досягти беззбитковості.

Отже, основними джерелами резервів зниження собівартості продукції ТОВ «НВП АФ Солодководне» (P_c) є:

1) збільшення обсягу її виробництва за рахунок більш повного використання виробничих потужностей підприємства (P_{vBP});

2) скорочення витрат на її виробництво (P_B) за рахунок підвищення рівня продуктивності праці, економного використання сировини, матеріалів, електроенергії, палива, устаткування, скорочення непродуктивних витрат, виробничого браку тощо.

Розмір резервів можна визначити за формулою:

$$P_c = C_m - C_f = (3\phi - P_B + 3d)/(VB\Pphi + P_{vBP}) - 3\phi/VB\Pphi, (1)$$

де C_m , C_f — відповідно можливий і фактичний рівень собівартості продукції; $3d$ — додаткові витрати, необхідні для освоєння резервів збільшення випуску продукції.

Резерви збільшення виробництва продукції для ТОВ «НВП АФ Солодководне» виявляються в процесі аналізу виконання виробничої програми. При збільшенні обсягу виробництва продукції зростають тільки змінні витрати (зарплата робітників, матеріальні витрати та ін.), сума ж постійних витрат, як правило, не змінюється, у результаті знижується собівартість продукції.

Резерви скорочення витрат для ТОВ «НВП АФ Солодководне» встановлюються за кожною статтею витрат за рахунок конкретних організаційно-технічних заходів (впровадження нової більш прогресивної техніки і технології виробництва, поліпшення організації праці та ін.), що будуть сприяти економії заробітної плати, сировини, матеріалів, енергії тощо.

Економію витрат з оплати праці ($P_{зп}$) у результаті впровадження організаційно-технічних заходів для ТОВ «НВП АФ Солодководне» можна розрахувати, помноживши різницю між трудомісткістю виробів до впровадження (ITB_0) і після впровадження (ITB_1) відповідних заходів на планований рівень середньогодинної оплати праці ($ОП$) і на кількість запланованих до випуску виробів ($VB\Pnл$):

$$P_{зп} = (ITB_1 - ITB_0) * ОП_{пл} * VB\Pnл. (2)$$

Сума економії збільшиться на відсоток відрахувань від фонду оплати праці, що включаються у собівартість продукції (відрахування у фонд соціального захисту населення, фонд зайнятості та ін.).

Резерв зниження матеріальних витрат (P_{MB}) на виробництво запланованого випуску продукції за рахунок впровадження нових технологій та інших організаційно-технічних заходів для ТОВ «НВП АФ Солодководне» можна визначити таким чином:

$$P_{MB} = (IB_1 - IB_0) \times VBПпл \times Цпл, \quad (3)$$

де IB_0 , IB_1 — витрати матеріалів на одиницю продукції відповідно до і після впровадження організаційно-технічних заходів; $Цпл$ — планові ціни на матеріали.

Резерв скорочення витрат на утримання основних засобів за рахунок реалізації, передання в довгострокову оренду і списання непотрібних, зайвих, невикористовуваних будинків, машин, устаткування ($P_{ОВФ}$) визначається для ТОВ «НВП АФ Солодководне» множенням первісної їхньої вартості на норму амортизації ($НА$):

$$P_A = \Sigma(P_{ОВФ} i^* НАi). \quad (4)$$

Резерви економії накладних витрат для ТОВ «НВП АФ Солодководне» виявляються на основі їхнього факторного аналізу за кожною статтею витрат за рахунок розумного скорочення апарату управління, ощадливого використання засобів на відрядження, поштово-телеграфні і канцелярські витрати, скорочення витрат від псування матеріалів та готової продукції, оплати простоїв тощо.

Додаткові витрати на освоєння резервів збільшення виробництва продукції для ТОВ «НВП АФ Солодководне» підраховуються окремо за кожним його видом. Це в основному зарплата за додатковий випуск продукції, витрата сировини, матеріалів, енергії та інших змінних витрат, що змінюються пропорційно обсягу виробництва продукції. Для встановлення їхнього розміру необхідно резерв збільшення випуску продукції i -го виду ($P_{VBI} i$) помножити на фактичний рівень питомих змінних витрат ($bi\phi$):

$$\Delta d = P_{VBI} i \times bi\phi. \quad (5)$$

Аналогічні розрахунки проводяться за кожним видом продукції, а за необхідності — і за кожним організаційно-технічним заходом, що дозволяє повніше оцінити їхню ефективність.

Висновки. Важливим джерелом зниження собівартості сільськогосподарської продукції є збільшення врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва. Це інтенсивний метод зниження собівартості, який є більш ефективним.

До найважливіших показників роботи підприємства та галузі народного господарства належить собівартість виробництва та собівартість продукції. Оцінюючи сільськогосподарське ви-

робництво за собівартістю та витратами праці, слід зазначити, що ці показники суттєво різняться у великих, середніх і малих підприємствах. Зростання витрат праці призводить до збільшення собівартості, а від її розміру і доходу від реалізації продукції залежить прибуток.

Проведені дослідження дають змогу оцінити сільськогосподарське виробництво за собівартістю продукції, тобто визначити їхні припустимі рівні, за яких одержують певний розмір мінімального прибутку, і таким чином зорієнтувати сільськогосподарських товаровиробників на відповідні зміни у технології виробництва сільськогосподарської продукції.

Отже, проблема зниження показників собівартості продукції на кожному підприємстві повинна ставитися не перед окремо відособленим відділом чи підрозділом служби, а лежати в основі управління усім підприємством. Рішення за цією проблемою повинні прийматися й узгоджуватися як керівниками нижчої ланки (керівники підрозділів), так і вищим керівництвом підприємства.

Література

1. Вітвицький В. В. Основи формування нормативних систем в агропромисловому виробництві України / В. В. Вітвицький. — К. : НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2006. — 334 с.
2. Ільєнко Н. Собівартість продукції та порядок її формування / Н. Ільєнко, С. Савкова // Довідник економіста. — 2005. — № 1. — С. 49–52.
3. Шпичак О. М. Нормативні витрати, ціни, баланси сільськогосподарської продукції в Україні та країнах світу / О. М. Шпичак, Ю. Я. Гапусенко. — К. : ННЦ ІАЕ, 2006. — 693 с.
4. Дієсперов В. С. Продуктивність сільськогосподарської праці : монографія / В. С. Дієсперов — К. : ННЦ ІАЕ, 2006. — 274 с.
5. Загорова А. С. Роль та місце управління витратами і собівартістю в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств / А. С. Загорова // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2012. — № 11 (54). — С. 82–84.
6. Бухгалтерський управлінський облік : підручник для студентів спеціальності 7.050.106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / Ф. Ф. Бутинець, Т. В. Давидюк, Н. М. Малюга, Л. В. Чижевська. — Житомир : Рута, 2002. — 480 с.

УДК 638.57.151.6:330.3

Т. І. Олійник,

О. О. Олійник

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ У БЮДЖЕТУВАННІ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРОВАНІХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Запропоновано методику використання обліково-інформаційних потоків в організації бюджетування бізнес-процесів агрохолдингу за його структурними одиницями на основі розширення функціональної ролі управлінського обліку.

Ключові слова: управлінський облік, бюджетування, агробізнес, прийняття рішень, інформаційні потоки, агрохолдинг, управління, звітність.

Summary. The method of accounting and information flows in the organization of business budgeting processes for the agricultural holding by its structural units based on the expansion of the functional role of management accounting is suggested.

Key words: management accounting, budgeting, agribusiness, decision making, information flows, agricultural holding, management reporting.

Постановка проблеми. Активний розвиток агробізнесу супроводжується створенням інтегрованих компаній, де в якості інтегратора здебільшого виступають промислові та переробні підприємства з можливістю інвестування у сільськогосподарське виробництво. Розвиток таких інтегрованих структур здійснюється від простих до складних їх форм. Результатом останньої є об'єднання бізнес-одиниць, які, з точки зору регулювання сумісної діяльності в аграрній сфері, базуються на системі участі в капіталі, концентрації контролю над ресурсами та централізації повноважень.

Посилення інтеграційних процесів у сільському господарстві спонукає й до зміни правил ведення бухгалтерського обліку та складання звітності, що наразі виступає суттєвою проблемою інформаційного забезпечення таких агроформувань у зв'язку із особливостями їх утворення, управління внутрішньоекономічними відносинами, особливо з обліку вкладених ресурсів та отриманої вигоди за структурними бізнес-одиницями. Відсутність чітких облікових даних щодо володіння, використання і розпорядження ресурсами та результатами діяльності за окремими учасниками агроформування може призводити до конфлікту інтересів у рамках їх сумісної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поступальний розвиток інтеграційних процесів у сільському господарстві призвів до виникнення цілої плеяди наукових публікацій із методичних і організаційних аспектів сучасної консолідації обліку та звітності з вагомим внеском проведених досліджень зарубіжними і вітчизняними вченими, такими як: К. Друрі, В. В. Леонтьев, Дж. М. Кейнс, Ф. Ф. Бутинець, В. Г. Горелкін, М. Я. Дем'яненко, В. В. Сопко, Я. В. Соколов, В. І. Стражев, А. Д. Шермет та багато інших.

Проте, незважаючи на значні напрацювання вчених, потребує уваги розробка напряму формування аналітично-облікової інформації діяльності структурних підрозділів агроінтегрованого підприємства в цілях управління його бізнес-процесами.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування процесу бюджетування виробничої складової в цілях управління на основі обліково-аналітичної інформації.

Виклад основного матеріалу. Існуючі підходи з регулювання бухгалтерського обліку на державному рівні не сприяють реалізації місії аграрного сектору як базової складової національної економіки, що покликана відігравати ключову роль в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку України.

Наслідок становлення інтегрованих підприємств холдингового типу у сільському господарстві потребує відпрацювання методики консолідації обліку з аспектами управління, оскільки всі господарські одиниці агрохолдингу залежать від материнської компанії, яка здійснює управління їх діяльністю шляхом участі в капіталі, використовуючи механізм договірних та економічних відносин. Останнє відтворюється через господарську функцію, основними складовими якої є цінова політика (розподіл доходу залежно від понесених витрат учасників), ведення комерційного розрахунку, взаємне кредитування за рахунок вільних грошових ресурсів. При цьому господарські операції потребують свого виокремлення у системі бухгалтерського обліку аналітичних рахунків щодо формування інформації, яка характеризує відносини власності, розподіл доходів та взаємне фінансування всередині групи із розробкою відповідних внутрішніх форм звітності, що за її відсутності може призвести до зниження якості приймаємих управлінських рішень, що приймаються.

Виходячи з традиційного розуміння, холдинг трактується сукупністю «материнської компанії й

© Т. І. Олійник, О. О. Олійник, 2014

контрольованих нею дочірніх компаній. До основних характеристик холдингу відносять концентрацію акцій (капіталів) фірм різних галузей і сфер економіки або фірм, розташованих в різних регіонах, та створення складної багатоповерхової структури управління» [1, с. 90]. Тобто об'єднання всього ресурсного капіталу справляє ефект агробізнесу як «принципово новий тип учасника аграрного виробництва, котрий відзначається максимальним використанням капіталістичного типу виробництва або перенесенням досвіду такої діяльності з інших сфер економіки в агробізнес, і ґрунтується на значній капіталізації бізнесу, залученні інвестицій та максимально можливій ніші на ринку» [2, с. 104]. Цей підхід обумовлює саме синергетичний ефект аграрного виробництва, результатом якого є капіталізація й економічна концентрація з їх визначальною рисою «організація управління на основі виокремлення головної великої компанії і втрати права юридичної особи усіма підприємствами, що увійшли до її складу, з подальшим їхнім перетворенням у структурні підрозділи» [3, с. 47].

У контексті ефективної діяльності агрохолдингу виступає ланкою, що об'єднує усі стадії виробничого процесу, розпочинаючи з його підготовки до реалізації отриманої продукції. Проте усунення прямих господарських зв'язків між учасниками нівелює отримані результати кожного структурного підрозділу і визначає тільки загальний його фон — фінансовий стан. Це своєрідна тінізація економічних відносин всередині інтеграції, спрямована на «зрівнялівку» понесених витрат і отриманих доходів за господарськими одиницями як своєрідна загальна «оптимізація» їх виробничих процесів, що, на думку науковців, є «ідеальною діяльністю для проведення як відносно законних, так і незаконних операцій» [4, с. 96] із суттєвим ускладненням обліково-контрольних процедур.

Наразі необхідна організація облікової підсистеми у забезпеченні бюджетного управління агрохолдингу, яка включає в собі планування виробництва, оперативний контроль виконаних робіт, стан активів, матеріальних і фінансових ресурсів та проведення аналізу результатів діяльності щодо кожного структурного підрозділу. Основне завдання — забезпечити керівництво на різних рівнях управління оперативною, достовірною й актуальною інформацією для прийняття рішень в рамках її консолідації та трансляції за міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ) (рис. 1).

Організація облікової підсистеми з виокремленням сегменту бюджетування (рис. 1), на нашу думку, дозволить сформувати єдину інформаційну базу для управління агрохолдингом як за конкретними структурними його одиницями, так і в цілому, справляючи відповідну концентрацію облікових інформаційних потоків, розмежованих у часі та за характером економічної інформації, з її подальшим

Рис. 1. Облікова підсистема управління агрохолдингу (джерело: авторська розробка)

опрацюванням. Так, техніко-економічне планування є вихідним пунктом формування інформаційного потоку, виступає попередньою оцінкою діяльності бізнес-одиниць агрохолдингу з його специфічними виробничими особливостями, які присутні у сільському господарстві (дія біологічних законів, сезонний характер виробництва), і потребує розробки окремих облікових технологій на найближчу перспективу: прогнозування даних про затрати, планування обсягу готової продукції, розрахунок планової собівартості, бюджету доходів і витрат.

Оперативний облік спрямований на збір актуальних даних про реальні виробничі процеси за кожним структурним підрозділом агрохолдингу, які територіально розпорошені, з подальшим їх узагальненням. Це дозволить оперативно приймати управлінські рішення щодо оптимізації використання засобів і предметів праці та самої праці.

Бухгалтерський облік і контроль реалізуються у повному обсязі відповідно до законодавства із поелементним виокремленням внутрішніх господарських розрахунків та доцільністю їх проведення за структурними підрозділами, де господарські операції відображаються паралельно загальному масиву облікових даних агрохолдингу.

Управлінський облік абсорбує облікову інформацію за будь-яким часовим її лагом і є основним накопичувачем таких даних в цілях побудови ефективного управління.

МСФЗ — перенос облікових записів відповідно до міжнародних стандартів із системи національного бухгалтерського обліку щодо складання індивідуальної та консолідованої фінансової звітності.

Бюджетування — сегмент управління із перевтілення облікової інформації про бізнес-процеси агрохолдингу в управлінську, сформовану з набору звітних її форм у розрізі плану і факту (прогнозний баланс, бюджет доходів і витрат, бюджет руху матеріальних і грошових ресурсів та ін.) як для окремого господарського підрозділу, так і для групи холдингу.

При цьому необхідно зауважити, що взаємозв'язок бюджетування і МСФЗ розширює облікову підсистему, включаючи аспекти управлінського обліку в якості впливових факторів на прийняття рішень за бізнес-процесами всередині агрохолдингу [5]. Це пояснюється тим, що світова практика побудови управлінського обліку акцентована саме на термін «управлінський», а не на термін «облік», і під управлінським обліком необхідно розуміти інформаційну систему управління, яка включає в себе кількісні та якісні дані забезпечення керівництва необхідною інформацією. Звідси принцип вітчизняного управлінського обліку необхідно трансформувати за МСФЗ в такому напрямі:

- визначення економічної вигоди щодо основних категорій обліку активів і зобов'язань, доходів і витрат;

- підтримка капіталовкладень за бізнес-одинами;

- оцінка елементів обліку за його методичними принципами (обачність, постійність, нарахування, об'єктивність, релевантність тощо).

Результатом використання вищезазначених принципів є отримання якісної та співставної інформації про показники діяльності всього агрохолдингу і зокрема його структурних одиниць щодо здійснених витрат і отриманих доходів, руху грошових потоків і рівня прибутку чи збитку протягом всього життєвого циклу. Але такі показники не повинні затьмарювати досягнутий рівень ефективності всієї роботи, яку необхідно аналізувати за фактично досягнутими результатами і бюджетними очікуваннями.

У цьому випадку система управлінського обліку повинна ґрунтуватися на формуванні звітної документації, ключовими пунктами якої є технологія бізнес-процесів, стандарт обліку витрат і собівартість виробництва за видами продукції та бюджетування. При цьому діючий бухгалтерський облік коректується за вимогами управлінського і доповнюється системою оперативного в частині внутрішнього економічного середовища агрохолдингу. Тобто це певна побудова аналітики бухгалтерського обліку за структурними підрозділами під потреби управлінського із ведення обособлених їх видів діяльності, галузевої класифікації статей затрат, встановлення бази розподілу загальногосподарських витрат, внутрішня і зовнішня організації розрахункових відносин та регламентація тих господарських операцій, які не потрапили під стандарти бухгалтерського обліку.

Насамперед від існування внутрішньої нормативно-облікової бази залежить успішність організації управлінського обліку, до основних документів якого необхідно віднести положення про управлінський облік щодо його ведення, систему кодуювання статей бюджету і витрат та документообіг, що за відсутності законодавчого їх закріплення, розробки внутрішніх правил є актуальним. По суті, це потреба у досягненні поставленої цілі консолідованих господарств із вирішення завдань щодо спрямованості управлінського обліку за його методами і принципами збору й узагальнення деталізованої інформації про предмет облікових операцій та нестандартних ситуацій. Внаслідок чого управлінська цінність отриманої інформації визначається прямо пропорційною залежністю від конкретно поставленого завдання з його вирішення й ухвалення рішень. З економічної й управлінської точок зору це необхідно розглядати як фактор підвищення ефективності виробництва в цілому, і природно, що у кожному конкретному випадку це впливає на якість прийнятого рішення. При цьому результативність прийнятого рішення виступить сукупним поєднанням можливих альтернативних варіантів, спрямованих на управлінські дії в досягненні мотивованої цілі, де правильність та ефективність прийнятого рішення багато в чому визначається якістю організаційно-економічного характеру інформації, яку умовно можна поділити на вхідну і вихідну, постійну й перемінну, нормативну, аналітичну, статистичну, директивну та звітну.

Такий підхід має бути покладений в основу проведення бюджетування із передбаченням проведення аналізу організаційно-функціональної структури бізнес-одинами агрохолдингу, ресурсних його потоків з виявленням точок концентрації фінансово-господарської діяльності. Важливого значення тут набувають об'єкти планово-облікової роботи з урахуванням «оптимального балансу між надмірною деталізацією інформаційних потоків і зайвим їх узагальненням» [6, с. 37], які визначають специфіку управління агробізнесом. Тобто бюджетування реалізується через узгодження наявних потреб за господарськими одиницями агрохолдингу та реальною його фінансовою можливістю забезпечити ці потреби. Основними вихідними інформаційними джерелами бюджетування є вартісна оцінка бізнес-процесів та вартість виробленої сільськогосподарської продукції (реалізована або яка буде реалізуватися за каналами реалізації).

Оскільки сегмент бюджетування в ринкових умовах господарювання найбільш актуальний захід, який повинен гнучко реагувати на зміни економічного середовища, дозволяє управляти потребами в матеріальних, трудових і фінансових ресурсах структурних одиниць агрохолдингу, виходячи із його можливостей, то це можна навести у виді балансу (рис. 2).

Рис. 2. Бюджетний баланс потреб і можливостей (джерело: авторська розробка)

Бюджетний баланс, на наше переконання, необхідно віднести до фінансово-організаційної функції управління із окресленням орієнтирів стратегічному плануванню виробничих процесів. Фінансовий мотив — оптимізація складу та структури фінансових ресурсів інтегрованих господарств, оцінка і корегування показника фінансової незалежності, що виступає індикатором фінансових можливостей використання власних та спроможності залучених джерел фінансування. Організаційний — відслідкування стану і динаміки ефективності управління бізнес-процесами як взаємозалежна та взаємодоповнювальна функція, що ґрунтується на використанні формалізованого методу, заснованого поточним плануванням, і враховується за прямими та зворотними інформаційними потоками у забезпеченні оперативності прийняття управлінських рішень.

Таким чином, впровадження сегменту бюджетування, заснованого на збалансуванні потреб і можливостей структурних одиниць агрохолдингу, дозволить вдосконалити механізм управління, привести до ефективної реалізації наукових підходів та практичних заходів щодо проведення постійного аналізу, корегування, контролю та вивчення тенденцій розвитку його функціонування

з урахуванням динамічних економічних перетворень зовнішнього і внутрішнього середовища.

Висновки. Успіхом розвитку інтеграції у сільському господарстві є налагодження ефективних функцій управління виробничим процесом усіх бізнес-одиниць агрохолдингової групи. Це забезпечується сегментом бюджетування як невід'ємною складовою виробничо-фінансового планування на основі синтезу обліково-аналітичного потоку інформації процесів господарювання. Для отримання максимального ефекту від бюджетування необхідна тісна взаємодія між структурними підрозділами агрохолдингу та ефективна побудова їх внутрішньогосподарських відносин із формуванням на цій основі управлінської інформації засобами управлінського обліку.

Забезпечення сталого розвитку інтегрованих господарств має забезпечувати гармонізація рівноваги у визначенні розміру ресурсних потреб і можливостей товаровиробника з окресленням чіткої закономірності, яка доводить ефективність вкладання матеріальних і фінансових ресурсів у сільське господарство.

Література

1. Авдашева С. Б. Хозяйственные связи в российской промышленности: проблемы и тенденции последнего десятилетия : [монографія] / С. Б. Авдашева. — М. : ГУ-ВШЭ, 2000. — 186 с.
2. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації : [монографія] / О. О. Єранкін. — К. : КНЕУ, 2009. — 419 с.
3. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : [монографія] / В. Г. Андрійчук. — Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2007. — 216 с.
4. Мороз О. О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств / О. О. Мороз // Економіка АПК. — 2010. — № 4. — С. 96–103.
5. GAAP і МСФЗ (IAS/IFRS) — курс з методики ІАВ. Рівень Intermediate. Розділ 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.iasb.org/>.
6. Чупахина Н. И. Постановка управленческого учета в агрохолдингах / Н. И. Чупахина // Аудит и финансовый анализ. — 2008. — № 3. — С. 34–44.

ПРОЕКТУВАННЯ, РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У РІШЕННІ РІЗНОГО КЛАСУ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАДАЧ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу створення інтелектуальних інформаційних систем, призначених для застосування в управлінні економічними об'єктами з метою підвищення ефективності їх діяльності.

Ключові слова: інтелектуальна інформаційна система, експертна система, проблемна галузь, база даних, база знань, життєвий цикл системи, інтерфейс, етап проектування, прототип системи.

Summary. The article is devoted research of process of creation of the intellectual informative systems, intended for application in a management economic objects with the purpose of increase of efficiency of their activity.

Key words: The article is devoted research of process of creation of the intellectual informative systems, intended for application in a management economic objects with the purpose of increase of efficiency of their activity.

Постановка проблеми. Сучасна економіка, що характеризується високою динамічністю, глобалізацією усіх процесів, орієнтацією на споживача, зростанням конкуренції, проведенням безперервних інновацій, вимагає застосування адекватних методів і засобів оптимального управління підприємствами. Ключовим питанням ефективного застосування цих методів і засобів є організація й обробка знань про можливості та потенціал підприємства, які стають його інтелектуальним капіталом. Концепція управління знаннями підприємства, що розвивається нині в менеджменті, припускає використання сучасних інформаційних технологій, які базуються в першу чергу на досягненнях наукового напрямку «Штучний інтелект». У зв'язку з цим інтелектуальні інформаційні системи (ІС) в економіці покликані висвітлювати питання розробки та ефективного застосування інтелектуальних інформаційних технологій у вирішенні різних класів економічних задач в умовах невизначеності і динамічності середовища функціонування підприємств, до яких відносяться: економічний аналіз, обґрунтування стратегічних рішень, інвестиційне проектування, планування, реорганізація і моніторинг бізнес-процесів, адаптація корпоративних інформаційних систем, створення й організація доступу до корпоративної пам'яті (сховища знань).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із видів інтелектуальних інформаційних систем є експертні системи (ЕС). У теперішній час існує велика кількість експертних систем, призначених для застосування в різних сферах професійної діяльності людей. Існують також інструментальні середовища побудови ЕС, які називаються оболонками ЕС. Одним із яскравих представників оболонки є програмний продукт GURU, розроблена фірмою Micro Data Base Systems, Inc., у якому методи експертних систем поєднуються

з такими засобами обробки даних, як складання електронних відомостей, управління базою даних і діловою графікою, і таким чином формується унікальне середовище для підтримки ухвалення рішень і розробки прикладних інтелектуальних систем. Метод інтеграції, який використовується в системі GURU, ґрунтується на принципі синергізму. При цьому під «синергізмом» тут розуміється таке. У системі GURU всі засоби завжди доступні. Численні компоненти можна сполучати за бажанням в межах однієї операції, а це характеризує систему як гнучку і зручну у використанні.

Взаємодіяти із системою можна будь-яким із чотирьох різних способів: за допомогою меню, на обмеженій природній мові, у режимі команд або через спеціально розроблені інтерфейси. Кожен тип інтерфейсу системи GURU призначений для задоволення потреб і смаків різних класів користувачів. Всіма чотирма інтерфейсами можна користуватися під час одного і того ж сеансу взаємодії із системою GURU.

Як і в більшості оболонок, в GURU використовується продукційна модель подання знань у виді сукупності «If-then» правил із зворотною стратегією виводу, є можливість моделювання нечітких і неточних міркувань. Окрім посилок і висновку, в правила можна включати команди, які виконуватимуться перед перевіркою умови, а також текст пояснення для генерації пояснень. Правила також включають необов'язкові параметри ціни та пріоритету, що дозволяють управляти процесом вибору із сукупності готових до виконання правил чергового правила. З кожним правилом можна також зв'язати число, що визначає, скільки разів це правило може виконуватися в процесі консультації. Правила, що відносяться до рішення деякої загальної задачі, утворюють базу знань, або набір правил. У цей набір, окрім власне правил, включаються дві спеціальні процедури: ініціалізація і завершення, які повинні

виконуватися до і після виконання правил. До набору правил також включаються описи змінних, що беруть участь в правилах, які містять специфікації типу, точність тощо. За умовчанням у GURU прийнята стратегія зворотного виводу, проте можна використовувати чисто прямий вивід, а також комбінувати його із зворотним в рамках одного набору правил. Як стратегіями виводу, так і цільовими змінними можна управляти динамічно в процесі консультації. Оскільки система GURU надає різноманітні можливості створення наборів правил, то можна значно скоротити кількість правил, необхідних для охоплення всіх знань і досвіду в конкретній проблемній галузі. Це призводить до прискорення процесу отримання логічних виводів, а також до спрощення управління цими правилами. Інтегрована система GURU має вбудовані механізми перетворення потенційних переваг експертних систем в реальність, щоб полегшити користувачеві процес створення ЕС, зробити його прямим, ефективним і природним.

Метою статті є дослідження процесу створення інтелектуальних інформаційних систем, призначених для рішення різного класу економічних задач.

Виклад основного матеріалу. У розвитку економіки і бізнесу значну роль грає інформаційна інфраструктура. Для якісного управління й успішного ведення справ особі, що ухвалює рішення, у теперішній час необхідне розуміння важливості інформації та інформаційно-інтелектуальних систем менеджменту. Сучасні інформаційні процеси зобов'язують по-новому поглянути на інформаційні технології з позицій менеджера.

При проектуванні інтелектуальних систем враховуються такі чинники, як складність проблемної галузі, розміри простору станів системи, ступінь впливу невизначеності і випадковості при ухваленні рішень, необхідність обліку та оцінки ризиків, великі обсяги важко формалізуємої та евристичної інформації, необхідність отримання прогнозів, ухвалення рішень при дефіциті часу.

Важливого значення набуває аналіз проблемних галузей, у яких інтеграція інтелектуальних технологій та інформаційних систем (ІС) приносить відчутний ефект. Найбільш перспективними галузями економіки і бізнесу, де інтелектуальні системи найбільш ефективні, є:

- управління виробництвом;
- виробниче та внутрішньовиробниче планування і прогнозування;
- управління маркетингом і збутом;
- фінансовий менеджмент;
- ризик-менеджмент;
- банківська сфера;
- торгівля;
- фондовий ринок.

Спочатку ІС використовували знання декількох експертів у кожній із галузей інвестицій.

Нині бази знань частково формуються за допомогою машинного навчання, використовуючи методи індукції, генетичні алгоритми і деякі інші методи витягання знань. Менеджер, використовуючи таку схему, теоретично може ухвалювати рішення ефективніше і з меншою вартістю, чим це зміг би зробити будь-який індивідуальний експерт у цій галузі. Найбільш очевидною перевагою інтеграції деяких форм штучного інтелекту в процесі ухвалення рішень порівняно з постійним консультуванням з групою експертів зазвичай є нижча вартість і більша відповідність результатів завданню. На відміну від звичайних аналітичних і статистичних моделей, ІС дозволяють отримати вирішення слабо структурованих задач, що важко формалізуються. Можливість ІС працювати із слабо структурованими даними має на увазі наявність таких якостей:

— вирішувати задачі, описані тільки в термінах м'яких моделей, коли залежності між основними показниками є не цілком визначеними або навіть невідомими в межах деякого класу;

— здібність до роботи з невизначеними або динамічними даними, що змінюються в процесі обробки, дозволяє використовувати ІС в умовах, коли методи обробки даних можуть змінюватися і уточнюватися у міру надходження нових даних;

— здібність до розвитку системи і витягання знань з накопиченого досвіду конкретних ситуацій збільшує мобільність і гнучкість системи, дозволяючи їй швидко освоювати нові галузі застосування.

Можливість використання інформації, яка явно не зберігається, а виводиться з наявних в базі даних, дозволяє зменшити обсяги фактуальної інформації, що зберігається, при збереженні цінності доступної користувачеві інформації. Спрямованість ІС на вирішення слабо структурованих задач, що погано формалізуються, розширює сферу застосування ІС [1].

Наявність розвинених комунікативних здібностей у ІС дає можливість користувачеві видавати завдання системі і отримувати від неї оброблені дані і коментарі на мові, близькій до природної. Система природно-мовного інтерфейсу трансліює природно-мовні структури на внутрішньомашинний рівень подання знань. Включає морфологічний, синтаксичний, семантичний аналіз і, відповідно, в зворотному порядку — синтез. Програма інтелектуального інтерфейсу сприймає повідомлення користувача і перетворює їх у форму подання бази знань і, навпаки, переводить внутрішнє подання результату обробки у формат користувача і видає повідомлення на необхідний носій.

Найважливіша вимога до організації діалогу користувача з ІС — природність, що означає формулювання потреб користувача з використанням професійних термінів конкретної галузі за-

стосування. Найбільшого поширення ІС набули для економічного аналізу діяльності підприємства, стратегічного планування, інвестиційного аналізу, оцінки ризиків і формування портфеля цінних паперів, фінансового аналізу, маркетингу. Відмітні особливості ІС порівняно зі звичайними ІС полягають у такому:

— інтерфейс із користувачем на природній мові з використанням бізнес-понять, характерних для наочної області користувача;

— здатність пояснювати свої дії і підказувати користувачеві, як правильно ввести економічні показники і як вибрати відповідні до його задачі параметри економічної моделі;

— наведення моделі економічного об'єкта та його оточення у виді бази знань і засобів дедуктивних і правдоподібних виводів у поєднанні з можливістю роботи з неповною або неточною інформацією;

— здатність автоматичного виявлення закономірностей бізнесу в раніше накопичених фактах і включення їх в базу знань.

ІС особливо ефективні в застосуванні до слабо структурованих задач, в яких поки відсутня строга формалізація і для вирішення яких застосовуються евристичні процедури, що дозволяють в більшості випадків отримати рішення. Частково цим пояснюється те, що діапазон застосування ІС надзвичайно широкий: від управління безперервними технологічними процесами в реальному часі до оцінки наслідків від порушення умов постачання товарів з імпорту.

Проектування інтелектуальних систем — це ітеративний та еволюційний процес, в якому беруть участь декілька фахівців: експерт, що володіє знаннями про наочну галузь і охочий допомогти роботі зі створення системи, а також фахівці в галузі штучного інтелекту — інженери знань, аналітики і програмісти. Залежно від обсягу і трудомісткості робіт група може складатися з трьох-шести фахівців.

При оцінці проблемної галузі на етапі проектування інтелектуальних систем необхідно враховувати такі чинники: легкість збору даних, спосіб подання даних, виправданість витрат на розробку інтелектуальних систем, наявність експертів, наявність необхідних ресурсів (комп'ютерів, програмістів, програмного забезпечення і т. ін.).

Після аналізу проблемної галузі і визначення доцільності впровадження інтелектуальної системи у цій сфері приступають безпосередньо до проектування системи. Існують різні погляди на визначення кількості етапів проектування інтелектуальних систем. Це залежить від багатьох чинників, зокрема від характеру функцій майбутньої інтелектуальної системи, сфери використання, наявності розвинених інструментальних засобів і т. ін. [2].

Процес побудови систем поділяється на п'ять етапів (рис. 1):

1. Ідентифікація визначення завдань та ідентифікація їх характеристик. На цьому етапі встановлюються завдання, які передбачається вирішувати, їх характеристики і особливості. Розробляється технічне завдання на проектувану систему. Далі обкреслюється коло користувачів системи. Ці відомості допоможуть надалі правильно визначити сферу знань експерта, визначити функції системи і, як наслідок, рівень необхідних знань. У результаті виробляються певні вимоги.

2. Виокремлення головних концепцій наочної галузі, які відображають знання коло експертів. Це дає можливість аналізувати тип знань, якими оперує експерт у процесі ухвалення рішень. Інженер знань визначає формальні засоби подання знань і процедури отримання рішень, що найбільшою мірою відповідають характеру міркувань експерта при виведенні рішення. Таким чином, у результаті виконання цього етапу виявляються і формулюються поняття, що визначають вибір характерної схеми подання знань експерта про наочну галузь.

3. Вибір формалізму подання знань і визначення механізму виведення рішень. Ці компоненти моделювання значною мірою впливають на успішне рішення поставленої задачі з проектування системи. Розроблена структура для подання знань є основою для реалізації наступного етапу — безпосередньої побудови бази знань системи.

4. Вибір або розробка мови подання знань. Після того, як правила сформульовані і наведені на вибраній мові відображення, вони заносяться інженером знань в БЗ.

5. Тестування системи.

Працездатність системи визначається шляхом вирішення конкретних перевірочних завдань. При виявленні різних недоліків відбувається звернення до того або іншого етапу розробки залежно від характеру недоліків. За відсутності яких-небудь знань в системі або через їх недостатню визначеність повертаються до етапу 4 і у міру можливості вносять поправки. У випадку, якщо які-небудь знання, наведені експертом, практично неможливо подати в межах формалізму обраної моделі подання знань, то повертаються до етапу 3 і вибирають альтернативні моделі або схеми подання знань. Можливо, що причиною повернення може служити недостатньо адекватний базовий механізм логічного виводу. Виникають ситуації, коли потрібне переформулювання проблеми, оскільки початкова постановка завдання була неправильною [3, с. 73].

Наведена схема послідовності робіт досить повно і детально розкриває процес проектування інтелектуальної системи, але деякі важливі етапи, пов'язані зі створенням низки функціональних мо-

Рис. 1. Етапи проектування інтелектуальних систем

дулів систем, не розглянуті. Докладніший перелік робіт при проектуванні інтелектуальних систем:

- витягання знань із експерта і передавання їх системі;
- вибір способу подання знань у системі;
- вибір стратегії виводу (управління);
- вибір підсистеми пояснення;
- вибір підсистеми взаємодії з користувачем;
- вибір адекватних засобів реалізації системи.

Зміст робіт, кількість етапів проектування інтелектуальних систем, послідовність їх виконання залежать від цілої низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. Проте багато етапів і зміст робіт є загальними і необхідними для інтелектуальних систем практично всіх типів. Нижче наводиться перелік таких етапів та їх складових:

1. Опис проблемної галузі: визначення проблемної галузі, що показує важливість проблеми для всієї організації; визначення проблемних експертів, охочих передати експертизи (знання) бази знань; підготовка і оголошення плану розвитку.

2. Персонал: визначення групи проектувальників і відповідних завдань; призначення кваліфікованого керівника проекту; встановлення і проведення в життя твердої лінії управління.

3. Ухвалення проекту: проведення організаційного засідання; обговорення основного підходу до проблеми; підготовка спеціального плану розвитку; підготовка до монтажу необхідних технічних засобів та інструментарію.

4. Прототип системи: розвиток системного прототипу; тестування; отримання додаткової інформації щодо проблемної галузі за наслідками тестування.

5. Розвиток повної системи: розширення бази знань прототипу; оцінювання структури інтер-

фейсу користувача; об'єднання засобів навчання користувачів і документації.

6. Верифікація системи: залучення до процесу перевірки експертів і потенційних користувачів; забезпечення функціонування системи відповідно до проекту.

7. Інтеграція системи: виконання повної системи, як планувалося; забезпечення сумісності і взаємодії системи із вже діючими.

8. Підтримка системи: забезпечення безперервної підтримки системи; модернізація БЗ у разі надходження нової інформації; збереження відповідальності за систему.

9. Документація: підготовка повної документації системи; підготовка інструкцій для користувача; організація консультацій користувачам [3, с. 89].

Етапи створення інтелектуальних систем не є чітко обкресленими і детально регламентованими. Між деякими з них важко провести часову і змістовну межу. Вони якоюсь мірою приблизно описують процес проектування інтелектуальних систем. Проектування ІС базується на узагальненій структурі, яка містить основні компоненти ІС та оточення системи (рис. 2).

Стадії існування інтелектуальних систем (або життєві цикли системи) відповідають рівню готовності системи, завершеності її функціональних можливостей, що реалізуються інструментарієм. Визначають такі стадії існування інтелектуальних систем: демонстраційний прототип; дослідницький прототип; прототип, що діє; промислова система; комерційна система.

Демонстраційний прототип — це стан розробленості системи, коли вона вирішує деяку частину проблемних завдань. При розробці демонстраційного прототипу прагнуть досягти суперечливих цілей: з одного боку, система на стадії

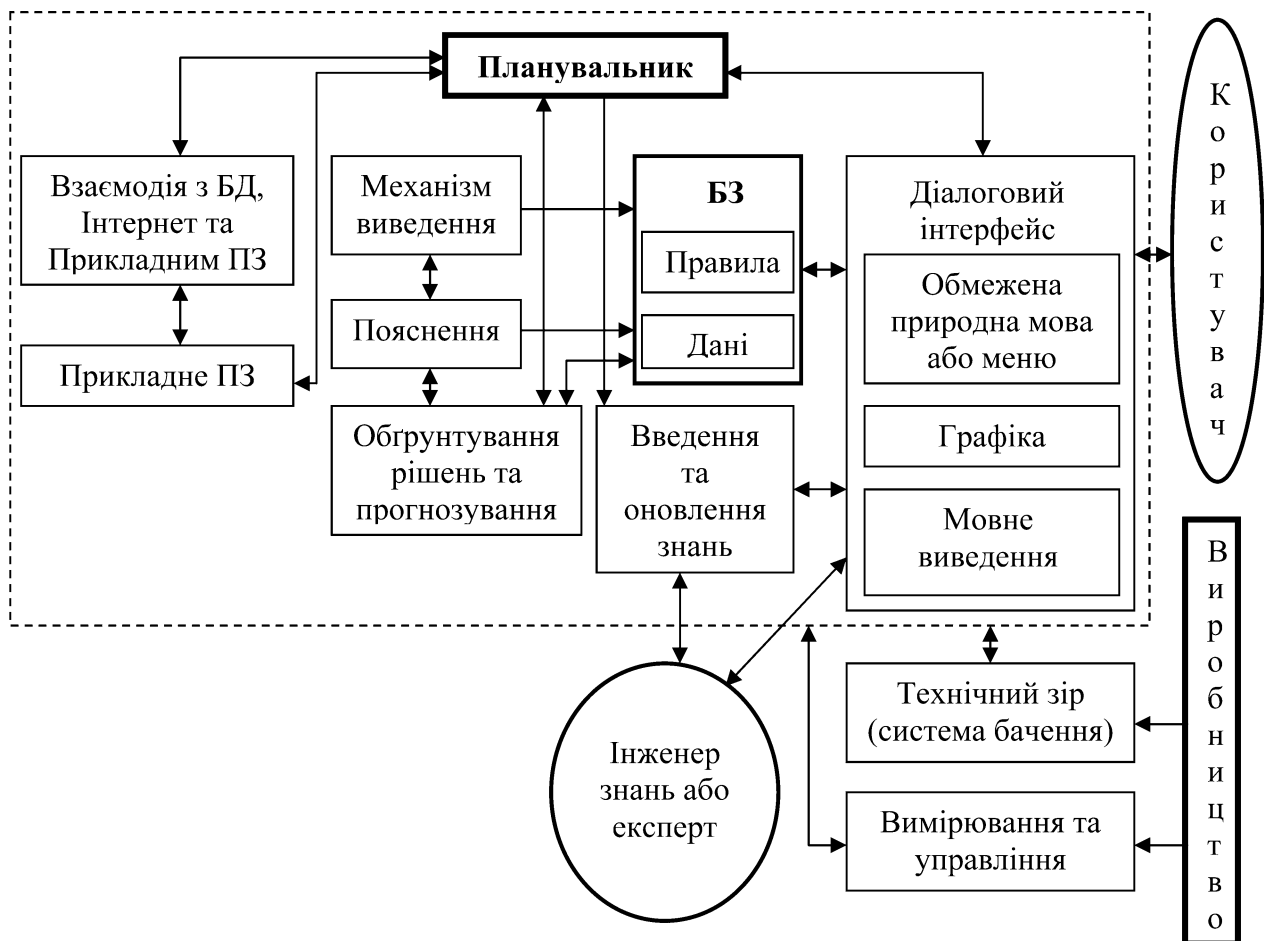

Рис. 2. Узагальнена структура інтелектуальної системи

демонстраційного прототипу повинна виконувати завдання, які б досить повно характеризували її можливості, з іншого боку, цю стадію прагнуть пройти щонайшвидше. Робота демонстраційного прототипу може бути визнана задовільною, якщо він оперує мінімальним набором правил, достатнім для вирішення деяких завдань. Час розробки коливається від двох місяців до року.

Дослідницький прототип проектується протягом півтора-двох років. На цій стадії розвитку системи її БЗ вже містить декілька сотень правил, які достатньо адекватно описують наочну галузь.

Діючий прототип інтелектуальних систем здійснює якісне виведення рішень на розширеному просторі правил, який досяг їх понад 1000. Тому для виведення складних рішень потрібні великі ресурси часу і пам'яті.

Промислові системи забезпечують високий рівень якості вирішення проблем наочної галузі при значних зменшеннях часу рішення і необхідної пам'яті. Кількість правил зростає не так значно порівняно із діючим прототипом. На цій стадії відбувається перетворення діючого прототипу за рахунок розширення кількості правил і вдосконалення інтелектуальних систем на базі використання ефективніших інструментальних засобів. Це вимагає приблизно три-чотири роки.

Комерційна система призначена в основному для продажу. Вона є або проблемно-орієнтованою, або незалежною.

Наочну галузь можна визначити як сферу людської діяльності, виокремлену та описану згідно із встановленими критеріями. У описуване поняття мають входити відомості про її елементи, явища, відносини і процеси, що відображають різні аспекти цієї діяльності. У описі наочної галузі мають бути присутніми характеристики можливих дій навколишнього середовища на елементи та явища наочної галузі, а також зворотні дії цих елементів і явищ на середовище.

Специфіка наочної галузі може робити істотний вплив на характер функціонування проектованої інтелектуальної системи, вибір методу подання знань, способів міркування про знання і т. ін. У той же час можна навести приклади, коли інтелектуальні системи, орієнтовані на використання в певному проблемному середовищі, підходили для проблематики абсолютно з іншої галузі. Кажучи про проблемну галузь, мається на увазі комплексне поняття, що включає наочну галузь, вирішувані завдання, цілі, можливі стратегії та евристики. Наочну галузь можна визначити як об'єкт або виробничу систему з усім комплексом понять і знань про її функціонування. При дослі-

дженні проблемної галузі необхідні знання про завдання, що вирішуються у виробничій системі, і цілі, що стоять перед нею. Визначаються також можливі стратегії управління та евристичні знання, використовувані в процесі експлуатації виробничої системи.

При дослідженні економічних і виробничих систем, виробничих об'єктів і вирішуваних ними завдань з метою формалізації знань в БЗ і роботі з ними в інтелектуальних системах необхідно зважати на специфіку таких систем. Економічним і виробничим системам властива динамічність функціонування, часта зміна ситуацій, оновлення великих масивів вимірників та інших даних, що характеризують стан об'єкта. Вони часто функціонують в умовах неповної визначеності через дію випадкових чинників збурювання. Відомо, що велика кількість виробництв буває шкідливим або протікає в небезпечному для людини середовищі, що висуває підвищені вимоги до надійності систем управління ними [4].

Таким чином, при проектуванні БЗ треба певним чином організувати її для роботи в реальному часі, коли значні обсяги знань і даних можуть швидко змінюватися й оновлюватися. Необхідно забезпечити точність і своєчасність надання експертизи і рекомендацій користувачеві (вимога роботи в реальному часі), а також високу надійність роботи інтелектуальних систем (вимога надійності та безвідмовності у разі використання їх для небезпечних виробництв). Крім того, сам характер задач, що вирішуються в економічних і виробничих системах, значною мірою впливає на процес організації та проектування інтелектуальних систем.

На характер знань, можливість їх структуризації, обсяги, режими роботи з ними істотний вплив роблять як сфера використання інтелектуальних систем (тип конкретного процесу, галузь, середовище функціонування системи), так і завдання, що реалізуються інтелектуальними системами.

У системах управління економічними і виробничими процесами знаннями можуть бути описи конкретного процесу, характеристики компонентів, фінансова та аналітична інформація, фактографічні знання або дані. Крім цього, знаннями є евристики або правила, що є думками на основі даних, для вирішення задач управління, наприклад, коли необхідний ремонт устаткування, якими повинні бути проміжні запаси, значення технологічних параметрів при певній якості сировини і так далі. Ці правила або евристики базуються майже завжди на минулому досвіді.

При вирішенні задач диспетчерського управління даними є, наприклад, дані контролю, які поступають з датчиків вимірювання витрат і рівня швидкості потоку, якісні характеристики продуктів, а також оперативна інформація про хід виконання плану, постачання, збут і так далі. Знан-

нями є, у свою чергу, реакції та дії управлінського персоналу при певних значеннях і наборі даних контролю, дії в аварійних і критичних ситуаціях, що координують дії між окремими технологічними підрозділами підприємства залежно від виробничої ситуації, і так далі.

При проектуванні і плануванні виробництва в задачах як знання можуть виступати інші сукупності даних і правил дій.

Характер цілей і стратегій управління для різних економічних і виробничих задач і в різних сферах застосування може також значно відрізнятись.

Придбання знань реалізується за допомогою двох функцій: отримання інформації ззовні та її систематизації. При цьому залежно від здібності системи навчання до логічних виводів можливі різні форми придбання знань, а також різні форми отримуваної інформації. Форма подання знань для їх використання визначається усередині системи, тому форма інформації, яку вона може приймати, залежить від того, які здібності має система для формалізації інформації до рівня знань [5, с. 21].

Чим вище здатність комп'ютера до логічних виводів, тим менше навантаження на людину. Отже, від функцій навчання потрібне перетворення отриманої ззовні інформації в знання і поповнення ними бази знань. У разі прикладних систем інженерії знань необхідно перетворити спеціальні знання з якої-небудь галузі в машинний формат, але для цього потрібний посередник, добре обізнаний як у проблемній галузі, так і в інженерії знань. Таких посередників називають інженерами знань.

Для підготовки знань в інтелектуальній системі необхідні допоміжні засоби типу редактора знань, причому в процесі придбання знань в діалозі редагуються як окремі правила, так і заповнюються недоліки існуючих правил, тобто ведеться редагування бази знань. Якщо знання задані в зовнішньому форматі, наприклад на природній мові, то слід перетворити їх у внутрішній формат. Для цього необхідно розуміти зовнішнє уявлення, тобто природну мову, графічні дані тощо. Фактично придбання знань та їх розуміння тісно зв'язані. Проблема розуміння зводиться не тільки до перетворення структури пропозицій, необхідно отримати формат, зручний для застосування.

Аналогічна проблема — перетворення у внутрішній формат порад, підказок з рішення задач. У цьому полягає одна із центральних проблем штучного інтелекту. Вона, зокрема, вивчає перетворення рад, підказок, рекомендацій, поданих в термінах проблемної галузі, в процедури [3, с. 91].

Виявлення джерел знань і робота з ними — основне завдання інженера знань. Інженер знань виконує важливі функції при розробці БЗ. Він повинен добре орієнтуватися в проблемній галузі і бути непоганим психологом, щоб спілкуватися

з експертом в процесі придбання знань. Разом з тим він винен добре знати і можливості програмного забезпечення комп'ютерів, щоб структурувати знання для зберігання і роботи з ними.

Основним джерелом знань про проблемну галузь є людина-експерт. Інженер знань працює з ним в режимі діалогу або інтерв'ю і формує необхідний обсяг знань і відомостей для роботи з об'єктом. Можливе також використання опитувальників, які потім відповідним чином обробляються. Для деяких завдань джерелами додаткової інформації є книги, технологічні описи, інструкції, документи. Використовуються також методи так званого «мозкового штурму», коли група фахівців за певних обставин в оперативні терміни генерує необхідну інформацію, що допомагає вирішенню проблеми і кращому дослідженню наочної галузі [6, с. 350].

Для деяких галузей застосування інтелектуальних систем знання про об'єкт можна формувати шляхом використання статистичної обробки інформації та інформації про результати імітаційних експериментів. Останнім часом все частіше починають використовувати методи автоматизованого заповнення БЗ.

Інструментальним засобом розробки інтелектуальних інформаційних систем вибираються системи програмування, які забезпечують зручні способи подання складних високорівневих понять.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Інтелектуальні інформаційні системи можуть і повинні стати найважливішою складовою частиною в технології сучасних виробництв з причини того, що вони можуть вирішувати такі завдання:

- долати складнощі управління, які виникають тоді, коли доводиться робити вибір з безлічі можливих рішень;
- оперувати великими обсягами інформації;
- зменшити інформацію до того рівня, який необхідний для ухвалення рішення (втрата інфор-

мації, яка поступає від об'єктів, що працюють в реальному режимі часу, може істотно позначитися на результаті);

- долати брак часу на ухвалення рішення (виявляється у міру ускладнення виробництва);

- усувати проблему координації (рішення необхідно координувати з іншими ланками процесу або об'єкта);

- забезпечувати збереження й розповсюдження знань дуже досвідчених експертів, отриманих ними в процесі багаторічної роботи і великого практичного досвіду, що є однією з головних проблем організації.

Таким чином, інтелектуалізація інформаційних систем управління і трансформація їх в інтелектуальні інформаційні системи управління знаннями, підтримка прийняття рішень є найбільш значущим і важливим напрямом для економіки і бізнесу.

Література

1. Андрейчиков А. В. Интеллектуальные информационные системы : учебник / А. В. Андрейчиков, О. Н. Андрейчикова. — М. : Финансы и статистика, 2008. — 424 с.
2. Балдин К. В. Информационные системы в экономике : учебник / К. В. Балдин, В. Б. Уткин. — 3-е изд. — М. : Дашков и Ко, 2008. — 395 с.
3. Абдикеев Н. М. Проектирование интеллектуальных систем в экономике : учебник / Н. М. Абдикеев. — М. : Экзамен, 2009. — 528 с.
4. Вендров А. М. Проектирование программного обеспечения экономических информационных систем / А. М. Вендров. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 352 с.
5. Паклин Н. Б. Бизнес-аналитика: от данных к знаниям / Н. Б. Паклин, В. И. Орешков. — СПб. : Питер, 2009. — 624 с.
6. Катренко А. В. Системный анализ объектов та процесів комп'ютеризації : навчальний посібник / А. В. Катренко. — Львів : Новий світ-2000, 2003. — 424 с.

ЕМОЦІЙНИЙ КАПІТАЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ ТРУДОВОГО СИНЕРГІЗМУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. Розкрито сутність економічної категорії «емоційний інтелект». Розглянуто складові емоційного капіталу людини та їхній вплив на формування емоційної культури персоналу підприємства. Досліджено вплив емоційного капіталу на формування ефективних взаємозв'язків у групі, результатом яких виступає підвищення ефекту трудового синергізму.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційний капітал, емоційна культура, синергізм, трудовий синергізм.

Summary. In this work, the essence of the economic category «emotional intelligence». Considered components of emotional human capital and their influence on the formation of emotional culture the personnel of the enterprise. The influence of emotional capital in the formation of effective interrelations in the group, as which result enhancement of effect labour synergies.

Key words: emotional intelligence, emotional capital, emotional culture, synergies, labour synergies.

Постановка проблеми. Глибокі соціально-економічні зрушення сприяють утвердженню людини як найвищої організаційної цінності, найповнішому розвитку її здібностей, задоволенню широких потреб, забезпеченню гармонізації міжособистісних стосунків. Практична реалізація цих завдань багато в чому залежить від самої особистості, її здатності вільно орієнтуватися в соціальному просторі, розуміти особливості та значення розвитку та самореалізації, оволодіння науковою інформацією. Складність та багатогранність сучасного суспільства як динамічного соціального механізму, зростання його системних змін обумовлюють гостру потребу розвитку емоційного інтелекту людини задля її успішної соціальної адаптації та самореалізації. Емоційний інтелект є однією з головних складових у досягненні максимальної успішності функціонування організації.

Зростання ролі людини в системі соціально-економічних відносин, виокремлення та популяризація «емоційного інтелекту» — це вимога сучасності, цілком закономірна внаслідок розвитку уявлення про людський капітал та формування нового підходу до управління ним на організаційному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найбільш помітний внесок до формування теорії емоційного інтелекту мали праці таких дослідників, як Р. Бароне, М. Бонда, Г. Горскової, Д. Гоулмана, Д. Карузо, Д. Люсіна, Р. Д. Льюїса, Дж. Мейєр, С. Накату, П. Саловей, Ф. Тромпенарс, Р. Хілла, Р. Хофстеда.

Мета статті — дослідити вплив емоційного капіталу на досягнення трудового синергізму, що надасть можливість виходу на новий рівень управління персоналом підприємства.

Виклад основного матеріалу. Стівен Дж. Стейн та Говард І. Бук в книзі «Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи» вказують, що існують величезні відмінності між шкільними знаннями і кміт-

ливістю на вулиці, між ерудованістю та загальною винахідливістю. Віддаючи належне знанням, автори вказують, що, незважаючи на свою незбагненність, остання якість викликає більший інтерес, оскільки це є здатність жити в гармонії зі світом, орієнтуватися в ситуаціях, вміти спілкуватися з людьми, брати на себе відповідальність за власне життя [1, с. 4].

Реувен Бар-Он назвав емоційний інтелект сукупністю некогнитивних здібностей (емоційних і соціальних), знань та вмінь, які впливають на можливості індивіда успішно відповідати вимогам навколишнього середовища і протистояти його опору [2].

Пітер Саловей і Джек Майєр описують емоційний інтелект як здібність усвідомлювати емоції, досягати і генерувати їх так, щоб сприяти мисленню, розуміти емоції і те, що вони означають, і, відповідно, управляти ними таким чином, щоб сприяти своєму емоційному та інтелектуальному росту [3].

Стівен Дж. Стейн та Говард І. Бук вважають, що це є набір навичок, які дозволяють нам прокладати свій шлях в складному світі, — особисті, соціальні і ті, що відповідають за життєзабезпечення, аспекти розумових здібностей в цілому, слабко вловимий здоровий глузд і сприймання, які є досить необхідними для ефективного повсякденного функціонування. Підводячи підсумок, вони говорять, що емоційний інтелект — це те, що ми зазвичай називаємо практичною кмітливістю, чи та рідка якість, котру називають здоровим глуздом. Це відноситься до здібності правильно тлумачити політичні й соціальні обставини та впливати на них, інтуїтивно вловлюючи те, чого хочуть і чого потребують інші люди, знати їх слабкі і сильні сторони, не піддаватися стресу і бути привабливим, тобто такою людиною, з якою намагаються спілкуватися інші [4, с. 6]. Емоційний інтелект не дається людині при народженні, це набута властивість і така, що потребує щоденного

вдосконалення. Набуття ж емоційного інтелекту потребує відповідних інвестицій, з одного боку, а з іншого — в майбутньому наявність емоційного інтелекту дозволяє отримувати більші доходи. Отже, наявність емоційного інтелекту — це не щось інше як емоційний капітал людини [5, с. 296].

Використовуючи модель емоційного інтелекту Бар-Она [6, с. 14], можна визначити складові емоційного капіталу. Емоційний капітал має чітко виокремлені п'ять сфер: внутрішньоособистісну, міжособистісну, управління стресом, адаптивності та сферу загального настрою (табл. 1).

Таблиця 1

Складові емоційного капіталу персоналу підприємства

Внутрішньо-особистісна	самоаналіз	– здібність усвідомлювати, що ви відчуваєте, чому ви це відчуваєте, і розуміти, як ваша поведінка впливає на оточення;
	асертивність	– здібність ясно виражати свої думки і почуття, проявляти твердість і захищати свою точку зору;
	незалежність	– здібність самостійно приймати рішення і контролювати себе, твердо стояти на ногах;
	самоповага	– здібність розпізнавати свої сильні і слабкі сторони і бути у згоді із самим з собою, не дивлячись на свої слабкості;
	самоактуалізація	– здібність реалізувати свій потенціал і бути задоволеним своїми досягненнями на роботі, в бізнесі, в особистому житті.
Міжособистісна	емпатія	– здібність розуміти, що відчувають і думають інші люди, дивитися на світ очима іншої людини;
	соціальна відповідальність	– здібність до взаємовигідного співробітництва всередині вашої соціальної групи;
	міжособистісні відносини	– здатність встановлювати і підтримувати взаємовигідні відносини, які будуються на взаємних поступках і почутті емоційної близькості.
Адаптивність	оцінка дійсності	– здібність бачити світ таким, яким він є, а не таким, яким би ви хотіли його бачити, або таким, яким ви його собі уявляєте;
	гнучкість	– здібність погоджувати свої почуття, думки і дії відносно змін обставин;
	уміння вирішувати проблеми	– здібність виявляти проблеми і знаходити шляхи їх ефективного й оптимального вирішення.
Управління стресом	толерантність до стресу	– здібність залишатися спокійним та зосередженим, конструктивно переносити небажані події й суперечливі емоції, не піддаватися їм;
	контроль імпульсивності	– здібність протистояти імпульсу діяти або вміти відкласти порив до цієї дії.
Загальний настрій	оптимізм	– здібність зберігати позитивну і реалістичну позицію, особливо за очевидних несприятливих обставин;
	задоволеність життям	– здібність бути щасливим, радувати себе та інших, із зацікавленням та ентузіазмом займатися різними видами діяльності.
Самопрезентація	невербальна	зовнішній вигляд, одяг, манера триматися, постава тощо.
	вербальна	самоописи через особистісні і соціорольові характеристики

Джерело: складено та доповнено автором на основі [7, с. 135–136; 8, с. 14].

На нашу думку, до вищезазначеного переліку сфер емоційного капіталу людини слід віднести самопрезентацію як управління враженням про себе за допомогою своєї поведінки. Морально-етичні установки суспільства визначають необхідність дослідження способів поведінки, які сьогодні обирає для себе людина. Сферою дії емоційного інтелекту людини виступають також уміння правильно демонструвати власну точку зору, сподобатись соціальному середовищу, заслужити повагу і визнання значимого оточення. Це ті уміння, які визначають успішність людини, слугують засобами досягнення професійного та кар'єрного росту.

Самопрезентацію визначають як процес формування уявлення або враження про себе у навколишньому соціальному середовищі, уміння продемонструвати свої особистісні та професійні якості, справити позитивне враження на інших людей. Формування правильного іміджу, розвиток риторичних здібностей і навичок стає запорукою отримання відповідного робочого місця та впевненого підняття кар'єрними сходами.

Найголовнішим аспектом реалізації емоційного капіталу у трудовій діяльності виступає проектування умов зовнішнього середовища, у тому числі соціальних, в інтересах суб'єкта управління. У цьому контексті емоційний інтелект слід розуміти як

мистецтво управління емоціями з метою раціональної організації праці і міжособових відносин.

Від рівня реалізації емоційного інтелекту залежить впровадження системи цінностей та установок, які поділяються працівниками організації в цілому. Зміна емоційних станів відбивається насамперед на корпоративній культурі [9, с. 154]. Настрої задають емоційний тонус організації, який суттєво позначається на результативності трудової діяльності. Високий емоційний тонус спонукає працівників виконувати свої функції на максимальному можливому рівні.

У контексті дослідження емоційного капіталу доцільним було б виділення окремої складової корпоративної культури, такої як емоційна культура персоналу підприємства. Це поняття складається із домінування в колективі моральних норм і цінностей, кодексу поведінки, взаємодопомоги, що формують відчуття єдності колективу, усвідомлення людиною себе як частини єдиної організаційної системи, що визначають спосіб об'єднання окремих особистостей і груп в організацію для досягнення поставлених перед нею цілей.

Емоційна культура персоналу підприємства дає змогу отримати ефективність функціонування організації за рахунок підвищення продуктивності використання людського капіталу на основі самоорганізації людини та синергетичного ефекту від взаємодії людей у цій організації. Такий ефект буде одержано через ефективну роботу підрозділів, узгодження цілей організації, налагодження міжособистісних зв'язків членів колективу.

Економічним ефектом синергізму в межах підприємства більшість науковців вважає взаємодію складових інтелектуального капіталу [10, с. 45].

Основною умовою синергізму є взаємодія елементів системи, тому синергетичний ефект можна спостерігати лише в процесі трудової діяльності. На основі синергізму в процесі спільної праці відбувається розвиток емоційного капіталу людини, удосконалення навичок взаємодії працівників між собою, що у свою чергу позитивно відбивається на емоційній культурі персоналу підприємства та підвищує продуктивність праці. Все це зумовлює виявлення праці нової якості, більш ефективної, націленої на спільний результат, на реалізацію єдиної мети (рис. 1).

У трудовій сфері використовується чимало визначень, що характеризують поняття синергізму, зокрема: «принцип позитивного підбору сил» — це таке поєднання зусиль працівників, коли вони підкріплюють, доповнюють один одного; «закон накопичення вправ» — можливість за незмінного витрачення зусиль отримати більший результат [11, с. 27–28]. На основі цих принципів засобом самовдосконалення працівника стає його емоційний інтелект як основоположна складова синергетичної діяльності.

Завдяки використанню такого унікального ресурсу, як здатність людини до праці інноваційного змісту стає можливим збільшення обсягу продукції за умов зниження витрат робочого часу, екстенсивності та інтенсивності праці, тобто досягнення синергетичного ефекту.

Поділяючи думку В. Марченко [12, с. 27–28], що потенціал синергізму компанії визначається потенціалом самоорганізації працівників як носіїв соціальних та біологічних характеристик, звертаємо особливу увагу на аспект взаємодії працівників у процесі спільної діяльності, що позначається терміном «трудова (кадрова) синергізм». Основними факторами трудового (кадрового) синергізму є: чисельність працівників, освіта, стаж роботи, соціальні характеристики індивіда, моделі, методи та стилі управління, заробітна плата [13, с. 83].

Тобто трудова синергізм виступає спільною діяльністю учасників групи, у результаті якої створюються якісно нові групові зв'язки, якісно новий вид праці, результати якої перевищують суму окремо взятих результатів. Ефект трудового синергізму відбувається на основі емоційного капіталу працівників, який виступає основною передумовою формування ефективних взаємозв'язків у групі (рис. 2).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результат самоорганізації людини та взаємодії людей в колективній діяльності складає емоційну культуру персоналу підприємства, дія якої спрямована на досягнення синергетичного ефекту взаємодії працівників між собою, підрозділів організації та, як результат, організаційної системи в цілому.

Реалізація емоційного інтелекту персоналу відбувається лише в процесі трудової діяльності, що стає породженням кадрового синергізму, на основі якого спостерігається підвищення продуктивності використання людського капіталу, яке можна назвати ефектом синергізму.

Це дає можливість стверджувати, що пошук нових шляхів та інструментів збільшення синергетичного ефекту на основі емоційного капіталу як основного фактора вдосконалення взаємозв'язку між учасниками трудового процесу дозволить підвищити продуктивність праці персоналу та ефективність діяльності організації в цілому.

Література

1. Стейн С. Дж. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи / С. Дж. Стейн, Г. І. Бук ; [пер. з англ.] // Баланс Бізнес Букс. — 2007. — 384 с.
2. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI) / R. Bar-On // *Psicothema*. — 2006. — Vol. 18, supl. — P. 13–25.
3. Mauer J. D. What is emotional intelligence? / J. D. Mauer, P. Salovey // *Emotional development and emotional Intelligence: Educational Implications /*

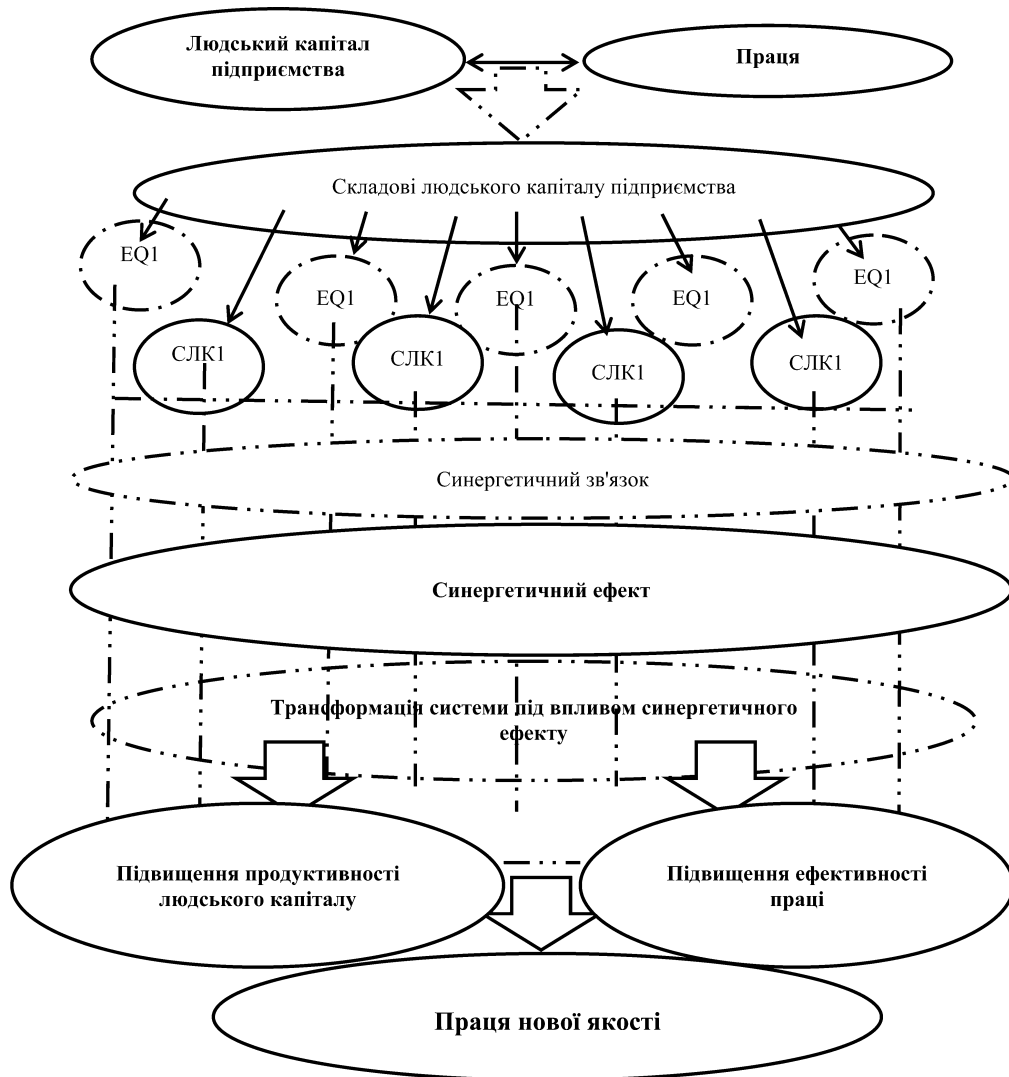

Рис. 1. Синергетичне значення праці у процесі підвищення продуктивності людського капіталу у взаємозв'язку з емоційним інтелектом (джерело: авторська розробка)

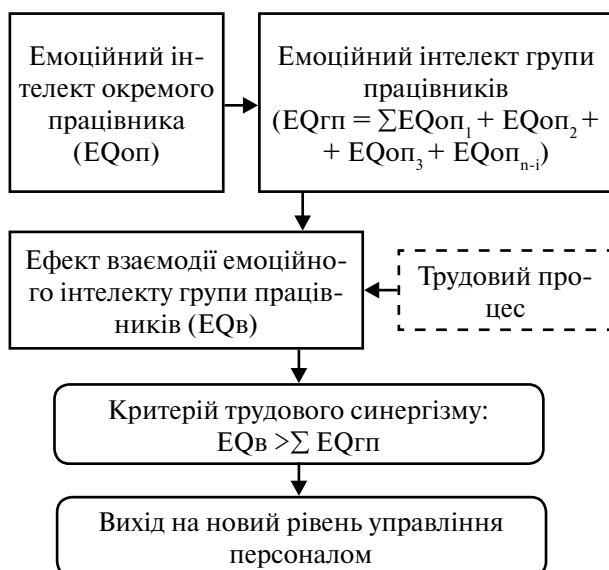

Рис. 2. Ланцюг реалізації кадрового синергізму на основі емоційного інтелекту персоналу (джерело: авторська розробка)

eds. P. Salovey, D. Sluyter. — N. V. : Perseus Books Group, 1997. — P. 3–31.

4. Стейн С. Дж. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи / С. Дж. Стейн, Г. І. Бук ; [пер. з англ.] // Баланс Бізнес Букс. — 2007. — 384 с.

5. Кулаковський Т. Ю Психологічна складова капіталу підприємства / Т. Ю. Кулаковський // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. — 2011 — № 3 (57) — С. 295–297

6. Стейн С. Дж. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи / С. Дж. Стейн, Г. І. Бук ; [пер. з англ.] // Баланс Бізнес Букс. — 2007. — 384 с.

7. Соколова-Бауш Е. А. Самопрезентация как фактор формирования впечатления о коммуникаторе и реципиенте / Е. А. Соколова-Бауш // Мир психологии. — 1999 — № 3. — С. 132–139.

8. Стейн С. Дж. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи / С. Дж. Стейн, Г. І. Бук ; [пер. з англ.] // Баланс Бізнес Букс. — 2007. — 384 с.

9. Пригожин А. И. Методы развития организаций / А. И. Пригожин. — М. : МЦФЭР, 2003. — 293 с.

10. Кожушко І. Ціннісна синергетика природно-економічної взаємодії в цивілізаційному контексті / І. Кожушко // Економіст. — 2008 — № 3. — С. 45–47

11. Ляхов А. В. Поняття и виды синергизма / А. В. Ляхов, М. В. Крачулова // Економіка промисловості. — 2009. — № 4. — С. 25–30.

12. Марченко В. М. Кадровий синергізм процесів злиття та поглинання / В. М. Марченко // Агроінком. — 2009. — № 9–12. — С. 37–40.

13. Хитра О. В. Перспективи досягнення кадрового синергізму на підприємстві / О. В. Хитра // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. Випуск 1, том 1. — 2012. — С. 80–85.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 336.11

В. К. Антошкін

ЕКОНОМІЧНА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА РЕГІОНІВ

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти, що впливають на економічну безпеку України і розвиток української регіональної економіки. Виявлено критерії, за якими оцінюється економічна безпека держави, показано, що економічна та національна безпека держави характеризує ступінь задоволення національних та економічних інтересів країни.

Ключові слова: економічна безпека, національна економіка, управління безпекою.

Summary. This article reviews the main aspects that affect the economic security of Ukraine and Ukrainian development of regional economy. The criteria for assessing the economic security of the state, it is shown that the economic and national security characterizes the degree of satisfaction of the national and economic interests.

Key words: economic security, national economy, security management.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української державності ключове значення набувають регіональні проблеми її безпеки, пов'язані з реалізацією ідеї національної єдності, блокуванням контрреформістських і сепаратистських тенденцій на місцях, розвитком інтеграційних економічних процесів усередині країни і з її стратегічними союзниками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню різних аспектів національної економічної безпеки присвятили свої наукові праці, зокрема, такі вчені, як О. Ф. Белов, О. С. Власюк, І. Г. Мішина, Н. Кирієнко, В. І. Срібний, Л. С. Гринів та ін. Вони у своїх дослідженнях торкаються питань, тісно пов'язаних з економічною природою безпеки держави, з її об'єктами та суб'єктами, сутністю, критеріями, системами показників.

Метою статті є обґрунтування економічної безпеки регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цих умовах у сфері державної регіональної політики необхідно виокремити пріоритетні завдання, що відповідають інтересам національної безпеки України:

— зміцнення територіальної цілісності та державного суверенітету України на основі принципів федералізму. Збереження єдиного економічного простору як основи формування загальнодержавного ринку;

— реалізація нової стратегії територіального розвитку продуктивних сил країни і розміщення галузевих виробництв шляхом підтримки оптимальних територіальних пропорцій у розвитку економіки, включаючи її військово-економічний потенціал. Подолання різких відмінностей у соціально-економічному рівні суб'єктів української держави. Пріоритетний розвиток регіонів, що мають геополітичне і стратегічне значення;

— вдосконалення соціально-економічних відносин. Послідовна реформа адміністративного

устрою країни. Підпорядкування інтересам соціальної, етнічної, бюджетно-податкової політики;

— послідовне формування паритетних економічних і бюджетно-фінансових взаємовідносин між регіональними і державними органами виконавчої влади, що виключають виникнення конфліктних ситуацій.

Особливе значення при цьому має бути звернено на стабілізацію соціально-економічного становища регіонів з високим рівнем соціальної та політичної напруженості.

До регіонів з високим рівнем депресивності відносяться Чернівецька, Тернопільська, Рівненська, Херсонська, Сумська, Чернігівська, Волинська, Житомирська області. Це досить великий ареал території України [1].

Хронічне обмеження інвестицій, застій та інерційність структури господарства, зниження ефективності виробництва є причиною появи депресивних регіонів, що економічно деградують. Державне регулювання інвестиційної діяльності в депресивних регіонах має ґрунтуватися на врахуванні загальних тенденцій розвитку національної економіки і лише відповідним чином корегуватися й уточнюватися у зв'язку з їхніми особливостями. Створення тут спеціальних умов для інвестиційної діяльності може бути виправданим [2].

Головну увагу слід приділяти вирішенню таких стратегічних завдань [3]:

— ліквідації глибоких структурних деформацій у більшості депресивних регіонів, що зумовлюють зниження ділової, у тому числі інвестиційної, активності, нівелювання негативних наслідків несприятливих стартових умов входження в ринок;

— запобіганню руйнації наявного виробничого і науково-технічного потенціалу через різке скорочення інвестування при критичному рівні зносу основних фондів, що істотно обмежує можливості активізації економічної діяльності;

© В. К. Антошкін, 2014

— удосконаленню механізму державного регулювання інвестицій для стимулювання довгострокових вкладень фінансових ресурсів і створення сприятливого інвестиційного клімату.

Економічна безпека регіону — це сукупність умов та факторів, що характеризують поточний стан економіки, стабільність, стійкість і поступальність її розвитку. Одночасно це ступінь, з одного боку, інтеграції регіональної економіки з економікою держави, а з іншого — регіональної незалежності.

На нашу думку, предметом діяльності влади в галузі економічної безпеки регіону, зокрема, є:

— виявлення і моніторинг факторів, що впливають на сталий розвиток території в поточній ситуації та перспективі;

— формування економічної політики в руслі загальнодержавної стратегії економічної реформи;

— недопущення дискримінації з боку державних органів відносно території;

— паритетна участь у державних програмах з розвитку регіонів, розміщенні державних замовлень тощо.

Структура загроз економічній безпеці регіону:

1) зовнішньополітичні (територіальний сепаратизм, політичні загрози, політичне протистояння із центром);

2) внутрішні загрози безпеки (загрози в реальному секторі економіки, руйнування інвестиційно-інноваційного комплексу, загрози в соціальній сфері, енергетичні та продовольчі загрози);

3) зовнішньоекономічні загрози (валютно-фінансові, економічні).

Особливе занепокоєння викликає такий сильнодіючий фактор зниження рівня безпеки, як осередки соціальної напруженості. До них відносяться: а) вогнища політичної напруженості; б) регіони з небезпечною концентрацією населення, що знаходиться нижче рівня бідності; в) райони вимушеної міграції населення з країн ближнього зарубіжжя; г) регіони та міста — потенційні центри надмірно високого безробіття.

До основних критеріїв, що характеризують інтереси регіону в галузі безпеки і забезпечують прийнятні для більшості населення умови життя і розвитку особистості, стійкість соціально-економічної ситуації, політичну стабільність, цілісність суспільства та економіки, належать:

— здатність економіки функціонувати в умовах режиму розширеного відтворення;

— межі критичної залежності економіки від імпорту найважливіших видів продукції, виробництво яких на необхідному рівні може бути організовано в країні;

— держконтроль над стратегічними ресурсами;

— стійкість фінансової системи; підтримання наукового та інноваційного потенціалу;

— збереження економічної єдності в регіоні;

— забезпечення необхідного рівня державного регулювання економічних процесів з метою формування умов для нормального функціонування ринкової економіки.

У Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» в редакції Указу Президента України № 389/2012 від 8 червня 2012 року [4] серед найважливіших заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки, названий моніторинг факторів, що визначають загрози економічній безпеці. До числа найбільш серйозних загроз віднесено зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів. Відповідно до переліку загроз економічній безпеці, що містяться в названому вище Указі Президента, були прийняті соціально-економічні показники, що характеризують регіон. Дамо вельми коротке обґрунтування цього переліку.

У зв'язку з поставленим завданням — моніторинг та аналіз соціально-економічного становища регіонів — виникає перелік показників, який повинен забезпечувати, з одного боку, проведення максимально ємного і достовірного аналізу, а з іншого — можливість швидкого отримання інформації для їх розрахунків.

Об'єктами економічної безпеки є економічні відносини суб'єктів різного рівня, у тому числі — регіонального.

Після низки експериментальних розрахунків було прийнято рішення про використання семи основних показників, що відповідають усім перерахованим вимогам:

— відношення середньої заробітної плати (з урахуванням виплат соціального характеру) до прожиткового мінімуму в регіоні,

— рівень злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення),

— прострочена дебіторська заборгованість на душу населення,

— прострочена кредиторська заборгованість на душу населення,

— заборгованість із заробітної плати на душу населення,

— рівень безробіття,

— співвідношення кількості безробітних з кількістю вакансій.

Набір наведених вище показників дозволяє найбільш оперативно здійснювати порівняльний аналіз економічного становища в регіонах з точки зору соціально-економічної стабільності. Крім того, як показала практика, збір інформації для їх отримання з періодичністю в місяць забезпечує можливість організації оперативного моніторингу.

Управління безпекою — безперервний процес забезпечення та захисту економічних інтересів регіону від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечується шляхом здійснення комплексу заходів, спрямованих на підтримку стійкості та по-

тенціалу розвитку економіки регіону. Основними завданнями управління безпекою є:

— оцінка і вироблення напрямків діяльності щодо забезпечення економічної безпеки;

— розробка пропозицій щодо вдосконалення взаємодії між учасниками системи;

— планування і проведення контрольних та профілактичних заходів з безпеки.

Результати функціонування системи виявляються у такому:

— створення єдиної інформаційної бази даних (системи індикаторів);

— визначення основних загроз і розробка заходів щодо їх усунення;

— координація та методичне керівництво діяльністю адміністрацій міст і районів, державних підприємств і установ регіону, громадських організацій з питань антикризового управління;

— впровадження в практику органів влади принципів професійної поведінки антикризових управляючих;

— вироблення єдиних стандартів і методів антикризового управління;

— розробка програм розвитку проблемних територій регіону.

Основними перевагами пропонованої системи є:

— можливість безперервно відстежувати негативні зміни в соціально-економічних відносинах регіону;

— малозатратність при її створенні та функціонуванні;

— стимулювання роботи регіональних органів влади за принципом взаємодії держави і суспільства;

— висока ефективність функціонування за рахунок колегіального прийняття рішень, чіткого розподілу відповідальності за виникнення кризових ситуацій та їх нейтралізацію за конкретними відомствами.

У зв'язку з тим, що основним бар'єром на шляху виникнення кризових ситуацій у соціально-економічних відносинах регіону має стати

скоординована діяльність органів влади, виникає необхідність у визначенні інструменту реалізації ними своїх функцій і повноважень щодо забезпечення безпеки. Таким інструментом має стати регіональна цільова програма щодо забезпечення економічної безпеки.

Під регіональною цільовою програмою розуміється комплекс виробничих, соціально-економічних, організаційно-господарських та інших заходів, пов'язаних із завданнями, ресурсами і термінами здійснення, що забезпечують ефективне вирішення системних проблем у сфері економічного, екологічного, соціального та культурного розвитку регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Саме системні проблеми в різних сферах регіону і є джерелом кризових ситуацій, подолання і запобігання яких є головним завданням забезпечення економічної безпеки.

Література

1. Купчишина Т. Проблеми і перспективи розвитку депресивних регіонів України [Електронний ресурс] / Т. Купчишина. — Режим доступу : http://confiapv.at.ua/publ/konf_23_24_05_2013_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/problemi_i_perspektivi_rozvitku_depresivnikh_reghioniv_ukrajini/65-1-0-2437.

2. Кірілюк Р. П. Державний механізм інвестування в підприємства депресивних регіонів [Електронний ресурс] / Р. П. Кірілюк. — Режим доступу : <http://www.bsfa.edu.ua/files/konf/22032013/s3/Kirilyuk.pdf>.

3. Депресивні регіони і механізм інвестування їхнього розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/983/76/1/1/>.

4. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» в редакції Указу Президента України № 389/2012 від 8 червня 2012 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U389_12.html.

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті досліджено роль регіонів в умовах посилення глобалізаційних процесів, сформульовано основні конкурентні переваги кластерного розвитку та інтенсифікації інноваційних процесів, вказано на особливості трансформації стратегії підвищення конкурентоспроможності регіону в умовах нової економіки, запропоновано стратегію інноваційної кластерної моделі розвитку регіонів України.

Ключові слова: регіональний розвиток, трансформаційні процеси, нова економіка, кластери, регіональна конкурентоспроможність.

Summary. Investigated the importance of regions in the context of increasing globalization processes, formulated the main competitive advantages of cluster development and intensification of innovation processes studied features of transformation strategy to improve the region's competitiveness in the new economy, propose a strategy for innovation cluster model of development of the regions of Ukraine in the article.

Key words: regional development, transformation processes, new economy, clusters, regional competitiveness.

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація, що склалась в українських регіонах, потребує оновлення підходів до здійснення регіонального управління. У свою чергу, це обумовлює необхідність виявлення факторів, які можуть стримати негативні тенденції, що виникли у зв'язку з глобальними економічними трансформаціями, та забезпечити підвищення конкурентоспроможності регіонів України на засадах їхнього саморозвитку та самоорганізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційної стратегії регіонального розвитку економіки в контексті підвищення конкурентоспроможності регіону дослідили в своїх працях такі науковці, як В. М. Геєць, Н. М. Грущинська, С. І. Соколенко, Н. Ю. Буга, Д. Г. Лука'ненко, Л. І. Федулова, Л. Яремко та ін. Методика цього дослідження базується на тому, що, незважаючи на значну кількість публікацій з проблем інноваційного розвитку регіону та держави, недостатньо дослідженим залишається питання наукового обґрунтування найбільш ефективних моделей інноваційного розвитку, зокрема кластерної.

Метою дослідження є визначення особливостей формування інноваційних стратегій регіонального розвитку в умовах нової економіки та розробка стратегічної моделі інноваційного розвитку регіонів України, що може бути основою підвищення конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Спостерігається значна розбіжність між рівнями розвитку Києва і «промислового трикутника» (Донецької, Дніпропетровської, Харківської областей) та решти областей України. Структура промислового комплексу регіонів за останні роки не зазнала відчутних змін, тому для більшості регіонів вирішальне значення, як і раніше, мають одна-дві галузі [1, с. 12]. Залишається значною диферен-

ціація рівня оплати праці за видами економічної діяльності та регіонами, що створює складні проблеми в забезпеченні єдиних національних стандартів рівня життя, подоланні бідності та становленні середнього класу.

Одна з найпопулярніших стратегій конкуренції останніх років належить професору Гарвардської школи бізнесу, ідеологу кластерного розвитку економіки М. Портеру, яка передбачає три основних напрямки: мінімізацію виробничих витрат, диференціацію (унікальність) продукту, концентрацію на вузькому сегменті ринку. Проте, як стверджував М. Портер, жодна з цих стратегій не гарантує повного успіху, адже всі учасники ринку зацікавлені в послабленні конкуренції. Відповідно до концепції М. Портера досягти успіху в конкурентній боротьбі можливо, лише відібравши успіх у іншого [2]. За визначенням М. Портера, кластер — група географічно взаємопов'язаних компаній і організацій, що діють в певній сфері та характеризуються спільністю напрямів діяльності і взаємодоповненням одна одної [2, с. 258].

Головними перевагами кластерної організації виробництва є такі:

— зміцнення співробітництва між бізнесом, наукою та державою. Світова практика засвідчує, що заснування кластерів часто відбувається в межах державно-приватного партнерства за активної участі держави як засновника та спонсора кластерних ініціатив на початкових етапах, а також науководослідних інститутів, що відіграють роль сполучної ланки між промисловістю, державою та наукою;

— зростання ефективності роботи компаній завдяки швидшому доступу до ресурсів, знань, інноваційних технологій і постачальників, а також завдяки зменшенню транзакційних витрат;

— активізація інноваційної діяльності компаній. Завдяки так званому ефекту переливу (spill-

over) і тіснішому контакту зі споживачами та іншими компаніями виникають можливості створення й поширення нових ідей і технологій серед учасників кластера та за його межами, що сприяє насамперед зростанню доданої вартості продукції та орієнтації виробництва на виготовлення високотехнологічної продукції кінцевого споживання;

— підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів і країни в цілому, зумовлене вищим рівнем довіри інвесторів до розвинених мережевих структур (порівняно з окремими дрібними компаніями), а також наявністю гарантій і пільг інвесторам з боку держави у випадку її участі у кластерних ініціативах;

— пришвидшення темпів створення та розвитку нового бізнесу. Нові компанії мають можливість розвиватися у сприятливіших умовах через налагодженість зв'язків із партнерами у межах кластера;

— формування замкненого виробничого циклу (та ланцюга зростання доданої вартості) у межах країни завдяки створенню у межах кластера від-

сутніх раніше у виробництві ланок, що напряму пов'язано з розвитком імпортозаміщення [3, с. 591].

Формування та функціонування регіонального інноваційного кластера (рис. 1) забезпечить такі переваги регіону:

— узгодженість діяльності регіональних та центральних органів влади у сфері інноваційного розвитку;

— мобілізація внутрішніх резервів інноваційного розвитку;

— отримання синергетичного ефекту від комплексності інноваційних процесів у регіоні;

— поліпшення соціального клімату;

— створення сприятливого соціально-культурного середовища для виробництва і трансферу знань і технологій;

— активізація розвитку та реалізації інтелектуального потенціалу регіону.

Кластерні утворення забезпечують не тільки розвиток наукового та інноваційного потенціалу регіону, але й сприяють залученню іноземних інвестицій, що у свою чергу сприяє створенню

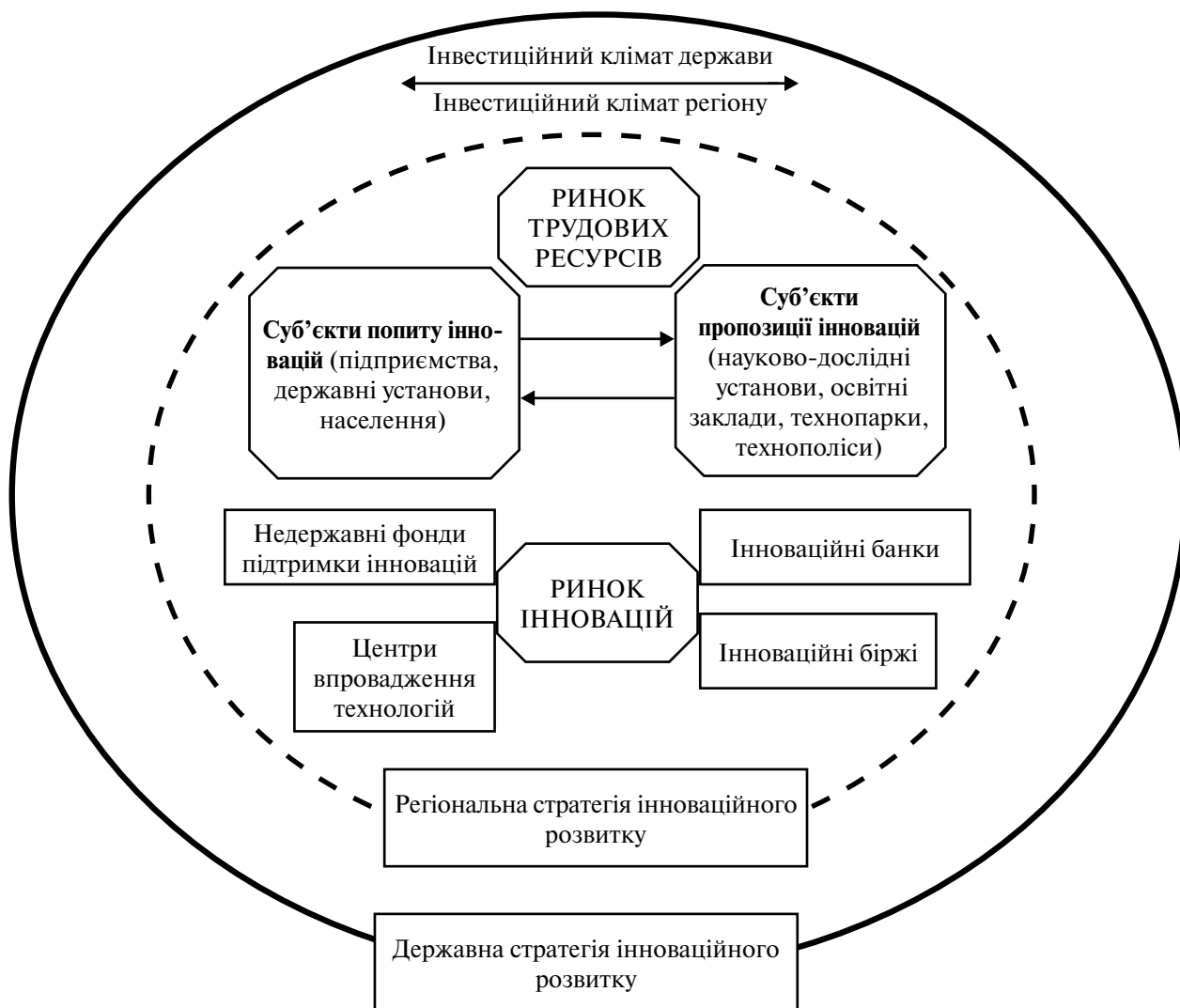

Рис. 1. Стратегічна модель регіонального інноваційного кластера

нових робочих місць, розвитку інфраструктури регіону. Кластер виступає інструментом вирішення соціально-економічних проблем регіону. Концентрація науки, освіти та бізнесу навколо єдиної ідеї сприяє досягненню кластером, а отже, і регіоном його базування, глобальної конкурентоспроможності.

В Україні є всі передумови для розвитку кластерів у високотехнологічних напрямках на основі наявних техно- та індустріальних парків: біотехнологій, систем спеціального та подвійного призначення на базі наукового парку «Київська політехніка»; ядерних технологій на базі технополісу «П'ятихатки» у м. Харків; електронної промисловості на базі індустріального парку в с. Розівка (Закарпаття); машинобудування на базі індустріального парку «Соломоново» (Закарпаття) тощо.

В умовах сучасного надзвичайно конкурентного середовища широкої популярності набула стратегія «блакитного океану», авторами якої є Чан Кім та Рене Моборн. Сутність цієї стратегії полягає в тому, що уникнення конкурентної боротьби можливе за допомогою створення «блакитних океанів» — ринків, на яких відсутня конкуренція. Створення такого ринку передбачає випуск унікального продукту. Основний постулат цієї концепції — «щоб перемогти в конкурентній боротьбі — треба не вступати в цю боротьбу взагалі». Ринки, на яких його учасники намагаються перевершити своїх конкурентів, перетягнути більшу частину існуючого попиту, Ч. Кім та Р. Моборн назвали «червоні океани». «Блакитні океани» натомість передбачають відхід від конкуренції шляхом переходу до не зайнятих ніким ринкових ніш, що, безумовно, потребує творчого підходу.

Сучасні роботи з регіональної економіки П. Кругмана [4], М. Фуджита, А. Трейвіша свідчать про те, що поряд із агломераційними процесами відбуваються дезурбанізаційні процеси, тобто переміщення суб'єктів економічних відносин із «ядра» розвитку до його периферії, що дає імпульс розвитку і для периферії, де починають формуватися нові промислові кластери. В умовах «нової економіки» чи «економіки знань» забезпечення стійкого соціально-екологічно-економічного розвитку регіону неможливе без формування інноваційної моделі економіки регіону [4].

Умовою зміцнення конкурентних позицій регіонів є виконання регіональними системами таких функцій:

— узгодження і захист інтересів регіону всередині країни і за кордоном. Владні структури мають забезпечувати створення умов для того, щоб кожний суб'єкт країни максимально використовував свій потенціал і все менше потребував державної допомоги;

— посилення конкурентних позицій регіону завдяки залученню інвесторів та удосконаленню

економічної структури, сприянню розвитку в регіоні малого і середнього бізнесу;

— створення системи регіональних пільг і гарантій для діяльності підприємницьких, комерційних структур та інвесторів;

— нарощування зовнішньоекономічного потенціалу і розширення торговельно-економічних зв'язків регіонів [5, с. 9].

Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку. Основною ознакою сучасного розкладу сил у світі є суттєвий відрив країн-лідерів, що створюють світовий «інноваційний анклав», від менш потужних країн, які змушені повністю залежати від позиції «активних гравців». У країнах, що належать до інноваційних лідерів, спостерігається висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу (з найбільшим вмістом доданої вартості в ціні продукту), переважно високотехнологічна структура національного виробництва, винесення за межі власної країни промислово-технологічного циклу виробництва, які є екологічними, ресурсоемними тощо, зосередження найбільших фінансових потоків. Попри те, що між цими країнами спостерігається жорстка конкуренція за високорентабельні види діяльності, у випадках виникнення спільної загрози існуванню чинної соціально-економічної моделі вони об'єднують свої зусилля для реалізації спільної політики щодо джерел цієї загрози.

Проблема співвідношення та взаємозв'язку інновацій та інвестицій, взагалі, вимагає окремого аналізу. Зазвичай, саме інвестиція є безпосереднім носієм інновації, отже, реалізація інноваційної політики у несприятливому інвестиційному кліматі практично неможлива. Між тим теоретично інновація без інвестиції також може мати місце (звісно, якщо не йдеться про базову інновацію). Зокрема, інновація для поліпшення може бути здійснена в організаційно-збутовій, навіть технологічній сферах (без заміни основних фондів), якщо держава зможе достатньо кваліфіковано взяти на себе частину вищезгаданих ринкових екстерналій, зокрема у виді інвестицій в людський капітал — перенавчання працівників, підвищення кваліфікації у сфері комерційної діяльності тощо або у сферах інформаційного чи інфраструктурного забезпечення [6, с. 182]. Таким чином, саме у ресурсодефіцитній економіці з ознаками несприятливого інвестиційного клімату виважена стимулювальна політика держави в інноваційній сфері є особливо важливою.

Незадовільний стан науково-інноваційної сфери негативно позначається на техніко-економічному рівні виробництва та стані міжнародної науково-технологічної співпраці України. В умовах, коли інновації ініціюють лише 13 % підприємств, а впроваджують 10,8 %, знижується частка

інноваційної продукції. У 2003–2013 рр. майже 40 % нових технологій були придбані за кордоном, причому більшість — для галузей, які мають в Україні власну розвинену наукову базу (хімія і нафтохімія, металургія, машинобудування). Тому забезпечення конкурентоспроможності економіки України через інновації має стати метою національної економічної політики. Такий розвиток економіки має базуватися на визначенні довгострокових пріоритетів, які обумовлюють орієнтацію національної економіки на визначення раціональної спеціалізації й оптимальної структури, що сприятиме досягненню найбільш можливих темпів економічного зростання та підвищенню рівня життя. У стратегічному контексті істотне підвищення конкурентоспроможності економіки України можливе лише за рахунок інноваційно-структурних механізмів модернізації економіки та розширення участі в міжнародному поділі праці на основі технологічних, а не цінних конкурентних переваг [7, с. 65].

Національні економіки, яким вдалося розвинути внутрішні інноваційні можливості щодо швидкої адаптації та відновлення, матимуть конкурентні переваги, стабільні в довгостроковому періоді. Це передбачає відмову від надмірної залежності від дешевої і відносно некваліфікованої праці як джерела конкурентоспроможності на користь підготовки робочої сили, збільшення зусиль щодо впровадження і поширення технологічних інновацій для підвищення ефективності використання факторів виробництва.

Важливою особливістю є вивірена у часі та в галузевих пріоритетах точкова підтримка технологічних і експортоорієнтованих виробництв. Зарубіжний досвід свідчить, що і в складних економічних умовах сильна держава може здійснювати в певних мінімальних обсягах орієнтовану промислову політику [8].

Основою створення конкурентних переваг регіону виступають:

— суб'єкти управління процесом забезпечення конкурентоспроможності регіону, на які покладено завдання вдосконалення нормативно-методичного забезпечення конкурентоспроможності регіону, стратегічного планування і проектування регіональної та міжрегіональної конкурентоспроможності, реалізації ефективної та повноцінної державної регіональної політики, включаючи децентралізацію влади і фінансових ресурсів;

— суб'єкти господарської та підприємницької діяльності, функціонування яких залежить від ефективного використання сировинних, трудових та фінансових ресурсів, повноцінної інфраструктури, належної техніко-технологічної бази, здорового конкурентного середовища, наявності економічного потенціалу та передумов розвитку;

— населення регіону, до основних характеристик конкурентоспроможності якого варто віднести розвиток людського капіталу, підвищення рівня якості життя, покращення системи соціальних послуг, капіталізацію життя і праці;

— співробітництво з іншими країнами та регіонами на основі розвитку інтеграційних форм діяльності [9, с. 23].

Інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві.

З вищенаведеного витікає, що стимулювання інноваційного розвитку не може бути обмеженим лише точковим стимулюванням обраних тем досліджень чи розробок, а має бути спрямоване на створення умов для масового пошуку результативних шляхів технологічних змін і швидкої підтримки позитивних знахідок. Відтак головним завданням інноваційної політики держави є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій за усіма сферами національної економіки.

Висновки. Регіональні кластери стають катализаторами інноваційного розвитку регіону, підвищення його конкурентоспроможності. Формування та розвиток інноваційного потенціалу регіонів України сприятиме трансформації гострих міжрегіональних конкурентних відносин у взаємовигідне співробітництво на принципах конкурентної стратегії, яка отримала назву «коопетишн» — поєднання стратегії конкуренції та співробітництва на користь національних інтересів. При розробці інноваційної політики держави та регіону необхідно спиратися на концепцію технологічного динамізму, якої дотримуються більшість розвинених країн на сьогодні. Важливим показником інноваційності економіки є обсяги і структура зовнішньої торгівлі. Частка вітчизняної наукомісткої продукції на світовому ринку становить близько 0,01 %, що не відповідає як науково-технічному потенціалу регіонів України, так і провідним тенденціям розвитку сучасної світової економіки.

Попри високий рівень відкритості національної економіки внесок України у загальний обсяг світового експорту товарів і послуг досить незначний. Це суттєво звужує перспективи формування конкурентоспроможності економіки, оскільки саме платоспроможність та потужність внутрішнього ринку визначають стабільність та динамічність соціально-економічного розвитку країни. Маючи вигідні первинні конкурентні переваги,

а саме: високий рівень кваліфікації працівників, базу високотехнологічних виробництв, власну сировинну базу для більшості промислових виробництв, вигідне географічне розташування, забезпеченість власною електроенергією, потенційно потужний внутрішній ринок та широку диверсифікацію виробництва, Україна має високі шанси посісти вагоме місце у міжнародному поділі праці.

Література

1. Брикова І. В. Детермінанти міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів в глобальному економічному просторі / І. В. Брикова ; гол. редактор Д. Г. Лук'яненко // Міжнародна економічна політика : наук. журнал. Вип. 7. — К. : КНЕУ, 2007. — С. 5–27.
2. Портер М. Конкуренція / Майкл Портер ; [пер. с англ.]. — М. : Издательский дом «Вильямс», 2006. — 608 с.
3. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. — К. : Логос, 2004. — 848 с.
4. Krugman P. The Role of Geography in Development / Paul Krugman // International Regional Science Review. — 1999. — № 2. — Vol. 22. — P. 142–161.
5. Філонич В. С. Фактори та передумови формування конкурентоспроможності регіонів / В. С. Філонич, Т. О. Праченко, О. О. Носирев // Вісник МСУ. Серія «Економічні науки». — Харків, 2008. — № 1, Т. XI. — С. 8–11.
6. Лук'яненко Д. Г. Глобалізація та конкурентоспроможність: методологія досліджень і системних оцінок / Д. Г. Лук'яненко // Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : монографія : у 2 т. — Т. I / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Лук'яненко // Глобальна економічна інтеграція : монографія. — К. : КНЕУ, 2008. — 242 с.
7. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналіт. доп. / С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. — К. : НІСД, 2011. — 80 с.
8. Грущинська Н. М. Міжнародна спеціалізація економіки України в умовах технологічних трансформацій : монографія / Н. М. Грущинська. — К. : Стилос, 2011. — 346 с.
9. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія / за ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. — Львів : Ліга Прес, 2010. — 488 с.

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ВАЛЮТНОГО РИНКУ І МІНІМІЗАЦІЯ ЙОГО РИЗИКІВ

Анотація. У статті здійснено наукове-методичне обґрунтування проблеми стабілізації валютного ринку і поступове впровадження процесу лібералізації з метою розширення можливостей національних установ та організацій у здійсненні зовнішніх запозичень.

Ключові слова: валютний ринок, лібералізація, валютний курс, валютне регулювання, валютна політика.

Summary. The scientific methodological study of the problem of stabilization of the currency market and the gradual implementation of the liberalization process in order to empower national institutions and organizations in the implementation of external borrowing is carried in the article.

Key words: the foreign exchange market, liberalization, exchange rate, currency regulation, exchange policy.

Постановка проблеми. Сучасна економіка України значною мірою залежить від зовнішніх умов: цін на енергоносії, змін кон'юнктури на експортних ринках, потоків капіталу тощо. Збільшується присутність нерезидентів, швидко накопичується зовнішній борг, що спричиняє, у свою чергу, ріст валютного ризику. Продовжується валютна лібералізація, яка може стимулювати економічне зростання і водночас суттєво підвищує рівень уразливості від глобальних фінансових криз. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема стабільного валютного ринку та розробка ефективної валютної політики, оскільки валютний курс є одним із чинників зовнішнього середовища, який значно впливає не тільки на показники зовнішньоекономічної діяльності (конкурентоспроможність вітчизняних виробників, обсяги імпортно-експортних операцій тощо), але і на функціонування банківського сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, присвячених проблемі лібералізації валютного ринку, потрібно виокремити дослідження таких науковців, як Я. Белінська, О. Дзюблюк, С. Голов, С. Кулінець, В. Міщенко, А. Нідзельська, К. Шульга та інші.

Разом з тим потребують уточнення підходи щодо стабілізації валютного ринку України з метою продовження процесу валютної лібералізації, зменшуючи втручання НБУ та органів влади.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів науковців до розкриття змісту поняття «валютна лібералізація» та обґрунтування заходів її поступового впровадження.

Виклад основного матеріалу. В умовах фінансової кризи валютна політика може як пом'якшити, так і посилити передання дії зовнішніх шоків на економіку України. Відповідне коректування валютної політики має диктуватися не лише поточним рівнем валютного ризику, але й враховувати загальний стан економіки (динаміка імпорту-експорту, розмір зовнішніх інвестицій, темпи інфляції, розмір золотовалютних резервів тощо). Отже,

в сучасних умовах господарювання вітчизняний банківський нагляд виявився недостатньо ефективним та оперативним (наприклад, запізніле введення тимчасової адміністрації). Недосконалі методи нагляду та низький рівень оперативності їх застосування лише поглибили проблеми банківського сектору економіки України.

Зазначимо, що розвиток валютного ринку України можна умовно поділити на шість етапів (перші п'ять етапів вказані в табл. 1).

Як видно з табл. 1, перший етап (1991–1993 рр.) характеризувався відсутністю національного законодавства з питань валютного регулювання і валютного контролю, недосконалістю економічної і податкової політики, яка проводилася у сфері зовнішньоекономічної діяльності, низьким рівнем організації роботи банківської системи у цій сфері, наявністю незначних обсягів валютних резервів Національного Банку України і реальною загрозою їх повного вичерпання в умовах девальваційного тиску на курс національної валюти, активним використанням іноземних валют у внутрішньому грошовому обігу [11].

Другий етап (1994–1996 рр.) розвитку валютного ринку характеризувався запровадженням обов'язкового резервування від коштів, які знаходяться на валютних депозитних рахунках.

Поступовий вихід з кризової ситуації сприяв становленню рівних умов доступу комерційних банків до банківських аукціонів НБУ, що також супроводжувалося зниженням облікової ставки та зняттям обмежень на вартість кредитів, виданих комерційними банками. Однак аукціонна форма торгів виявилася неефективною, оскільки не відповідала наявним умовам валютного регулювання. З метою сприяння розвитку валютного ринку та зовнішньоекономічних відносин із жовтня 1994 р. було відновлено торги іноземною валютою на Українській міжбанківській валютній біржі [6].

На третьому етапі (1997–1998 рр.) відбувалося призупинення економічного спаду та подальша лібералізація валютного ринку. У цей період

Етапи розвитку валютного ринку України*

Етап	Основні події
Перший (1991–1993 рр.)	1 січня 1992 р. було введено купони багаторазового використання, у листопаді — гривня. У вересні 1992 р. розпочала роботу Валютна біржа НБУ, засновниками якої стали понад 40 комерційних банків, а в липні 1993 р. її було реорганізовано в Українську міжбанківську валютну біржу. Встановлено граничний розмір маржі між курсом купівлі та курсом продажу іноземної валюти: за безготівковими операціями не більше, ніж 2,5 % від офіційного валютного курсу, за готівковими операціями — не більше, ніж 2,5 % від подвоєного офіційного валютного курсу. У 1992 р. було розпочато роботу зі створення офіційного валютного резерву НБУ (долар США — 40 %, німецька марка — 20 %, екю — 20 %, інші валюти — 15 %, золото — 5 %).
Другий (1994–1996 рр.)	3 11 березня 1994 р. було започатковано аукціони з продажу долара США, а з квітня — німецької марки і російського рубля. У 1995 р. остаточно був сформований міжбанківський ринок, де угоди уклалися безпосередньо між банками, уповноваженими здійснювати валютні операції. У 1995 р. було скасовано обов'язковий викуп 10 % валютних надходжень суб'єктів господарювання до офіційних валютних резервів НБУ.
Третій (1997–1998 рр.)	3 вересня 1998 р. було введено обов'язковий продаж 75 % надходжень в іноземній валюті на користь резидентів і в цьому ж місяці вимогу знижено до 50 %. З грудня 1998 р. було введено тимчасові обмеження на кредитування банківськими установами резидентів в іноземній валюті, безготівкові операції з купівлі-продажу вільно конвертованої валюти проводилися лише через Українську міжбанківську та Кримську валютні біржі, було введено обов'язкове документальне підтвердження клієнтом фактичного надходження товарів та отримання послуг при розгляді заявок на купівлю іноземної валюти.
Четвертий (1999–2004 рр.)	У грудні 1999 р. було започатковано роботу Торговельної сесії та Системи підтвердження угод на міжбанківському валютному ринку, згідно з якими щоденні валютні операції здійснювалися у режимі реального часу. З другого півріччя 1999 р. від режиму валютного коридору НБУ перейшов до режиму плаваючого обмінного курсу, а з лютого 2000 р. таку валютну політику визнано офіційною. 3 1 липня 1999 р. було скасовано обмеження на попередню (авансову) оплату за імпорними договорами. Із січня 2000 р. банківські установи отримали дозвіл на кредитування в іноземній валюті фізичних осіб.
П'ятий (2005 — вересень 2008 рр.)	У березні 2005 р. було скасовано обов'язковий продаж 50 % надходжень в іноземній валюті на користь резидентів. У листопаді 2007 р. до складу зобов'язань банків, які підлягають обов'язковому резервуванню, віднесено кошти, залучені банками від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів. З метою зниження валютного ризику НБУ встановив вимоги щодо його покриття капіталом (відповідно до вимог адекватності капіталу) через лімітування відкритих валютних позицій.

Примітка: * складено авторами за даними [2; 6; 7; 11].

валютний ринок України зазнав значного тиску внаслідок залучення урядом України короткотермінового капіталу іноземних інвесторів для потреб фінансування дефіциту бюджету шляхом реалізації облігацій внутрішньої державної позики безпосередньо через міжбанківський ринок та Українську міжбанківську валютну біржу. Тиск коштів нерезидентів протягом року був нерівномірним (у січні-серпні 1997 р. спостерігався значний приплив валютних коштів, а у вересні 1997 р. — відплив іноземного капіталу у зв'язку з фінансовою кризою в Азії).

Використання валютного коридору як одного з елементів управління ринком дало можливість визначити чіткі орієнтири для учасників зовнішньоекономічної діяльності, а жорстка верхня межа стала важливим антиінфляційним фактором, що дало змогу попередити інфляційні очікування й ефективно стримувати темпи внутрішнього знецінення гривні [2, с. 24].

Розвиток валютного ринку на четвертому етапі (1999–2004 рр.) відбувався в умовах виходу з економічної кризи та поступового економічного зростання, зумовленого нарощенням обсягу виробництва, зниженням рівня інфляції,

дефіциту бюджету, збільшенням експорту, що забезпечило формування позитивного сальдо поточного рахунку. Зазначені економічні зрушення дали можливість знизити значення облікової ставки НБУ, що позитивно позначилося на вартості кредитів для суб'єктів господарювання та населення, сприяючи підвищенню доступності позикових ресурсів для суб'єктів ринку. Це дозволило поступово відійти від жорсткого адміністративного регулювання та взяти курс на лібералізацію валютного ринку.

НБУ на підставі даних за операціями купівлі-продажу валюти, яку одержував від комерційних банків, самостійно визначав офіційний курс гривні до інших іноземних валют.

На п'ятому етапі (2005 — вересень 2008 рр.) відбувається сповільнення темпів економічного розвитку, що виявлялося у зниженні приросту ВВП, значному зростанні дефіциту бюджету, від'ємного сальдо поточного рахунку і рівня інфляції. Також у цей період надходить значний обсяг спекулятивного капіталу, негативний вплив якого посилювався через зростання зовнішніх корпоративних запозичень та приросту іноземних інвестицій від приватизації.

Починаючи з 2005 р. для лібералізації валютної політики Національного Банку України було властивим збільшення терміну, протягом якого резидент зобов'язаний зарахувати виручку в іноземній валюті на валютний рахунок, зниження вимог переліку спеціальних документів, необхідних для отримання банківської ліцензії, та документів для отримання письмового дозволу, підвищення норм вивезення та ввезення готівки і банківських металів через митний кордон України (проте вимоги до розміру регулятивного капіталу, формування якого є основною умовою для отримання дозволу на здійснення операцій із валютними цінностями, помітно посилювалися) [2, с. 27].

Лібералізація валютної політики супроводжувалася встановленням жорсткіших вимог у сфері валютного регулювання та підвищенням відповідальності за порушення вимог валютного законодавства. Зокрема, одним з основних інструментів регулювання валютного ризику для банківських установ було встановлення нормативів їх відкритої валютної позиції.

Валютна позиція уповноваженого банку визначалася щоденно, окремо для кожної іноземної валюти та кожного банківського металу. До листопада 2005 р. значення цих нормативів (Н 13, Н 13–1, Н 3–2) відповідно становили не більше, ніж 35, 30 та 5 %. Із внесенням зміни значення нормативу Н 13 встановлено на рівні не більше, ніж 30 %, Н 13–1 — 20 %; Н 13–2 — 10 % [7].

Шостий (сучасний етап) розпочинається з вересня 2008 р., коли ситуація на валютному ринку змінилася, зокрема, суттєво скоротилися надходження іноземної валюти в країну через світову фінансову кризу. Причиною загострення ситуації також було зниження надходження виручки від експорту продукції через падіння світових цін на традиційні товари експорту. Унаслідок зазначених змін, що супроводжувалися стрімким зростанням попиту на іноземну валюту, посиленням девальваційних очікувань у суспільстві та загальною невизначеністю, відбулося знецінення національної валюти на міжбанківському валютному ринку. Відсутність економічних передумов посилення обмінного курсу національної валюти призвело до початку стрімкого знецінення гривні: за вересень девальвація офіційного курсу становила 0,32 %, жовтень — 18,5 %, листопад — 17,04 %, грудень — 14,21 % [2, с. 29].

Значне знецінення гривні було зумовлено низкою структурних та зовнішньоторговельних дисбалансів, пов'язаних насамперед з:

— недостатньою конкурентоспроможністю вітчизняних товаровиробників як на зовнішньому, так і внутрішньому ринках збуту;

— недостатньо ефективним використанням зовнішніх запозичень, які за активним стимулюванням споживчого попиту спрямовувалися на інвестиційні цілі за остаточним принципом;

— надмірною енергоємністю вітчизняного виробництва та відсутністю цілеспрямованої урядової політики щодо її зниження;

— бюджетними диспропорціями, що провокувалися надвисокими соціальними зобов'язаннями держави та повільними інвестиціями в основний виробничий капітал;

— формуванням стійких товарних дефіцитів та одночасним прискоренням інфляції тощо.

Особливу роль відіграла стійка інвестиційна байдужість великого вітчизняного бізнесу, який не спромігся використати для технологічного оновлення виробництва і зниження його собівартості ані сприятливу цінову кон'юнктуру, що спостерігалася на міжнародних товарних ринках протягом останніх років, ані переваг цільових експериментів в експортних галузях національної економіки. Значна девальвація гривні не позначилася на скороченні імпорту і збільшенні експорту, по суті, вона не вплинула на підвищення конкурентоспроможності національних експортерів.

До кінця 2008 року НБУ здійснював переважно операції з продажу іноземної валюти для стабілізації валютного курсу. За цей період від'ємне сальдо інтервенцій НБУ перевищило 10,4 млрд. дол. США [5].

Окрім України, у цей період суттєва девальвація національних валют відбулася більш ніж у 20 країнах світу. Зокрема, на початок 2009 р. девальвація англійського фунта до долара США склала 45,3 %, російського рубля — 33,1 %, польського злотого — 35,8 %, ісландської крони — 268 %, турецької ліри — 41 % [4].

В умовах стрімкого зростання попиту на іноземну валюту НБУ було запроваджено адміністративні обмеження, спрямовані на зниження спекулятивного тиску на гривню та обмеження її девальваційного тренду. Встановлення жорстких обмежень на курс продажу долара США населенню на готівковому ринку і посилення вимог до заявок уповноважених банків щодо купівлі іноземної валюти, що супроводжувалося запровадженням обмежень на операції банківських установ із цією валютою, забезпечили зниження обсягу спекулятивних операцій уповноважених банків на валютному ринку. Через встановлення жорстких обмежень на готівковий курс іноземної валюти банківські установи почали стягувати комісійну винагороду за операції з купівлі-продажу готівкової іноземної валюти, що також було зупинено регулятором.

З метою забезпечення мінімізації відтоку іноземної валюти з країни НБУ запровадив обмеження на купівлю та обмін іноземної валюти, необхідної для розрахунку із нерезидентами за імпортом продукції (робіт, послуг, прав інтелектуальної власності), що повинне відбуватися лише за умови фактичного надходження товару на територію України [10].

Для обмеження спрямування отриманих на рефінансування коштів банківськими установами на проведення спекулятивних операцій на валютному ринку, що мало негативний вплив на обмінний курс гривні, НБУ посилив вимоги щодо рефінансування. Зокрема, було запроваджено проведення підтримки ліквідності, лише базуючись на детальному аналізі заявки кожного окремого банку з урахуванням стану поточної ліквідності, зменшення депозитів, банківської активності та участі на міжбанківському кредитному ринку. Поряд із заявою банківські установи повинні були подати детальну інформацію про причини втрати ліквідності [12].

Крім того, для посилення контролю за валютними операціями банківських установ встановлено вимогу щодо подання уповноваженими банками інформації стосовно розподілу фактично купленої в НБУ іноземної валюти з метою виконання заяв та доручень клієнтів і за операціями самого банку, у тому числі в межах лімітів відкритої валютної позиції банку.

Для забезпечення стабільності на валютному ринку було скасовано вимогу щодо необхідності розрахунку нормативів ризику загальної відкритої валютної позиції та запроваджено зміни до лімітів відкритої валютної позиції банку [8].

Для зниження ризиків банків за кредитними операціями в іноземних валютах було посилено вимоги до порядку формування резерву для тих позичальників, які не мають постійних джерел надходження валютної виручки. Крім того, запроваджено вимогу обов'язкового моніторингу кредитів в іноземній валюті щодо їх цільового використання відповідно до умов кредитного договору [9].

Усвідомлюючи вади похідних фінансових інструментів, особливо в умовах загострення загальносвітової фінансової кризи, посилення нестабільності на ринках капіталу, Національний Банк України змінами до Положення «Про порядок та умови торгівлі іноземною валютою» заборонив проведення суб'єктами міжбанківського валютного ринку України операцій в іноземній валюті з похідними фінансовими інструментами, базовим активом яких є валютні цінності, курси валют, процентні ставки та індекси.

З метою недопущення купівлі резидентами іноземної валюти для виконання зобов'язань за нерезидентів (переведення боргу, гарантія, поручительство), а також для зменшення обсягу операцій в іноземній валюті на території України за зобов'язаннями між резидентами (банком-гарантом та боржником) НБУ заборонив також купівлю іноземної валюти:

— резидентом з метою виконання зобов'язань за нерезидента-боржника у разі переведення боргу за кредитним договором (договором позики);

— резидентом-гарантом (поручителем), що не є суб'єктом ринку;

— резидентом-боржником з метою відшкодування іноземної валюти гаранту (поручителю) — уповноваженому банку;

— резидентом з метою розміщення грошового забезпечення (покриття) для виконання зобов'язань, забезпечених гарантією, договором поруки.

Ще одним із питань валютного ризику є проблеми надмірного припливу чи відпливу міжнародного капіталу, що за певних умов визначає девальваційний або ревальваційний тиск на економіку.

Деякі економісти у разі надмірного припливу капіталу пропонують національному регулятору застосовувати такі заходи [3, с. 37]:

— блокування на безпроцентному рахунку в центральному банку всіх нових закордонних зобов'язань комерційних банків;

— заборона продажу цінних паперів нерезидентам;

— заборона на виплату процентів та впровадження від'ємної процентної ставки за строковими вкладками нерезидентів.

У разі відпливу міжнародного капіталу національному регулятору потрібно:

— обмежити вивіз національної та іноземної валюти, золота, цінних паперів тощо;

— посилити контроль за ринком позичкового капіталу;

— заборонити участь національних банків у наданні міжнародних кредитів.

У 2008 р. для унеможливлення штучного виведення капіталу за межі України під виглядом повернення інвестицій (за даними Державного комітету фінансового моніторингу України обсяг цих операцій у 2007–2008 рр. досяг майже 17 млрд. грн.) Національний Банк України обмежив обсяг купівлі іноземної валюти з метою повернення портфельних іноземних інвестицій (доходів від них) сумою, що не може перевищувати ринкову вартість цінних паперів відповідно до звіту про оцінку їх ринкової вартості, складеного суб'єктом оціночної діяльності, або офіційного повідомлення про лістинг цінних паперів [10].

З 4 листопада 2008 р. для посилення банківського контролю за операціями клієнтів з повернення за межі України іноземних інвестицій (доходів від них) був установлений обов'язковий п'ятиденний термін розміщення коштів, призначених для купівлі іноземної валюти, на окремому аналітичному рахунку балансового рахунку банку.

Для подальшої мінімізації попиту на іноземну валюту 18.12.2008 р. було обмежено право банків здійснювати арбітражні операції з купівлі та продажу іноземної валюти.

Вказані заходи призвели до того, що на початку 2009 р. на валютному ринку спостерігалось поступове зменшення дефіциту іноземної валюти. Так,

на міжбанківському сегменті її щоденна пропозиція збільшилася на 10,6 %, тоді як середньоденні обсяги валютного попиту зменшилися на 4,5 %. Це сприяло зниженню дефіциту безготівкової іноземної валюти, дозволивши НБУ зменшити на 01.01.2009 р. обсяг своїх від'ємних інтервенцій — відповідно до 2,8 млрд. дол. та 874 млн. дол. США. При цьому офіційний курс гривні до долара США протягом грудня 2008 р. змінився від 6,7418 до 7,70 грн./дол. США, а в січні 2009 р. — не змінювався [5].

У цей же період курс гривні до долара США на міжбанківському валютному ринку зміцнився на 0,92 % — до 7,9183 грн./дол. США. Відповідно, укріпився й офіційний курс гривні: відносно долара США — на 0,75 %, а відносно євро — на 6,68 %, тоді, як відносно російського рубля гривня девальвувала на 2,22 % [5].

У I кварталі 2010 року перевищення пропозиції іноземної валюти над її попитом на міжбанківському ринку становило 1015 млн. дол. США. Це дозволило НБУ не тільки мінімізувати свої від'ємні валютні інтервенції, але й відновити її купівлю. У березні 2010 р. місячне сальдо валютних інтервенцій НБУ виявилось додатним — 953,7 млн. дол. США, порівняно з «мінус» 561,1 млн. дол. США в лютому 2010 р. та «мінус» 1079,6 млн. дол. США в січні того ж року. Незважаючи на це, загальне сальдо інтервенцій НБУ в I кварталі 2010 р. залишилося від'ємним — «мінус» 687 млн. дол. США, на що поміж іншим вплинула пряма підтримка платежів НАК «Нафтогаз України» за його зовнішніми контрактами [5].

З огляду на загальне покращення ситуації на валютному ринку та мінімізацію відхилення офіційного курсу гривні від її ринкових котирувань до долара США з одночасним зменшенням спреда між курсами купівлі та продажу іноземної валюти, НБУ призупинив проведення цільових аукціонів для задоволення потреб фізичних осіб для погашення ними заборгованості за валютними кредитами. У I кварталі 2010 р. було проведено десять таких аукціонів, на яких було продано 65,6 млн. дол. США, 0,2 млн. євро та 2,4 млн. швейцарських франків.

Незважаючи на додатні валютні інтервенції НБУ в березні 2010 р., які сприяли збільшенню обсягу міжнародних резервів у цьому місяці на 4,1 %, у цілому за I квартал 2010 р. вони зменшилися на 5,1 % — до 25147,5 млн. дол. США.

На готівковому сегменті валютного ринку у звітному році спостерігалось помітне збільшення середньоденного річного обсягу операцій (на 21 %) на тлі випереджального підвищення пропозиції іноземної валюти: обсяг її купівлі банками підвищився на 22,6 %, а продажу — на 20,1 %. У цілому в 2010 р. попит на іноземну готівку перевищив її пропозицію на 9,7 млрд. дол. США (в еквіваленті) порівняно з 8,4 млрд. дол. США у 2009 р. Попри зазначене, середньозважений курс гривні

за операціями з продажу банками готівкових доларів у 2010 р. зміцнився на 0,66 % і становив на кінець року 799,47 грн. за 100 дол. США [5].

08 серпня 2011 року Верховна Рада України з метою зниження рівня ризиків фінансової системи доповнила статтю 11 Закону «Про захист прав споживачів» нормою, яка забороняла надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України.

Отже, для подальшої стабілізації валютного ринку та зменшення рівня валютного ризику пропонуємо:

- удосконалити процедури роботи на валютному ринку та принципи хеджування валютних ризиків;

- посилити роботу з моніторингу валютних ризиків;

- удосконалити пруденційні процедури щодо упередження валютних ризиків, пов'язаних зі здійсненням операцій капітального характеру в іноземній валюті;

- впровадити обов'язкове отримання резидентами дозволів від національного регулятора на залучення іноземних кредитів;

- депонувати певну частину отриманих позичальником зовнішніх кредитів на спеціальних рахунках у НБУ;

- оптимізувати механізм взаємозв'язку між попитом на національну та іноземну валюту, який має передбачати спрямування гривневих потоків насамперед у реальний сектор економіки;

- обмежити права комерційних вітчизняних банків надавати міжнародні кредити в іноземній валюті;

- обмежити виплату процентів закладами нерезидентів у національній валюті.

Практика сучасних міжнародних відносин свідчить про те, що великий розмір валютного ризику спостерігався у тих країнах, котрі дотримували «змішаний» режим валютного курсу без відповідної орієнтації на фіксований або плаваючий режим. На думку економістів, в умовах глобалізаційних процесів усе більшого поширення набувають полярні форми реалізації валютної політики у вигляді вільного плавання чи жорсткої фіксації [1, с. 33].

До основних переваг фіксованого валютного курсу можна віднести: збільшення інвестицій; зручність при плануванні міжнародних торговельних і фінансових операцій; висока ефективність у випадку недостатнього розвитку ринкових інструментів.

З другого боку, приплив іноземного капіталу може призвести до надмірної кредитної експансії банків, а це, у свою чергу, сприятиме додатковому інфляційному тиску на економіку. Крім того, підтримання валютного курсу на заданому рівні потребує значних обсягів золотовалютних резервів національного регулятора.

На наш погляд, після відновлення певної стабільності валютного ринку України необхідно продовжити процес валютної лібералізації, зменшуючи втручання НБУ та органів влади у функціонування валютного ринку.

Перевагами лібералізації валютного ринку є:

- розширення можливостей національних установ та організацій у здійсненні зовнішніх запозичень;
- активізація припливу прямих іноземних інвестицій;
- стимулювання розвитку фінансових ринків і сектору небанківських фінансових посередників;
- удосконалення інфраструктури валютного ринку, розвиток і поширення валютних деривативів та інструментів страхування від валютних ризиків;
- посилення ринкових засад процесу курсоутворення;
- зменшення трансакційних витрат учасників зовнішньоекономічної діяльності завдяки усуненню потреби пошуку шляхів обходу валютних обмежень.

Основними недоліками лібералізації є притік спекулятивного капіталу та істотні коливання обмінного курсу національної валюти.

Крім того, плаваючий валютний курс значно посилює циклічність розвитку економіки, оскільки у разі підвищення курсу національної валюти обмежується експорт і скорочується виробництво та зайнятість у відповідних галузях, а в разі зниження курсу дорожчає імпорт і посилюється інфляція.

Для того, щоб звести вказані ризики до мінімуму, необхідні такі макроекономічні передумови лібералізації:

- підвищення рівня капіталізації та фінансової стійкості вітчизняних банків (це дасть їм змогу витримати вищу конкуренцію, коли на внутрішні фінансові ринки прийдуть філії іноземних банків, які, як правило, забезпечують вищу якість обслуговування та нижчу вартість банківських послуг);
- зближення рівнів внутрішніх і світових процентних ставок (це дає змогу запобігти небажаному припливу короткострокового спекулятивного капіталу);
- підвищення рівня монетизації економіки; на думку експертів, тільки за рівнем монетизації в 48 % може бути досягнуто відчутне посилення ролі іноземних інвестицій у забезпеченні процесів економічного зростання [1, с. 27];
- недопущення значного дефіциту державного бюджету і проведення виваженої фінансової політики (особливо небезпечним у період лібералізації є фінансування дефіциту бюджету за рахунок розміщення державних цінних паперів серед нерезидентів, що стимулює додатковий приплив іноземного капіталу переважно спекулятивного характеру).

Важливим кроком на шляху лібералізації валютного регулювання є підвищення гнучкості обмінного курсу. Але для банківської системи є низка ризиків в умовах гнучкого валютного режиму, а саме:

— негативна зміна курсу стосовно відкритої валютної позиції банку;

— невиконання позичальниками зобов'язань через зростання боргової суми у разі негативної динаміки обмінного курсу, що призведе до змушеної заміни одних угод іншими, але за менш сприятливим значенням обмінного курсу;

— дотримання нормативів ліквідності у разі несприятливої динаміки обмінного курсу гривні.

В умовах мінливості валютного курсу важливе значення для збереження стабільності банківської системи матиме регулювання відкритої позиції банківських установ в іноземній валюті і дотримання нормативів ліквідності, проведення зваженої політики кредитування, підвищення якості проведення моніторингу платоспроможності позичальників та цільового використання позикових коштів, а також посилення контролю за відповідністю розмірів активів і пасивів за термінами погашення.

Важливим елементом ефективного впровадження плаваючого валютного курсу є дослідження світового досвіду [2, с. 45]. Наприклад, Нова Зеландія, починаючи із середини 1980-х років протягом кількох років рухалася від регульованої системи з фіксованим валютним курсом до досить ліберального середовища з відкритим капітальним рахунком та плаваючим валютним курсом. У 1984 р. розпочався екстенсивний процес фінансової лібералізації та дерегуляції, що включав, по суті, відмову від всього валютного контролю, у т. ч. контролю поточного рахунку, перехід до непрямих інструментів монетарної політики. В умовах плаваючого валютного режиму центральний банк зберігав право проводити інтервенції на валютному ринку, проте використовував це право дуже рідко. Після переходу до гнучкого режиму курсоутворення волатильність потоків капіталу та, певною мірою, валютного курсу зросли, проте за допомогою непрямих інструментів монетарної політики влада мала можливість управляти дією цієї волатильності на інфляцію.

Угорщина почала лібералізацію валютного ринку в 1995 р. На протидію тиску в бік підвищення валютного курсу, спричиненого притоками капіталу, здійснювалися інтервенції, розширювався коридор валютного курсу до $\pm 15\%$.

У Польщі необхідність зміни стратегії валютної політики назріла в 1998 році. Значні відмінності процентних ставок і суттєві економічні перспективи призвели до надходження в країну іноземної валюти, що підривало стабільність валютного ринку.

3 квітня 2000 року злотий має плаваючий валютний курс і не підлягає ніяким обмеженням. Центральний банк Польщі не ставить за мету визначати курс злотого до інших валют, проте залишає право втручатися в ринок іноземної валюти, якщо вважатиме це необхідним.

Досвід цих країн свідчить, що лібералізація валютного ринку має бути поєднана зі збереженням вибіркового валютного контролю обсягів і структури короткострокових іноземних капіталів, які мають боргову природу (наприклад, портфельних інвестицій та депозитів нерезидентів, розміщених у національних банках). Посилення контролю за спекулятивними потоками капіталів має компенсувати зменшення прямого державного втручання у функціонування валютного ринку.

Відзначимо, що у зв'язку з недостатнім рівнем розвитку сучасного валютного ринку України процес лібералізації повинен здійснюватися поступово, відповідно до виникнення необхідних фінансових передумов.

Висновки. Запорукою успіху валютної лібералізації є створення ефективного механізму розподілу коштів, що надходять каналами іноземних інвестицій, у найефективніші сфери економічної діяльності. Тому на сучасному етапі розвитку валютного ринку необхідно зосередити зусилля на комплексній лібералізації внутрішнього валютного середовища за допомогою таких основних заходів:

— посилення ринкових засад процесу курсоутворення з одночасним упровадженням алгоритмів недопущення значних курсових стрибків;

— підвищення прозорості функціонування валютного ринку, удосконалення механізму і правил втручання НБУ в його діяльність;

— підвищення валютного контролю за іноземним короткостроковим капіталом, що має боргову природу (наприклад, введення лімітів на розміри пакета акцій, що може бути у власності нерезидентів);

— подальший розвиток системи інструментів страхування від валютних ризиків, поширення в обігу валютних деривативів;

— прискорення процесу створення сучасної Національної депозитарної системи, здатної обслуговувати операції із цінними паперами в умовах інтеграції та глобалізації ринків цінних паперів як на національному, так і на міжнародному рівні.

Реалізація цих заходів дасть змогу перейти до якісно нових механізмів забезпечення стабільності валютного середовища на основі принципів ринкового саморегулювання.

Таким чином, можна констатувати, що реалізація валютної політики здійснюється відповідно до поставлених завдань, основними з яких нині є забезпечення стабільності валютного ринку. Під стабільністю мається на увазі така динаміка курсу, яка коливається в певних вузьких межах, виключає різкі зміни і не порушує сформованих орієнтирів на перспективу. Зазначене тлумачення стабільності дає змогу центральному банку під час здійснення його політики сприяти формуванню

певної бажаної курсової динаміки, яка могла б виступати важливим фактором позитивного впливу на інфляцію, загальну фінансову стабільність та зовнішню цінову конкурентоспроможність української економіки. Але при цьому незначні коливання співвідношення гривні з основною курсоутворювальною валютою не повинні викликати в суспільстві занепокоєння щодо загальної сталості цього курсу та здатності центрального банку впливати на ситуацію у разі виникнення необхідності нівелювання значних коливань.

Література

1. Белінська Я. Можливості і наслідки валютно-фінансової лібералізації в Україні [Текст] / Я. Белінська // Вісник НБУ. — 2006. — № 1. — С. 28–34.

2. Гнучкий режим курсоутворення: етапи запровадження та можливі наслідки для економічного розвитку України [Текст] : науково-аналітичні матеріали. Випуск 15. / В. І. Міщенко, І. А. Нідзельська, А. П. Кулінець, С. О. Шульга. — К. : Національний Банк України. Центр наукових досліджень, 2010. — 124 с.

3. Дзюблюк О. Зростання ролі валютної політики в умовах глобальних фінансових дисбалансів [Текст] / О. Дзюблюк // Банківська справа. — 2012. — № 3 (105). — С. 27–38.

4. Монетарний огляд за I квартал 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

5. Офіційний сайт Національного Банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

6. Про вдосконалення валютного регулювання [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 457/94 від 22 серпня 1994 р. — Режим доступу : <http://liga.com.net>.

7. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного Банку України та встановлення лімітів відкритої валютної позиції банку [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного Банку № 290 від 12.08.2005 р. — Режим доступу : <http://liga.com.net>.

8. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного Банку України та встановлення лімітів відкритої валютної позиції банку [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного Банку України № 107 від 28.02.2009 р. — Режим доступу : <http://liga.com.net>.

9. Про затвердження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих витрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс] : Постанова НБУ № 23 від 25.01.2012 р. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

10. Про окремі питання діяльності банків [Електронний ресурс] : Постанова Правління

Національного Банку України № 413 від 04.12.2008 р. — Режим доступу : <http://liga.com.net>.

11. Річний звіт НБУ за 2006 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт НБУ. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

12. Щодо надання інформації про причини втрати банком ліквідності [Електронний ресурс] : Лист Національного Банку України № 14-011/4702-17699 від 15.12.2008 р. — Режим доступу : <http://liga.com.net>.

УДК 658.14:658.15

Р. В. Руда

ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ ЯК ОСНОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті досліджено теоретичні аспекти сутності фінансової стратегії як складової загальноекономічного плану підприємства і необхідність її практичної реалізації з метою покращення фінансового стану суб'єкта господарювання та його подальшого стійкого розвитку.

Ключові слова: стратегічний план, фінансове планування, фінансовий стан, фінансово-господарська діяльність, стабілізація, прибутковість, рентабельність, зовнішнє і внутрішнє середовище, життєвий цикл.

Summary. The article deals with the theoretical aspects of the entity's financial strategy as part of General economic plan of the enterprise and the need for its implementation with the purpose of improvement of a financial condition of the entity and its further sustainable development.

Key words: strategic plan, financial planning, financial condition, financial — economic activity, stabilization, profitability, profit, external and internal environment, life cycle.

Постановка проблеми. Швидкі темпи розвитку ринкових відносин, з одного боку, та їх ускладнення — з іншого, поставили сучасні підприємства різних форм власності, розміру статутного капіталу та галузі функціонування в умови невизначеності. Такі умови та можливі проблеми діяльності підприємства в межах певного ринкового сегменту значно ускладнюють процеси планування та прогнозування подальшого розвитку суб'єкта господарювання. Тому для забезпечення фінансово стабільного та прибуткового функціонування стає необхідним вибір найбільш оптимальної стратегії та побудова детального поетапного стратегічного плану розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням визначення сутності стратегічного планування та поняття фінансової стратегії як складової загальної стратегії підприємства займалися низка російських та вітчизняних економістів, таких як І. О. Бланк, Е. С. Стоянова, А. М. Поддєрьогін, А. В. Бандурін, Л. М. Алексеєнко, Н. М. Герашенко, І. Цигилик, С. М. Євтухова, Л. О. Жиланська, Л. О. Коваленко, Л. М. Ременьова, Г. Веретенникова та іноземні практики і теоретики фінансового менеджменту, а саме: Г. Мінцберг, Ю. В. Ансофф, Д. Клїланд, П. Друкер та інші. Кожен з авторів висловлює своє бачення засобів розробки стратегії покращення діяльності підприємства, проте ці думки є дещо фрагментарними.

Мета статті — визначення сутності фінансової стратегії підприємства як елемента загального економічного плану його розвитку та розкриття теоретичних аспектів етапів розробки фінансової стратегії як інструменту стабілізації фінансового стану суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Ринкові відносини сучасності, що характеризуються високим ступенем концентрації учасників та складністю послуг, які, у свою чергу, є об'єктами цих відносин, визначають підприємства не лише суб'єктами господарської діяльності, але й учасниками ринкових відносин. Це, у свою чергу, передбачає, що вони мають виконувати певні зобов'язання, а саме, нести відповідальність перед власними найманими працівниками, клієнтами, партнерами та суб'єктами органів контролю. Тому стає необхідним визначення перспектив фінансово-господарської діяльності підприємства, його конкурентних переваг та можливих ризиків, а також визначення подальших тенденцій розвитку галузі та ринку в цілому. Вирішення цих питань забезпечується фінансовими планами на підприємстві.

Відповідно до визначення вченого та дослідника фінансового менеджменту І. О. Бланка, фінансове планування являє собою процес розробки фінансових планів і нормативних показників відносно забезпечення розвитку підприємства необхідними фінансовими ресурсами і підвищення ефективності

© Р. В. Руда, 2014

ті його фінансової діяльності в наступному періоді. Відповідно, фінансове планування, на думку дослідника, реалізується через розробку стратегії, яка являє собою орієнтир для забезпечення прогнозів та побудови як довгострокових, так і короткострокових планів підприємства [2, с. 21].

У науковій літературі існує безліч визначень поняття фінансової стратегії. Перш за все, необхідно враховувати, що сутність фінансової стратегії залежить від низки зовнішніх і внутрішніх факторів. Так, до зовнішніх факторів належать макроекономічні показники: галузь, сегмент ринку, який займає компанія, кон'юнктура ринку, законодавство, податкова політика, валютна політика, обсяги зовнішньоекономічного співробітництва компанії з іноземними партнерами та клієнтами тощо. Внутрішніми факторами є форма власності компанії, її фінансовий стан, структура власного і позикового капіталу та інші показники.

Важливим у процесі розробки фінансової стратегії є усвідомлення того, що вона є центральною складовою загальної корпоративної стратегії. У свою чергу, корпоративна стратегія передбачає виконання місії підприємства і складається із сукупності функціональних стратегій, кількість яких залежить від специфіки функціонування кожного окремого підприємства. Ця теорія належить російському теоретику фінансового менеджменту І. О. Бланку. Графічно місце фінансової стратегії у стратегічному наборі підприємства автор пропонує зобразити за допомогою нижченаведеного рис. 1 [2, с. 24].

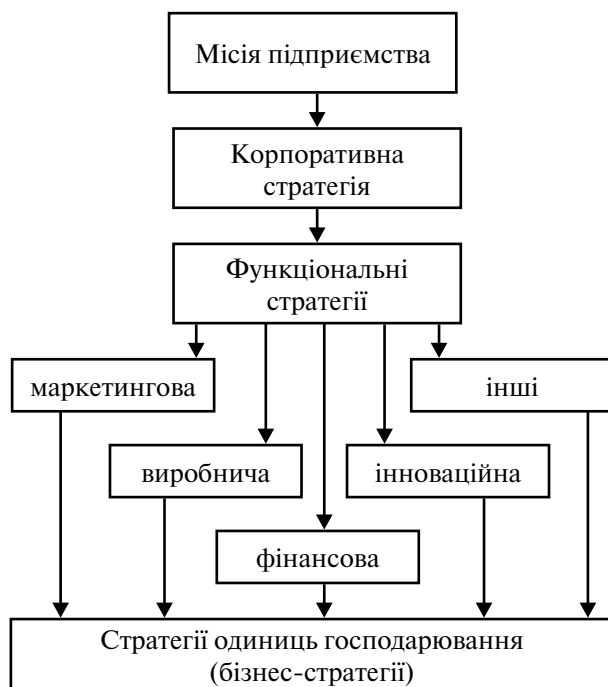

Рис. 1. Місце фінансової стратегії у стратегічному наборі підприємства

Таким чином, за рахунок реалізації фінансової стратегії реалізується загальна діяльність

підприємства шляхом здійснення виробничої, маркетингової, інноваційної та інших видів стратегій. Фінансова стратегія охоплює всі напрями розвитку фінансової діяльності та фінансових відносин підприємства. Також слід зазначити, що реалізація жодної із перерахованих стратегій є неможливою без матеріальної бази, у свою чергу, створення фінансової стратегії не має сенсу, якщо підприємство не реалізує виробничу, маркетингову та інші види стратегій. З цього можна зробити висновок, що фінансова стратегія є матеріальною базою розвитку і функціонування підприємства.

Так, було визначено сутність та місце фінансової стратегії в межах планування діяльності підприємства. Проте вище вже зазначалося, що певні зовнішні і внутрішні фактори визначають безпосередню сутність фінансової стратегії. Більшість вітчизняних та закордонних вчених запроваджують практику класифікації фінансових стратегій, які доречно та ефективно застосовувати на підприємстві за умов наявності певних обставин.

Відповідно до класифікації О. Л. Коваленко та Л. М. Ременьової, існує три різновидності фінансових стратегій, а саме: 1) стратегія подолання нестійкості фінансової системи підприємства; 2) стратегія підтримки фінансової стійкості або стабілізації і 3) стратегія розвитку або стійкого зростання [6, с. 27]. Кожна із перерахованих стратегій передбачає реалізацію певних заходів і досягнення певної мети. Також слід звернути увагу на те, що ці стратегії є послідовними і за умов реалізації першої стратегії доречно застосовувати на підприємстві другу та третю.

Економіст та дослідник шляхів реалізації кризи на підприємствах О. О. Терещенко запропонував чотири типи стратегій подолання фінансової кризи на підприємстві: 1) наступальна; 2) делегування повноважень; 3) компромісів і консенсусів; 4) захисна [9, с. 61]. Усі перераховані стратегії реалізуються в умовах глибокої фінансової нестабільності і переважно передбачають зміну структури підприємства.

Надана І. О. Бланком класифікація також передбачає наявність чотирьох видів стратегій: 1) формування фінансових ресурсів підприємства; 2) інвестиційна; 3) забезпечення фінансової надійності та стійкості підприємства; 4) управління фінансовою діяльністю [2, с. 153].

Наведені класифікації є найбільш поширеними. Також слід зазначити, що кожна зі стратегій передбачає розробку певного алгоритму дій на базі попередньо проведеного аналізу фінансового стану підприємства. Пропонуємо згрупувати в межах кожної фінансової стратегії необхідні показники, що підлягають розрахунку. Крім того, зазначимо, що вибір стратегії, яку доречно застосовувати в кожному окремий період залежить від життєвого циклу, де знаходиться підприємство у певний момент його розвитку.

Дослідники сфери маркетингу часто пропонують детальну концепцію життєвого циклу суб'єкта господарювання, що поєднує у собі сім, вісім, а інколи більше стадій, проте ми зупинимось на спрощеній і початковій інтерпретації цієї моделі, через те, що це не є визначальним фактором у межах нашого дослідження.

Існує чотири стадії розвитку та функціонування підприємства на ринку товарів чи послуг:

- впровадження (вихід підприємства на ринок);
- зростання (формування клієнтської бази, партнерських відносин);
- зрілість (збільшення збуту, отримання стійкого обсягу прибутку);
- спад (виробництва, збуту тощо).

Наступна, п'ята стадія є результатом зменшення обсягів виробництва та інших негативних тенденцій, що спостерігаються на підприємстві, і, відповідно, ця стадія характеризує кризу (фінансову, виробничу). Наступним за кризою є етап відродження — II. Слід звернути увагу, що якщо на п'ятій стадії підприємство обирає та реалізовує неправильну стратегію, наступна стадія відродження може не настати і єдиним можливим результатом стає ліквідація підприємства через його банкрутство.

Таким чином, для того, щоб підприємство поступово рухалось від однієї стадії розвитку до іншої, апарат управління впроваджує різні стратегії фінансування діяльності суб'єкта господарювання шляхом розробки і впровадження фінансової стратегії. Вище вже було наведено три класифікації фінансових стратегій, тому згрупуємо запропоновані дослідниками види стратегічних планів залежно від етапу життєвого циклу підприємства з метою визначення етапів розробки його загальної фінансової стратегії.

На етапі виходу підприємства на ринок головним є формування клієнтської бази з метою отримання в майбутньому прибутку від реалізованої продукції. Важливим також є створення ефективних партнерських відносин. Зазначимо, що більшість бізнес-планів підприємств на першому етапі ставить за мету досягнення точки беззбитковості своєї діяльності. Сутність розрахунку цього показника полягає в тому, що попередні витрати підприємства на виробництво та збут продукції мають дорівнювати отриманим доходам після виплачених обов'язкових платежів.

Так, з вищенаведених класифікацій, відповідно до теорії І. О. Бланка, найоптимальнішою є застосування стратегії формування фінансових ресурсів підприємства. Тобто при створенні нового підприємства з моменту впровадження його виробництва в дію і до моменту більш-меншого встановлення врівноваження цієї системи має пройти певний період часу. Протягом цього періоду підприємству необхідно сформулювати потрібні обсяги

ресурсів, як фінансових, так і безпосередньо виробничих, для того, щоб у подальших періодах діяльність була прибутковою. Найбільш показовим у межах цих теорій стає розрахунок точки беззбитковості за такою формулою [8, с. 197]:

$$Tб = \frac{Bconst}{Ц - Bз}, \quad (1)$$

де $Tб$ — точка беззбитковості; $Bconst$ — постійні витрати; $Ц$ — ціна одиниці продукції; $Bз$ — змінні витрати на одиницю продукції.

Розрахунок цього показника характеризує, який обсяг продукції необхідно виробити на підприємстві, для того щоб отриманих коштів вистачило на покриття витрат, які були понесені у попередньому періоді.

Логічним є висновок, що на першому етапі життєвого циклу за умов реалізації фінансової стратегії формування фінансових ресурсів підприємство не досягне точки беззбитковості та його витрати перевищуватимуть отриманий прибуток. Проте існує ймовірність досягнення точки беззбитковості і прирівняння обсягів витрат до обсягів отриманих прибутків у разі, якщо детально запропонованим бізнес-планом прораховано всі фактори як зовнішнього, так і внутрішнього середовища:

$$\text{ВИТРАТИ} > \text{ПРИБУТОК АБО ВИТРАТИ} = \text{ПРИБУТОК.}$$

Зазначимо, що реалізація фінансової стратегії створює основу для подальшої діяльності підприємства, за умов оптимальної реалізації запропонованої дослідником І. О. Бланком фінансової стратегії підприємство рухається за кривою життєвого циклу на другу стадію.

Відповідно до запропонованої класифікації дослідників О. Л. Коваленко та Л. М. Ременьової, на другому етапі функціонування підприємства доречно застосовувати фінансову стратегію росту або стійкого зростання. Ця стратегія передбачатиме активну реалізацію виробничої політики, досягнення ліквідності активів підприємства, ефективне використання залучених і власних коштів тощо. У результаті підприємство має поступово збільшувати обсяги реалізації і частину отриманого прибутку реалізовувати на розширення виробництва:

$$\text{ВИТРАТИ} < \text{ПРИБУТОК;} \\ \text{ОТРИМАНА РІЗНИЦЯ} \Rightarrow \\ \text{РОЗШИРЕННЯ ВИРОБНИЦТВА.}$$

У результаті реалізації запропонованих авторами фінансових стратегій на підприємстві витрати будуть повністю покриті отриманими прибутками.

На третьому етапі життєвого циклу підприємства, згідно з обома класифікаціями дослідників, необхідно застосовувати фінансову стратегію інвестування. На цій стадії компанія отримує обсяги прибутків, що перевищують витрати, і

передбачається, що різниці між витратами та прибутком буде достатньо не лише для фінансування виробництва у напрямку його розширення, але й для здійснення інвестиційної діяльності підприємством:

ВИТРАТИ < ПРИБУТОК;
ОТРИМАНА РІЗНИЦЯ ⇒
Розширення виробництва
ОТРИМАНА РІЗНИЦЯ ⇒
Інвестиційна політика.

Така діяльність передбачає реалізацію політики реального інвестування, фінансового інвестування, інвестиційної політики підприємства в галузеві та регіональні резерви. Згідно з дослідженнями І. О. Бланка, у процесі здійснення інвестиційної діяльності підприємство отримує можливість збільшити свої доходи й підвищити власну ринкову вартість, з іншого боку — компанія отримує певний портфель ризиків. Тому одночасно зі стратегією інвестування має реалізовуватися стратегія забезпечення фінансової безпеки підприємства, яка передбачає політику управління оборотними активами, управління структурою капіталу та впровадження політики управління фінансовими ризиками.

Четвертий етап життєвого циклу характеризує спад виробництва. Підприємство опиняється у стані, коли неможливо було передбачити у процесі розробки та реалізації попередньої фінансової стратегії певних факторів зовнішнього середовища. Ця стратегія передбачає отримання підприємством коштів від зовнішніх суб'єктів господарювання для того, щоб покрити свої зобов'язання перед іншими суб'єктами ринку. Проте така фінансова ситуація є дуже складною для підприємства, адже воно втрачає свою платоспроможність і отримує додатковий портфель ризиків. Реалізуючи політику повернення своїх зобов'язань, підприємство не має можливості залучати кошти на виробничий процес, і на підприємстві формується глибока фінансова криза.

На п'ятому кризовому етапі виникає необхідність застосування стратегій, що пропонує автор і дослідник фінансів підприємства О. О. Терещенко. Як вже було зазначено, такими фінансовими стратегіями є наступальна, стратегія делегування повноважень, стратегія компромісів і консенсусів та захисна стратегія.

У разі, якщо підприємство на цьому етапі обирає та реалізовує неправильну стратегію, його фінансовий стан досягає ще більшої кризи, а єдиним можливим варіантом стає ліквідація такого суб'єкта господарювання. Якщо управлінський апарат обирає та реалізовує найбільш оптималь-

ну фінансову стратегію, підприємство переходить до наступної стадії відродження і продовжує своє функціонування на ринку товарів або послуг.

Висновки. Дослідивши тему цієї статті, зазначимо, що фінансова стратегія являє собою елемент інструменту управління фінансовою діяльністю підприємства. Фінансова стратегія має враховувати можливість виникнення факторів макроекономічного середовища, вплив цих факторів на діяльність підприємства та ризики, що при цьому виникають. Тому однією з головних ознак фінансової стратегії є її гнучкість відносно зовнішнього ринку. Також було визначено, що сучасні дослідники фінансового менеджменту приділяють увагу розробці класифікацій фінансових стратегій. Зазначимо, що на підприємстві застосовуються всі запропоновані види фінансових стратегій у певній послідовності, яка, у свою чергу, залежить від стадій життєвого циклу підприємства. Також показовим значенням при розрахунку результатів впроваджених стратегій є розрахунок показника точки беззбитковості. Важливим залишається визначення факторів, що характеризують специфіку реалізації фінансових стратегій залежно від галузі функціонування підприємства та обсягів його діяльності.

Література

1. Ансофф Р. Планирование будущего корпорации / Р. Ансофф. — М., 2005. — 235 с.
2. Бланк И. А. Финансовая стратегия предприятия : учебник / И. А. Бланк. — К., 2004. — 540 с.
3. Веретенникова Г. Якість фінансової стратегії підприємства та чинники, що її визначають / Г. Веретенникова // Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка «Економіка». — 2003. — С. 64–65.
4. Гавриленко Т. В. Механізм розробки та реалізації стратегії в системі стратегічного управління / Т. В. Гавриленко // Вісник Київського нац. ун-ту технології та дизайну. — 2006. — № 2. — С. 155–158.
5. Гаращенко Н. М. Стратегічна платформа підприємства / Н. М. Гаращенко // Стратегія економічного розвитку України : наук. збірник. — 2008. — Вип. 2–3. — С. 123–131.
6. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент : навч. посібник / Л. О. Коваленко, Л. М. Ременьова. — Київ, 2008. — 483 с.
7. Терещенко О. О. Антикризове управління підприємством / О. О. Терещенко // Фінанси України. — 2007. — № 12. — С. 56–63.
8. Цигилик І. Стратегія і контролінг у системі внутрішнього економічного механізму підприємства / І. Цигилик // Економіка, фінанси, право. — 2004. — № 11. — С. 11–14.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В ОБЛІКУ

Анотація. У статті обґрунтовано особливості використання інформаційних систем і технологій в обліку. Розглянуто питання впровадження автоматизованої системи обліку на підприємстві. Визначено передумови та результати, а саме, основні переваги та недоліки впровадження інформаційних систем обліку на підприємствах.

Ключові слова: інформаційні системи, облікові процеси, технології обліку, документообіг, ефективність.

Summary. The particularities of the using of the information systems and technologies in accounting are motivated in the article. The questions of the introducing the information system of accounting in the enterprise are researched. The preconditions and results, and in particular the main advantages and disadvantages of the implementation of information systems of accounting in the enterprises are defined.

Key words: information systems, processes of the account, technologies of the account, document processing, efficiency.

Постановка проблеми. Сучасні інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку поступово змінюють звичну структуру управління на підприємстві. Обчислювальна техніка суттєво підвищує якість обробки облікової інформації. Робота кваліфікованого бухгалтера стає більш спрямованою на вдосконалення організації обліку. Проте у процесі організації бухгалтерського обліку на підприємстві часто виникає питання про доцільність впровадження інформаційних систем. Адже не всі працівники мають належне уявлення щодо можливостей ефективного використання інформаційних систем і технологій. Тому дослідження є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливий внесок у розв'язання теоретичних і методологічних питань формування та розвитку інформаційних систем і технологій в обліку зробили такі видатні вчені: І. О. Белебега, Ф. Ф. Бутинець, Р. М. Захарченко, С. В. Івахненко, М. В. Карамушка, Т. Г. Кірюшатова, М. М. Коцупатрий, М. Ф. Огійчук, В. Є. Ходаков та інші. Наукові теоретичні та практичні розробки цієї проблеми є досить актуальними.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування використання інформаційних систем і технологій в обліку на підприємстві, а також узагальнення особливостей та переваг їх використання. Адже ринок програмного забезпечення наведений різними видами спеціалізованих та універсальних програм, які складаються з декількох окремих модулів і які дозволяють обробляти всю бухгалтерську інформацію в одному середовищі. Залишається багато невирішених питань, які стосуються практичного впровадження цих інформаційних систем на підприємствах. Тому необхідно визначити особливості використання інформаційних систем і технологій в обліку, основні завдання та

значення автоматизованої системи обліку для вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу досліджень. У процесі управлінської діяльності інформація стала більш важливим ресурсом, ніж матеріальні, енергетичні, трудові та фінансові ресурси. У технології обробки інформації первинні відомості про виробничі та комерційні операції, випуск продукції, факти придбання та продажу товарів, знання й навички людей, їхні робочі обов'язки виконують роль предметів праці, а отримана внаслідок цього інформація — продукт праці. Вона використовується для аналізу та прийняття управлінських рішень. Тому важливого значення набувають методи обробки й використання інформації, а також технічні засоби, завдяки яким стало можливим перетворення інформації у важливий виробничий ресурс.

Інформаційні системи передбачають використання інформаційних технологій. Під технологією розуміють науку про виробництво матеріальних благ, що включає три аспекти: інформаційний, інструментальний і соціальний. Інформаційний аспект охоплює опис принципів і методів виробництва, інструментальний — знаряддя праці, за допомогою яких реалізується виробництво, соціальний — кадри та їх організацію. Будь-яка інформаційна система характеризується наявністю технології перетворення вихідних даних у результатну інформацію. Тому інформаційна технологія не може існувати окремо від технічного і програмного середовища [1].

В умовах сучасного інформаційного суспільства у бухгалтерів є вибір — або залишитись у межах традиційного розуміння свого фаху, або опанувати нові знання і брати активну участь у реформуванні економічних систем підприємств. Автоматизована система обліку призначена для автоматизованого збирання, реєстрації, збереження, пошуку, обро-

© Я. С. Ткаль, 2014

блення та видачі інформації за запитами користувачів (управлінського персоналу).

Автоматизована система обліку повинна забезпечувати: постійне спостереження за поточним станом об'єкта управління та його характеристик; адаптацію до прийнятої практики бізнесу та модифікації, якщо така практика змінюється; підтримку професійної діяльності управлінських працівників; взаємодію з управлінським персоналом; здійснення збирання та аналізу даних для управління й автоматичного виконання програмних засобів при настанні конкретного моменту з формуванням необхідної звітності; реалізацію системи рекомендацій для користувачів; ефективне збереження даних та можливість доступу до них кінцевого користувача зі свого робочого місця [2].

Метою функціонування інформаційної системи та технологій в бухгалтерському обліку на підприємстві є забезпечення зацікавлених осіб фінансовою інформацією для прийняття обґрунтованих рішень при виборі альтернативних варіантів використання обмежених ресурсів. Вигода чи невгода впровадження інформаційної системи означає відповідність чи невідповідність результатів роботи системи меті й завданням підприємства. Вибір інформаційної системи, а також постановку завдань слід проводити, виходячи з рамок довгострокового економічного планування. Основними вигодами від впровадження автоматизованої системи обліку є зниження операційних та управлінських витрат, економія коштів, зменшення циклу реалізації продукції, зниження комерційних витрат, зменшення дебіторської заборгованості [3].

Існують підходи до впровадження автоматизації обліку на підприємстві, що базуються на зміні типової конфігурації відповідно до робочого плану рахунків підприємства, а також на збільшенні рівнів структури і кількості довідників при незмінній конфігурації програми.

При введенні автоматизованої системи обліку на підприємстві перш за все необхідно оцінити ризик відставання від конкурентів у результаті неминучого старіння комп'ютерної програми, тому що програмні продукти, як і інші види матеріальних активів, мають надзвичайно високу швидкість заміни новими видами або версіями. Далі слід оцінити масштаби комп'ютеризації. Саме після того, як сплановано процес організації обліку та визначено масштаби і завдання комп'ютеризації бухгалтерського обліку, слід приділити увагу безпосередньо питанню вибору програмного продукту [4].

Автоматизація облікових процесів повинна сприяти правильній організації обліку підприємств з мінімальним обсягом початкових інвестицій. Програма повинна дозволяти можливість введення повної фінансової звітності відразу після її установки. Крім того, вона має передбачати поетапну автоматизацію обліку управління витра-

тами. Програма повинна мати змогу імпортувати дані з іншого програмного забезпечення.

На кожному етапі розвитку підприємства фахівцям потрібні відповідні інструменти для підтримки і забезпечення тих завдань, які стоять перед підприємством. Основними можливостями впровадження автоматизованої системи обліку є: оперативне отримання інформації; обмін даними між відокремленими підрозділами підприємства; планування потреби в персоналі; автоматизація обліку відповідно до вимог чинного законодавства; планування руху коштів підприємства; контроль та облік зберігання запасів в аналітичному розрізі; управління основними господарськими процесами підприємства; оперативне отримання інформації про собівартість готової продукції; створення системи оперативної звітності. Разом з тим очікувані вигоди від впровадження автоматизованої системи обліку можуть бути такі: підвищення ефективності діяльності підприємства; своєчасність прийняття управлінських рішень; ефективне управління кадрами; підвищення ефективності праці працівників; ефективний контроль за заборгованістю; ефективне управління коштами підприємства; контроль за результатами діяльності підприємства тощо [5].

Можна визначити такі переваги, що виникають при застосуванні на підприємстві інформаційних систем і технологій, впровадженні програмного продукту автоматизації обліку, а саме:

— програмний продукт автоматизації обліку можливо швидко ввести в експлуатацію, а при зміні масштабів діяльності підприємства, підходить до управління чи організації облікових робіт — переналаштувати з мінімальними затратами часу та фінансових ресурсів;

— усі облікові дані реєструються та зберігаються в єдиній інформаційній базі;

— швидкий доступ до інформації для прийняття управлінських рішень;

— широкі можливості для планування діяльності;

— можливість постійного ведення оперативного контролю;

— сучасний ергономічний інтерфейс автоматизованих програм обліку забезпечує доступність засвоєння інформації та високу швидкість роботи для фахівців;

— можливість доступу до інформації через мережу Інтернет.

Також однією з істотних переваг використання інформаційних систем і технологій в обліку є саме технологічні можливості програмних продуктів, а саме їх інтеграція з іншими інформаційними «зовнішніми» системами (наприклад, технологічна підготовка виробництва, система «клієнт-банк») та обладнанням (наприклад, контрольно-вимірні прилади чи складські термінали збору даних) (рис. 1).

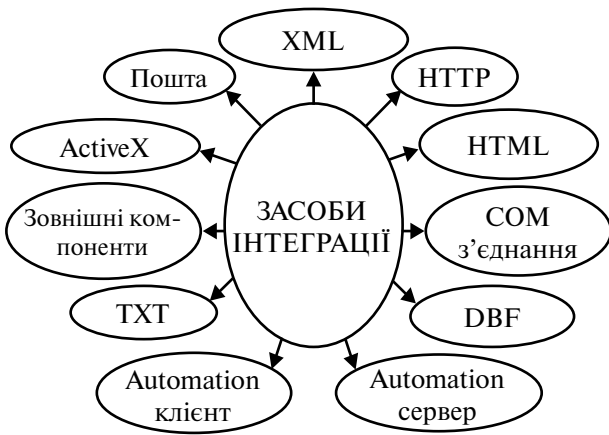

Рис. 1. Технологічні можливості інтеграції програмних продуктів з іншими інформаційними системами

Слід очікувати і деякі проблеми, які можуть виникнути на підприємстві при впровадженні автоматизованої системи обліку, а саме: навчання персоналу, підготовка бухгалтерського обліку до автоматизації, введення облікових даних, витрати на технічну підтримку, витрати на періодичні оновлення програмного продукту.

Тому особливість інформаційних систем і технологій в обліку відображається як перевагами, так і недоліками (рис. 2).

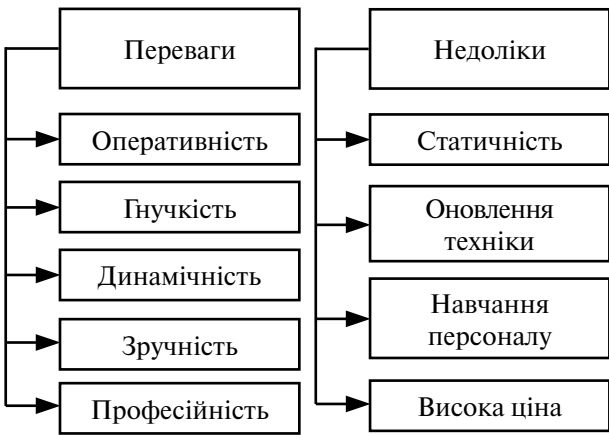

Рис. 2. Переваги та недоліки інформаційних систем і технологій в обліку

Розроблені фірмою «1С» програмні продукти, а саме платформа «1С: Підприємство», широко використовуються для автоматизації діяльності підприємств. Сфера застосування системи «1С: Підприємство» істотно розширилася за рахунок сільськогосподарської галузі.

Розвиток електронного документообігу потребує професійних підходів, чіткої взаємодії галузей знань. А це, як правило, впливає на результат від впровадження автоматизованої системи обліку, зокрема: підтримка ефективного накопичення, управління і доступ до інформації; економія ре-

сурсів за рахунок скорочення витрат на управління потоками документів; усунення дублювання; забезпечення авторизації доступу до інформації за рахунок наданих повноважень; протоколювання діяльності підприємства; виключення необхідності збереження паперових документів.

Найбільш ефективним є варіант, за якого за основу побудови інформаційної системи вибирається перевірений ринком програмний інструментарій, що дозволяє гнучко налаштувати функції інформаційної системи під потреби підприємства і здатний інтегруватися зі сторонніми розробками, в першу чергу із тими, що вже експлуатуються на підприємстві.

Для багатьох підприємств виявляється істотною можливістю поетапного впровадження інформаційної системи з можливістю першочергової автоматизації найбільш проблемних ділянок [6].

Можна впроваджувати модулі, що дозволять проводити поетапне введення в експлуатацію інформаційної системи. Спочатку можливо автоматизувати діяльність окремих підрозділів, потім підключити до системи бухгалтерію, що створить умови для контролю руху ресурсів, після чого можна ввести в експлуатацію систему бюджетування, що автоматизує формування і контроль виконання планів, а також інші елементи інформаційної системи.

Залежно від можливостей підприємства інвестувати в створення інформаційної системи, від впровадження автоматизованої системи обліку можливе отримання відповідного ефекту, у тому числі й економічного. Адже важливою характеристикою є оцінка саме економічного ефекту від впровадження автоматизованої системи. Так, на економічні показники суб'єкта управління справляє істотний вплив безліч факторів, серед яких: вдосконалення технології виробництва, зміна номенклатури продукції, кваліфікація працівників, організація виробництва. Показники економічної ефективності інформаційних систем вчені поділяють на прямі та побічні. Прямі, у свою чергу, поділяються на трудові й вартісні, а побічні — на вартісні та якісні. Результат розрахунку ефективності інформаційних систем можна подати сумарною ефективністю, яка складається з прямої та побічної ефективності, виражається в однакових одиницях і стосується одного й того самого часу. Як критерій економічної ефективності слід прийняти максимум продуктивності суспільної праці або мінімум суспільно необхідних витрат сукупної праці на одиницю виробленої продукції (робіт, послуг). Також менша кількість матеріалізованої в технічних засобах праці замінює більшу кількість живої праці, у цьому полягає економічний ефект впровадження комп'ютерної техніки, а на її основі — інформаційних технологій і систем [7].

Передумови впровадження автоматизованої системи можуть бути різними, але можна виок-

ремити завдання для підприємств: можливість підвищити якість і достовірність нормативно-довідкової інформації за рахунок усунення дублювання довідкових даних, оптимізації регламентів її ведення, скорочення рутинних операцій. Впровадження автоматизованої системи обліку може принести значні переваги: економію коштів; зниження витрат на здійснення інформаційного обміну даними, підвищення оперативності інформаційної системи; запобігання втратам від помилок у звітності.

Висновки. Таким чином, вибір стратегії автоматизації і розвитку системи є відповідальним кроком. Метою функціонування автоматизованої системи бухгалтерського обліку на підприємстві має бути забезпечення зацікавлених осіб фінансовою інформацією для прийняття обґрунтованих рішень при виборі альтернативних варіантів використання обмежених ресурсів. Проте технологія досягнення бажаного результату не є очевидною. У сучасних умовах господарювання необхідно орієнтуватися на істотні переваги, що можуть бути спрямовані на ефективне вирішення конкретних поточних завдань, та не забувати про існуючі загрози. Так, при досягненні бажаного результату автоматизація бухгалтерського обліку підприємства дозволить: користуватися базою даних, що відображає всю необхідну інформацію щодо діяльності підприємства; чітко розмежувати доступ до інформації для будь-якого співробітника; формувати повну і достовірну звітність щодо діяльності підприємства; оперативно отримувати інформацію для подальшого її опрацювання керівництвом з метою прийняття більш зважених та обґрунтованих управлінських рішень; підвищити ефективність роботи підприємства в цілому. Ця тематика дослідження потребує подальшого дослідження й обґрунтування, адже в умовах сучасного інформаційного суспільства у фахівців-бухгалтерів є можливість опанувати нові знання і брати активну участь у реформуванні економічних систем підприємств. Саме впровадження інформаційних систем і технологій в обліку підприємств може у результаті не лише призвести до зниження витрат на здійснення інформаційного обміну даними, підвищення оперативності інформаційної системи та запобігання втратам від помилок у звітності, а й стати наслідком, що спрямований на вдосконалення організації обліку.

Література

1. Івахненко С. В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту : навч. посіб. / С. В. Івахненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 349 с.
2. Компютерні технології обробки облікової інформації : навчальний посібник для студентів ВУЗів / [Ходаков В. Є., Кірюшатова Т. Г., Захарченко Р. М., Карамушка М. В.] ; під ред. В. Є. Ходакова. — Херсон : Олді Плюс ; Київ : Ліра-К, 2012. — 534 с.
3. Кузьмінський Ю. Оцінка ефективності впровадження інформаційних технологій у бухгалтерський облік / Ю. Кузьмінський /// Бухгалтерський облік і аудит : Всеукраїнський щомісячний науково-практичний журнал. — 2011. — № 7. — С. 27–31.
4. Левицька С. О. Автоматизація бухгалтерського обліку як визначальний фактор ефективності облікової системи вітчизняних підприємств / С. О. Левицька, А. В. Романюк // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. — 2010. — № 2. — С. 156–163.
5. Гаркуша С. А. Автоматизація облікових процесів: впровадження та переваги роботи системи / С. А. Гаркуша // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». — 2012. — Вип. 4 (52). — С. 60–65.
6. Сава А. П. Проблеми і перспективи застосування облікових комп'ютерних технологій в управлінні аграрними підприємствами / А. П. Сава // Сталий розвиток економіки : Всеукраїнський науково-виробничий журнал. — 2011. — № 3. — С. 193–199.
7. Писаревська Т. А. Інформаційні системи і технології в управлінні трудовими ресурсами : навчальний посібник. / Т. А. Писаревська. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2000. — 279 с.
8. An Introduction to Computer Security : The Nist Handbook. — http://www.raptor.com/lib/hnbk_pt1.ps.
9. Bodnar George H. Accounting Information Systems / George H. Bodnar, William S. Hopwood. — 7-th ed. — Upper Saddle River, Prentice-Hall, Inc, 1998. — 686 p.
10. Potter Douglas A. Automated Accounting Systems and Procedures Handbook / Douglas A. Potter. — N. Y. : John Wiley & Sons, 1991. — 562 p.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ В ТОРГІВЛІ В УМОВАХ АВТОМАТИЗАЦІЇ

Анотація. У статті охарактеризовано сучасний стан процесу автоматизації на підприємствах торгівлі та запропоновано основні шляхи його оптимізації. Зазначено, що переважна кількість торговельних підприємств автоматизує лише окремі ділянки обліку або здійснює облік вручну. Запропоновано використовувати ліцензовані програми з обов'язковим проведенням попереднього навчання персоналу основам роботи з програмним продуктом, що впроваджується.

Ключові слова: автоматизація, облік, товари, торгівля, програмний продукт.

Summary. This article describes the current condition of automation in trade and offered basic ways of optimization. It is noted that the most trading companies automate only a few areas of accounting or accounting exercises manually. Proposed to use the licensed programs with compulsory conducting preliminary training basics with the software implemented.

Key words: automation, accounting, goods, stores, software product.

Постановка проблеми. Підприємства торгівлі, що об'єднуються у різні організаційні форми господарювання, мають різний рівень автоматизації обробки облікової інформації та оснащеності обчислювальною технікою, вимагають розробки і застосування різних за змістом організаційних форм і методів автоматизації бухгалтерського обліку. Масове використання новітньої комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, формування на її основі високоефективних інформаційно-управлінських технологій є основним напрямком розвитку управління та його суттєвого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання автоматизації облікового процесу на підприємствах торгівлі розглянуто науковцями Н. Г. Шредером, О. І. Сосиаускене, Л. Ф. Терентьевою у науковій праці «Бухгалтерський облік у оптовій та роздрібній торгівлі» [1]. Основні питання автоматизації обліку при використанні платіжних карт, реалізації товарів зі знижками, особливостей аналітичного обліку товарів в умовах автоматизованої обробки даних були викладені зарубіжними науковцями В. Патровим у праці «Бухгалтерський облік у торгівлі і громадському харчуванні» [2] та Е. І. Криловим у праці «Бухгалтерський облік та аналіз діяльності торговельної організації» [3]. Щодо вітчизняних публікацій з окресленого питання, то можна виокремити праці Ф. Ф. Бутинця, Н. М. Малюги, [4] які розглядали основні аспекти автоматизації обліку у торгівлі, такі як облік з використанням дисконтних карток та організація аналітичного обліку.

Метою статті є характеристика сучасного стану процесу автоматизації на підприємствах торгівлі та наведення основних шляхів його оптимізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, коли основну частку у роздрібній торгівлі становлять приватні підприємства, а основною їх орієнтацією є отримання прибутку, у цих умовах закономірною є їх гостра боротьба за захоплення

ринкового простору та значне ускладнення організаційних структур.

Така ситуація розвивається в умовах мінливого ринкового середовища, що ще більше ускладнює умови господарювання підприємств торговельної сфери та вимагає широкого застосування прогресивних інформаційних технологій в управлінському процесі. Особливо актуально це питання стоїть у сфері бухгалтерського обліку підприємства, оскільки він є основним постачальником інформації для керівника (під час прийняття управлінських рішень) та для адміністрації (для ефективного виконання обов'язків, пов'язаних із забезпеченням синхронності потоків ресурсів, контролем за дотриманням чинного законодавства, касової дисципліни та ін.). Корисність облікової інформації сьогодні визначається повнотою, достовірністю, оперативністю та гнучкістю надання зазначеним користувачам необхідних даних, що вже неможливе в умовах ручної обробки даних.

Але, незважаючи на окреслені потреби, сучасна автоматизація облікових робіт на підприємствах торгівлі є доволі обмеженою та, як наслідок, здатна лише зменшити трудомісткість облікових робіт і дещо спростити такий їх етап, як узагальнення.

Останнім часом обчислювальна техніка на підприємствах перетворилася на визначальний фактор організації обліку. Застосування автоматизованої форми бухгалтерського обліку дозволяє прискорити обробку облікової інформації та передання її за всіма напрямками.

Вибір раціональної системи автоматизації бухгалтерського обліку має відповідати таким критеріям:

1) налагодження системи як на специфіку конкретної організації, так і на зміни в законодавстві України, тобто у мінімально короткий термін без втрат інформаційних даних не тільки перебудувати план рахунків, звітні форми, типові проводки, але і скласти звітність згідно з новими вимогами обліку;

2) можливість роботи не тільки в локальних обчислювальних мережах, а і з іншими джерелами бухгалтерської інформації, такими як системи «клієнт-банк» для безготівкових розрахунків і реєстраторами розрахункових операцій для забезпечення готівкового товарообігу в роздрібній торгівлі;

3) наявність постійної підтримки з боку розробників програмного забезпечення: навчання і консультативного супроводу не тільки на випадок поломки, але і внесення змін.

Відповідно до досліджень інших науковців, сучасними торговельними підприємствами також використовуються програми «Парус-Предприятие» [5], що належать до групи інтегрованих систем бухгалтерського обліку, які, на відміну від міні-бухгалтерії, надають можливості здійснювати складніший аналітичний облік та ширшу автоматизацію інвентарного та кількісно-сумового обліку. Ця інформаційна технологія побудована на основі записів, які, тією чи іншою мірою, відображають інформацію, інтегровану в усі розділи обліку (програмний засіб функціонує як сукупність службових модулів, побудованих навколо основного виконавчого ядра), а повнота реалізації облікових функцій здійснюється за рахунок ускладнення та спеціалізації процедур оброблення проводок, які супроводжуються додатковою інформацією, що відображає їх специфіку.

Міні-бухгалтерії та інтегровані системи бухгалтерського обліку (після відповідного налагодження та адаптації до особливостей діяльності підприємства) мають досить простий та зручний у користуванні інтерфейс, однак не задовольняють умовам ефективної організації бухгалтерського обліку з використанням інформаційних технологій, які, відповідно до аналізу наукової літератури, є такими [6]: широке використання бухгалтерської інформації; цільове призначення бухгалтерського обліку як складової управлінської системи підприємства; використання бухгалтерського обліку як підсистеми, яка пов'язує всі комплекси та завдання управління. Виокремлення окреслених умов виявляє необхідність використання інформаційних технологій, що здатні забезпечити формування цілісних інформаційних систем, оскільки тільки у цьому разі стає можливим налагодження взаємозв'язків між окремими комплексами та завданнями системи управління підприємством.

Достатньо повно умови ефективної автоматизованої організації обліку викладені Н. Савицькою, а саме [7]: з'єднання усіх комп'ютерів підприємства у єдину мережу; передбачення у штаті додаткового відділу, що слідкує за функціонуванням автоматизованої системи та виправляє поточні системні помилки; заборона самостійного виправлення помилок у системі її користувачам (працівникам); встановлення спеціальних програм для спілкування користувачів (працівни-

ків) у межах мережі; налагодження системи безпеки (кожний користувач має персональний код доступу); система обліку є автоматизованою (усі необхідні документи можна отримувати, сформувавши відповідний запит, більшість документів існує в електронному виді).

Відповідно до наукової літератури, умови ефективної організації обліку на сьогодні здатні забезпечити такі типи інформаційних технологій [2]:

1) програмні інструментальні системи — дозволяють самостійно конструювати систему оброблення облікових даних, ґрунтуються на загальній моделі бухгалтерського обліку. Проте цей тип інформаційних технологій досить складний у використанні, оскільки вимагає наявності у користувачів досить глибоких навичок з програмування, якими більшість вітчизняних бухгалтерів не володіють;

2) виготовлені на замовлення системи — це комплекс програмних засобів, які охоплюють комплексні автоматизовані робочі місця та інструментальні засоби, створені за вимогами та умовами конкретного замовника. Слід зазначити, що такі програми можуть бути досить зручними та простими у користуванні, повністю враховувати специфіку діяльності підприємства-замовника, проте розробка, впровадження та використання таких програм є досить витратним процесом (внаслідок унікальності програмного продукту), що не по кишені більшості вітчизняних торговельних операторів;

3) корпоративні інформаційні системи — дають можливість підсистемі обліку отримувати інформацію із загальної інформаційної системи підприємства. Машинна база узагальнює інформацію, що об'єднує дані з усіх підрозділів підприємства та безпосередніх місць здійснення операцій, у яких створюються електронні первинні документи, — у результаті в обліковій підсистемі майже непотрібні операції з первинного введення бухгалтерських документів, що надходять на обробку. Така особливість дозволяє залучати до облікових робіт мінімальну кількість персоналу та своєчасно отримувати інформацію для прийняття управлінських рішень за рівнями управління (програмні модулі цієї інформаційної технології побудовано гнучко, що забезпечує взаємодію різних бізнес-процесів; наявні комплекси взаємопов'язаних автоматизованих робочих місць бухгалтерів із розподіленої системи обробки даних).

Отже, для автоматизації найкращими на сьогодні є корпоративні інформаційні системи, широке програмне різноманіття яких дозволить керівництву роздрібних підприємств зробити найбільш оптимальний вибір програмного продукту відносно ціни, функціональності, надійності, зручності користування та ін. (критерії вибору визначаються залежно від фінансових можливостей та побажань об'єкта господарювання).

Серед програмних типів корпоративних інформаційних систем можна виокремити розробки групи західних країн, країн СНГ та вітчизняні розробки.

Серед західних розробок найбільш відомими є: Baan ERP, Oracle Application Axaпта 4.0, SyteLine, mySAP Business Suite, Maconomy, MFG/PRO, Microsoft Dynamics AX/NAV, iScala, Oracle E-Business Suite та ін. Ці корпоративні системи мають високу надійність при використанні (імовірність програмних збоїв, помилок та несанкціонованого доступу до конфіденційних даних практично дорівнює нулю), при впровадженні програмних продуктів надається можливість кваліфікованого сервісного обслуговування та автоматичного оновлення програмного продукту через Інтернет-мережу. Недоліками цих програмних розробок є потреба у встановленні значної кількості додаткових засобів управління (зокрема, інструментів управління електронним документообігом та ін.), висока вартість впровадження та обслуговування, складні дебагери. Програмні продукти Microsoft Dynamics AX/NAV та Oracle E-Business Suite дуже важко адаптувати до законодавства України.

Серед розробок країни СНД популярними є Галактика та Моноліт SQL, впровадження та обслуговування яких має нижчу (порівняно із західними розробками) вартість, яка, додатково, може бути знижена за рахунок замовлення та інсталяції версії з обмеженою функціональністю (це може бути корисним для роздрібних підприємств середнього розміру). Програми мають порівняно високу надійність (рідко дають збої при користуванні та дозволяють обмежити доступ до конфіденційних даних), мають простий дебагер, а тому досить легко переналагоджуються та модернізуються.

Вітчизняні розробки можна класифікувати на дві підгрупи залежно від вартості впровадження, обслуговування та надійності:

1) СВІТ, РАДЖА, Триплан, ІС-ПРО, SIReD Підприємство — найбільше підходять для невеликих торговельних підприємств. Вартість їх впровадження є низькою, проте недоліками є можливість збоїв та помилок при роботі, обмежена функціональність та відсутність можливостей до переналагодження;

2) BS Integrator, DeloPro, GrossBee XXI, КУБ-4, СФЕРА-5, Віртуоз, КУБ-4, КАІ. У цій групі є програмні аналоги з достатньо високою функціональністю, гнучкістю модулів (що надає можливість до їх швидкого переналагодження та швидкої модернізації), надійністю при експлуатації та помірною вартістю впровадження. Такі програмні розробки можуть підійти для роздрібних підприємств великого та середнього розміру.

За функціональними можливостями потребам малого бізнесу відповідають бухгалтерські програми класу міні-бухгалтерія. До цього класу належать програми, призначені для бухгалтерій з малою чи-

сельністю працівників (від одного до трьох) без явного їх закріплення за конкретними розділами обліку. Програми орієнтовані на малий бізнес і реалізують функції ведення синтетичного і вартісного аналітичного обліку, дають змогу вводити та обробляти бухгалтерські проведення, оформляти невелику кількість первинних документів і формувати звітність. На малих підприємствах основна частина робіт припадає на фінансовий облік і значно менша — на ведення управлінського обліку. Цей клас наведений програмами: Фінанси без проблем (фірма Хакерс-Дизайн, Маріуполь), Міні-бухгалтерія (фірма ІС, Москва), Бухгалтерія малого підприємства (фірма Фор, Москва).

Треба зазначити, що на ринку немає універсального програмного продукту, який був би придатним до використання на підприємствах будь-якої форми власності та сфери діяльності.

Отже, при виборі автоматизованої системи обліку необхідно враховувати реальні потреби та можливості підприємства. Крім того, розробники пропонують налагодження своїх систем відповідно до специфічних вимог замовників.

Усі способи інформаційного забезпечення бухгалтерського обліку, а отже, і форми ведення бухгалтерського обліку, мають право на існування. Але визначальними факторами при виборі способів отримання інформації є ціна, своєчасність та повне задоволення вимог системи бухгалтерського обліку.

Тому перехід на нові форми організації торгівлі повинен супроводжуватися збільшенням надійності обліку та контролю.

Для повноцінного обліку система повинна виконувати такі основні функції:

— автоматизація стандартних операцій: реєстрація надходження товару від постачальників, внутрішнє переміщення (склад — торговельний зал), зчитування списку позицій товарів, проданих через електронні контрольно-касові апарати, переоцінка товарів, списання товару (порча, бій, інше), повернення постачальнику, повернення від покупця, продаж за безготівковим розрахунком, переоблік;

— ведення довідників товарів, складів і торговельних залів, постачальників, покупців (за безготівковим розрахунком), матеріально-відповідальних осіб;

— надання інформації: про поточні залишки товарів, залишки на довільну дату, дані про терміни реалізації (для продуктів харчування), історію руху товару, про документи;

— отримання відомостей: оборотно-сальдова (за підприємством, за підрозділами, за постачальниками), товарний звіт, порівняльна (за результатами переобліку);

— отримання фінансової та податкової звітності.

Системи повинні працювати під управлінням операційних систем, з можливістю використання

архітектури клієнт-сервер для можливого функціонування в глобальних електронних мережах, забезпечувати інтеграцію з електронними контрольно-касовими апаратами, підтримку штрих-обладнання для штрихової ідентифікації товарів.

Слід зазначити, що навіть при використанні корпоративних інформаційних систем на практиці процес комплексної автоматизації облікових робіт є доволі містким та не завжди вдалим.

Так, основним чинником, що визначає ефективність автоматизації, є отриманий фактичний ефект від неї, який має відповідати очікуваному (при цьому він має покривати кошти, що витрачені підприємством на здійснення окресленого процесу). У випадку, якщо підприємством у повному обсязі витрачені кошти, що виділені на автоматизацію, а фактичний ефект на визначену дату нижчий за очікуваний (тобто програмне забезпечення не виконує всі необхідні підприємству функції), такий процес є невдалим. Причинами такої невдачі може бути: недосконалість самого програмного продукту, який при використанні дає збої (уникнути цього допоможе використання лише ліцензійних продуктів, що пройшли апробацію та користуються попитом на ринку інформаційних технологій); недостатня кваліфікація персоналу або його нездатність користуватися складними програмами (мінімізувати таку проблему допоможе обов'язкове попереднє навчання персоналу основам роботи з програмним продуктом, що впроваджується як базис створення корпоративних інформаційних систем); не досить ефективна конкретизація вимог та пропозицій з автоматизації облікових робіт.

Конкретизація вимог та пропозицій з автоматизації облікових робіт, на нашу думку, має бути викладена у спеціалізованому положенні, складеному спеціально створеною комісією у складі: керівника підприємства (або його зама); головного бухгалтера підприємства; відповідних зовнішніх фахівців з використання програмного продукту (що планується впровадити для автоматизації обліку).

Однак, слід зазначити, що деталізація положень з автоматизації облікових робіт може бути розширена та формується з урахуванням очікуваного ефекту від такої автоматизації (адже кожному підприємству потрібний суто індивідуальний підхід з урахуванням: особливостей його організаційної структури; масштабів діяльності; специфіки торговельних операцій; обсягу товарної пропозиції та ін.).

Впровадження автоматизованих інформаційних систем, безумовно, вимагає відповідних затрат, насамперед фінансових. Але у кінцевому рахунку дасть можливість зниження комерційних витрат підприємства, за рахунок чого можливо знизити продажну ціну, збільшити оборотність асортименту, його якість і в результаті вивес-

ти підприємство в число стабільних, впевнених суб'єктів ринку.

Висновки. За результатами дослідження сучасного стану процесу автоматизації на підприємствах торгівлі нами встановлено, що, незважаючи на відчутний позитивний ефект від автоматизації облікових робіт (зменшення витрат часу на процес документування, мінімізації кількості помилок у обліку та ін.), значна їх частка автоматизує лише окремі ділянки обліку, наявні також господарські об'єкти, що здійснюють всі облікові операції вручну; найбільш вживаними інформаційними технологіями, що застосовуються, є міні-бухгалтерії та інтегровані системи бухгалтерського обліку, які, незважаючи на простий інтерфейс, мають доволі обмежену функціональність та не забезпечують ефективну організацію бухгалтерського обліку в умовах його автоматизації.

Вважаємо, що для підвищення ефективності автоматизації облікового процесу найбільш доцільним є:

1) використання корпоративних інформаційних системи, широке програмне різноманіття яких дозволяє керівництву роздрібних підприємств зробити найбільш оптимальний вибір програмного продукту (відносно ціни, функціональності, надійності, зручності користування та ін.);

2) використання лише ліцензованих продуктів, що пройшли широку апробацію та користуються попитом на ринку інформаційних технологій;

3) проведення обов'язкового попереднього навчання персоналу основам роботи з програмним продуктом, що впроваджується;

4) здійснення конкретизації вимог та пропозицій з автоматизації облікових робіт.

Такий підхід дозволить досягти очікуваного ефекту від автоматизації облікового процесу на підприємствах торгівлі та забезпечить їх ефективну організацію, коректну роботу програмного забезпечення та відсутність проблем з комп'ютерною грамотністю персоналу облікової служби.

Література

1. Шредер Н. Г. Бухгалтерский учет в оптовой и розничной торговле / Н. Г. Шредер, О. И. Сосяуска, Л. Ф. Терентьева. — М. : Альфа-Пресс, 2005. — 240 с.
2. Патров В. Бухгалтерский учет в торговле и общественном питании / В. Патров. — СПб. : Питер ; БИНФА, 2009. — 102 с.
3. Крылов Э. И. Бухгалтерский учет и анализ деятельности торговой организации / Э. И. Крылов. — КНОРУС, 2005. — 304 с.
4. Бухгалтерський облік в торгівлі : підручник для студентів вузів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця та доц.

Н. М. Малюги. — 2-ге вид. — Житомир : ПП «Рута», 2002. — 576 с.

5. Терещенко Л. О. Інформаційні системи і технології в обліку : [навч. посіб.] / Л. О. Терещенко, І. І. Матієнко-Зубенко. — К. : КНЕУ, 2004. — 187 с.

6. Собко В. В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу /

В. В. Собко, В. П. Завгородній. — К. : КНЕУ, 2000. — 256 с.

7. Саньочька Н. Вдосконалення облікового процесу за умов використання інформаційних технологій [Електронний ресурс] / Неля Саньочька. — Режим доступу : http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/59.pdf.

АННОТАЦИИ

Антошкина Л. И. Рейтинг ВУЗов в мировом сравнении: методы и представительность. — С. 9.

Аннотация. Изложена сопоставительная оценка подходов к разработке рейтингов ВУЗов и дана авторская трактовка их влияния на общественные предпочтения.

Ключевые слова: экономика, образование, университеты и колледжи, объективные и субъективные характеристики, интегральные оценки, рейтинги, действительность и прогнозы, влияние рейтингов на выбор ВУЗа, обратное их воздействие на субъектов экономики.

Авраменко И. В. Финансовое обеспечение как фактор развития конкурентоспособности предприятия. — С. 70.

Аннотация. Рассмотрен вопрос финансового обеспечения хозяйственной деятельности предприятий как фактор развития конкурентоспособности предприятия. Проанализированы существующие подходы относительно определения понятий «финансовые ресурсы», «финансовое обеспечение». Выделены основные принципы, на которых основывается финансовое обеспечение предприятия. Выяснено, что оценивание конкурентоспособности предприятия следует проводить не только через влияние на нее финансовых ресурсов, а учитывать все сферы жизнедеятельности предприятия.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, финансовые ресурсы, конкурентоспособность, факторы развития конкурентоспособности предприятия.

Антошкин В. К. Экономическая и национальная безопасность регионов. — С. 108.

Аннотация. В статье рассмотрены основные аспекты, влияющие на экономическую безопасность Украины и развитие украинской региональной экономики. Выявлены критерии, по которым оценивается экономическая безопасность государства, показано, что экономическая и национальная безопасность государства характеризует степень удовлетворения национальных и экономических интересов страны.

Ключевые слова: экономическая безопасность, национальная экономика, управление безопасностью.

Бритвенко А. С. Масло-жировая промышленность как составляющая области пищевой промышленности. — С. 20.

Аннотация. В статье даны понятия отрасли и классификация отраслей народного хозяйства

и рассмотрена масло-жировая промышленность как составная отрасли пищевой промышленности. Также дана характеристика некоторых корпоративных объединений, занимающих передовые места на рынке масло-жировой промышленности.

Ключевые слова: отрасль, конкуренция, корпорация, масло-жировая промышленность, подсолнечное масло.

Вареник О. Ф., Марченко В. М. Эффективность использования альтернативных источников энергии в частном доме. — С. 75.

Аннотация. В статье проведен анализ потенциала возобновляемых источников энергии. Приведено обоснование эффективности выбора и внедрения одного из альтернативных источников энергии для обычного потребителя, живущего в частном доме.

Ключевые слова: альтернативные источники энергии, энергия ветра, электрогенератор, эффективность малой ветроэнергетики, инновационные ветрогенераторы.

Герасименко А. А. Формирование и развитие экспортного потенциала Украины в условиях глобализации. — С. 22.

Аннотация. Проанализированы объемы внешней торговли Украины, ее динамика и структура. Исследовано товарную структуру отечественного экспорта. Определены главные товарные группы экспорта Украины в экспортной деятельности. Намечены приоритетные мероприятия по совершенствованию структуры экспорта Украины.

Ключевые слова: экспорт, внешняя торговля, внешнеторговый оборот, экспортный потенциал, товарная структура экспорта.

Дульцева И. И. Социальное предпринимательство как фактор развития национальной отрасли туризма. — С. 26.

Аннотация. Исследованы альтернативные пути развития отрасли национального туризма на основе определения его приоритета в экономике Украины, предложено формирование конкурентного социального предпринимательства.

Ключевые слова: отрасль туризма, туристический потенциал, социальное предпринимательство.

Елисеенко Е. В. Влияние инновационной деятельности на конкурентоспособность экономики Украины. — С. 30.

Аннотация. Статья посвящена исследованию формирования конкурентной среды в Украине и

анализу его современного состояния. Определено место Украины в международных рейтингах конкурентоспособности. Проведен анализ инновационной деятельности Украины в динамике и определено ее влияние на конкурентоспособность.

Ключевые слова: конкурентная среда, конкурентоспособность, конкурентная политика, глобальный индекс конкурентоспособности, индекс экономической свободы, инновация, инновационное развитие.

Жигалкевич Ж. М. Инновационная парадигма кластерообразования. — С. 79.

Аннотация. Исследованы теоретические вопросы концепции формирования кластеров взаимодействующих предприятий. Выделены основные направления мотивационного механизма кластеризации и представлены характерные признаки кластеров. Определены принципы создания кластеров. Изучены внутренние связи и разработан перечень видов функциональных связей в кластерах взаимодействующих предприятий.

Ключевые слова: кластер, взаимодействующие предприятия, мотивационный механизм, принципы, связи.

Киосева И. А., Маркова Н. А. Методические подходы к оценке развития человеческого потенциала предприятий. — С. 84.

Аннотация. В статье раскрыто понятие «человеческий потенциал», рассмотрены и систематизированы факторы, влияющие на развитие общества. Проанализированы современные методики оценки человеческого потенциала и обоснована необходимость их совершенствования с целью учета как необходимых, так и достаточных условий человеческого развития.

Ключевые слова: человеческий потенциал, индекс человеческого развития, интеллектуальный капитал, методы и модели прогнозирования.

Княженко И. И., Симонов Р. В. Теоретические аспекты развития агропродовольственного рынка Украины в условиях глобализации. — С. 34.

Аннотация. В статье дано толкование категории «агропродовольственный рынок» как сложной социально-экономической системы с эмерджентным эффектом в виде определенных конкурентных преимуществ. Построена когнитивная модель агропродовольственного рынка Украины в условиях глобализации.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, система, эмерджентный эффект, конкурентные преимущества, когнитивная модель.

Кравцова Е. М. Инновационные подходы к преодолению угрозы банкротства моногородов. — С. 38.

Аннотация. Рассмотрены проблемы монопрофильных городов и градообразующих предприятий. Раскрыта сущность инновационных

подходов к решению социально-экономических проблем и преодолению угрозы банкротства монопрофильных городов: применение элементов государственно-частного партнерства, механизмов «индустриальная диверсификация», «стабильный моногород», «управляемое сжатие», создание инвестиционного паспорта города.

Ключевые слова: моногород, градообразующее предприятие, инновационный подход, модернизация, диверсификация, государственно-частное партнерство, инновационный паспорт города.

Литвинова В. А. Экономическая эффективность: сущность и формы. — С. 43.

Аннотация. В статье рассмотрен дискуссионный вопрос о взаимосвязи понятий «эффективность» и «результативность». Обоснована определяющая роль эффективности, выделены две ее формы — результативность и экономичность. Приведено авторское определение понятия «эффективность».

Ключевые слова: эффективность, результативность, формы эффективности, сравнительная эффективность.

Макаренко Ю. П. Либерализация валютного рынка и минимизация его рисков. — С. 116.

Аннотация. В статье приведено научно-методическое обоснование проблемы стабилизации валютного рынка и постепенного внедрения процесса либерализации с целью расширения возможностей национальных учреждений и организаций в осуществлении внешних заимствований.

Ключевые слова: валютный рынок, либерализация, валютный курс, валютное регулирование, валютная политика.

Настич В. Г. Снижение себестоимости продукции как фактор повышения стабильности предприятия. — С. 87.

Аннотация. Проблема снижения себестоимости продукции является актуальной для всех предприятий коммерческого характера. Но для сельского хозяйства она восстает очень остро и является самой главной на данном этапе развития. В статье рассмотренный вопрос управления расходами как метода повышения финансовой стабильности предприятия. Этот вопрос является актуальным, потому что любое предприятие сферы материального производства или предоставления услуг несет определенные материальные, финансовые, трудовые и другие расходы в процессе ведения собственной хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: себестоимость продукции, производственные затраты, непроизводственные расходы, снижение себестоимости.

Носырев А. А. Инновационные стратегии регионального развития в условиях новой экономики. — С. 111.

Аннотация. В статье исследована роль регионов в условиях усиления глобализационных

процессов, сформулированы основные конкурентные преимущества кластерного развития и интенсификации инновационных процессов, исследованы особенности трансформации стратегии повышения конкурентоспособности региона в условиях новой экономики, предложена стратегия инновационной кластерной модели развития регионов Украины.

Ключевые слова: региональное развитие, трансформационные процессы, новая экономика, кластеры, региональная конкурентоспособность.

Олейник О. А., Олейник Т. И. Учетно-аналитическая информация в бюджетировании бизнес-процессов интегрированных сельскохозяйственных предприятий. — С. 92.

Аннотация. Предложена методика использования учетно-информационных потоков в организации бюджетирования бизнес-процессов агрохолдинга по его структурным единицам на основе расширения функциональной роли управленческого учета.

Ключевые слова: управленческий учет, бюджетирование, агробизнес, принятие решений, информационные потоки, агрохолдинг, управление, отчетность.

Передерий Л. В. Проектирование, реализация и использование интеллектуальных информационных систем в решении разного класса экономических задач. — С. 96.

Аннотация. Статья посвящена исследованию процесса создания интеллектуальных информационных систем, предназначенных для применения в управлении экономическими объектами с целью повышения эффективности их деятельности.

Ключевые слова: интеллектуальная информационная система, экспертная система, проблемная область, база данных, база знаний, жизненный цикл системы, интерфейс, этап проектирования, прототип системы.

Рудая Р. В. Стратегические основы жизнедеятельности предприятия. — С. 123.

Аннотация. В статье исследованы теоретические аспекты сущности финансовой стратегии как составляющей общеэкономического плана предприятия и необходимость ее практической реализации с целью улучшения финансового состояния субъекта хозяйствования и его дальнейшего устойчивого развития.

Ключевые слова: стратегический план, финансовое планирование, финансовое состояние, финансово-хозяйственная деятельность, стабилизация, прибыльность, рентабельность, внешняя и внутренняя среда, жизненный цикл.

Рунчева Н. В. Капитализация как источник корпоративного развития аграрного производства в Украине. — С. 46.

Аннотация. В статье рассмотрены положительные и отрицательные признаки капитализации корпоративных формирований в Украине.

Ключевые слова: капитализация, капитал, корпорация, корпоративное управление, аграрное производство.

Савушкин Д. И. Особенности и закономерности трансформационной экономики в рыночной среде. — С. 49.

Аннотация. Статья посвящена решению актуальной проблемы исследования трансформационных процессов в современной экономике. Представлены результаты анализа основных экономических теорий, где трансформационные состояния являются основным предметом исследования. Показаны преимущества теории кризисов и катастроф для возможностей моделирования трансформационных процессов. На ее основе исследованы основные подходы к моделированию трансформационной динамики. Они позволяют определить место и предназначение трансформаций в экономике, их источники и факторы, характеризовать состояние экономической трансформации, построить их модели.

Ключевые слова: трансформационная экономика, экономическая система, трансформационные состояния, экономическая динамика, моделирование.

Семьян О. В. Эмоциональный капитал как инструмент достижения трудового синергизма на предприятии. — С. 103.

Аннотация. Раскрыта сущность экономической категории «эмоциональный интеллект». Рассмотрены составляющие эмоционального капитала человека и их влияние на формирование эмоциональной культуры персонала предприятия. Исследовано влияние эмоционального капитала на формирование эффективных взаимосвязей в группе, результатом которых выступает повышение эффекта трудового синергизма.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоциональный капитал, эмоциональная культура, синергизм, трудовой синергизм.

Стеченко Д. Н., Безуглый И. В. Организационно-экономический механизм регулирования сферы предоставления рекреационно-туристических услуг. — С. 55.

Аннотация. Сформулировано определение организационно-экономического механизма регулирования сферы предоставления рекреационно-туристических услуг. Представлены практические рекомендации его реализации. Обоснована целесообразность внедрения нормативов обеспечения

территорий объектами рекреационно-туристической инфраструктуры. Определены основные направления разработки градостроительных нормативов для нужд рекреационно-туристической сферы. Раскрыты основные функции организационно-экономического механизма регулирования сферы предоставления рекреационно-туристических услуг и инструменты их реализации.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, рекреационно-туристические услуги, функции организационно-экономического механизма, нормативы обеспеченности объектами инфраструктуры.

Терованесов М. Р. Исследование показателей экономической массы системы высшего образования. — С. 61.

Аннотация. Статья посвящена анализу показателей, характеризующих экономическую массу системы высшего образования. Доказано, что в качестве критерия, по которому могут определяться индикаторы, являющиеся универсальными инструментами для оценки различных характеристик высшей школы, целесообразно использовать уровень ее инерционности.

Ключевые слова: высшее образование, экономическая масса, инерционность, статистический показатель, индикатор.

Ткаль Я. С. Особенности использования информационных систем и технологий в учете. — С. 127.

Аннотация. В статье обоснованы особенности использования информационных систем и технологий в учете. Рассмотрены вопросы внедрения автоматизированной системы учета на предприятии. Определены предпосылки и результаты, а

именно, основные преимущества и недостатки информационных систем учета на предприятиях.

Ключевые слова: информационные системы, процессы учета, технологии учета, документооборот, эффективность.

Фролова Г. И. Оценка инвестиционного климата в Украине. — С. 67.

Аннотация. Рассмотрены методы оценки инвестиционного климата и инвестиционной привлекательности регионов. Исследовано современное состояние инвестиционной привлекательности Украины. Предложены мероприятия, направленные на повышение инвестиционной привлекательности, и направления государственной инвестиционной политики.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, инвестиционная политика, методы оценки инвестиционной привлекательности.

Чуб Ю. В. Организация учета в торговле в условиях автоматизации. — С. 131.

Аннотация. В статье охарактеризовано современное состояние процесса автоматизации на предприятиях торговли и предложены основные пути его оптимизации. Отмечено, что подавляющее количество торговых предприятий автоматизирует лишь отдельные участки учета или осуществляет учет вручную. Предложено использовать лицензированные программы с обязательным проведением предварительного обучения персонала основам работы с программным продуктом, который внедряется.

Ключевые слова: автоматизация, учет, товары, торговля, программный продукт.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антошкіна Лідія Іванівна, ректор Бердянського університету менеджменту і бізнесу, доктор економічних наук, професор.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: економіка вищої освіти, стратегічне управління підприємством.

Авраменко Інна Вікторівна, аспірант кафедри економіки підприємств Донецького національного університету.

85651, м. Вугледар, Донецька обл., вул. Шахтарська, 3.

Наукові інтереси: фінансове забезпечення підприємств.

Антошкін Вадим Костянтинович, викладач Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: соціально-економічна безпека регіонів України.

Безуглий Ігор Володимирович, доцент кафедри туризму Чернігівського державного інституту економіки і управління, кандидат економічних наук.

14033, м. Чернігів, вул. Стрілецька, 1, корп. 1, кім. 204.

Наукові інтереси: формування регіональної політики, рекреаційно-туристичне природокористування, діагностика регіонального розвитку.

Бритвенко Анастасія Сергіївна, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: економіка та управління аграрних і переробних підприємств.

Вареник Ольга Федорівна, старший викладач кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: організація обліку на виробничих підприємствах.

Герасименко Ганна Олександрівна, асистент кафедри менеджменту Київського національного університету технологій і дизайну.

01011, м. Київ, вул. Немировича-Данченка, 2.

Наукові інтереси: зовнішньоекономічна діяльність, експортний потенціал.

Дульцева Ірина Ігорівна, асистент кафедри менеджменту Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка.

91042, м. Луганськ, квартал Дзержинського, 6, кв. 4.

Наукові інтереси: формування конкурентних переваг туристичного продукту на принципах соціального підприємництва.

Єлісеєнко Олена Володимирівна, асистент кафедри менеджменту і туризму Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: підвищення конкурентоспроможності економіки України в умовах світового господарства.

Жигалкевич Жанна Михайлівна, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», кандидат економічних наук.

03179, м. Київ, вул. Уборевича, 9, кв. 66.

Наукові інтереси: створення кластерів.

Кюссєва Ірина Анатоліївна, старший викладач кафедри математики та математичних методів Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: методика викладання математичних дисциплін, застосування математичних методів та моделей в економіці.

Княженко Ірина Іванівна, доцент кафедри математики та математичних методів Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: державне регулювання економіки агропродовольчої системи України.

Кривцова Олена Михайлівна, доцент кафедри міжнародної економіки Донецького національного університету економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського, кандидат економічних наук, доцент.

83087 м. Донецьк, пр. Панфілова, буд. 128, кв. 20.

Наукові інтереси: банкрутство економічних агентів; антикризовий менеджмент; облік зовнішньоекономічної діяльності.

Літвінова Вікторія Олександрівна, старший викладач кафедри економіки підприємства Одеського національного економічного університету, кандидат економічних наук.

65029, м. Одеса, вул. Скидановська, 9, кв. 46.

Наукові інтереси: конкурентоспроможність продукції, ефективність діяльності, економічна безпека підприємства.

Макаренко Юлія Петрівна, професор кафедри банківської справи Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, доктор економічних наук, доцент.

49101, м. Дніпропетровськ, проспект Кірова 22, кв. 117.

Наукові інтереси: фінанси, банки та банківська справа.

Маркова Наталя Олександрівна, старший викладач кафедри математики та математичних методів Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: математичне моделювання бізнес-процесів, застосування математичних методів та моделей в економіці.

Марченко Віталій Михайлович, старший викладач кафедри економіки підприємств Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: організація обліку на виробничих підприємствах.

Настич Вікторія Григорівна, асистент кафедри економічної теорії Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: розвиток сільськогосподарського виробництва.

Носирєв Олександр Олександрович, доцент кафедри фінансів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», кандидат географічних наук, доцент.

61129, м. Харків, проспект Тракторобудівників, б. 107-А, кв. 9.

Наукові інтереси: інвестиційна діяльність, міжнародна економіка.

Олійник Олег Олександрович, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук, доцент.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: інтеграційні процеси у сільському господарстві.

Олійник Тетяна Іванівна, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук, доцент.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: управління виробничою складовою інтегрованих сільськогосподарських підприємств.

Передерій Людмила Василівна, доцент кафедри інформаційних систем і технологій Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: системний аналіз, інтелектуальні системи, аналіз даних.

Руда Раїса Василівна, старший викладач кафедри фінансів і кредиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: державні фінанси, страхування та страхові послуги, грошово-кредитні відносини.

Рунчева Наталя Вікторівна, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук, доцент.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: корпоративне управління економікою сільського господарства на регіональному рівні.

Савушкін Дмитро Ігорович, аспірант кафедри економіки підприємств Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: управління інвестиційною діяльністю.

Сем'ян Ольга Вячеславівна, асистент кафедри менеджменту і туризму Бердянського університету менеджменту і бізнесу.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: стратегічний розвиток підприємства, продуктивність праці персоналу.

Стеченко Дмитро Миколайович, професор кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», доктор економічних наук, професор.

03057, м. Київ, пр. Перемоги 37, корп. 1, кім. 244.

Наукові інтереси: регіональна економіка і управління, менеджмент.

Терованесов Михайло Румелійович, декан факультету «Інфраструктура та економіка залізничного транспорту» Донецького інституту залізничного транспорту Української державної академії залізничного транспорту, кандидат технічних наук, доцент.

83004, м. Донецьк, вул. Артема, 195, кв. 9.

Наукові інтереси: вища освіта в системі глобальної економіки.

Ткаль Ярміла Сергіївна, доцент кафедри бухгалтерського обліку Сумського національного аграрного університету, кандидат економічних наук.

40021, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160.

Наукові інтереси: бухгалтерський облік і аудит.

Фролова Галина Іванівна, доцент кафедри менеджменту і туризму Бердянського університету менеджменту і бізнесу, кандидат економічних наук, доцент.

71118, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, 117-А.

Наукові інтереси: інноваційно-інвестиційні фактори розвитку регіону.

Чуб Юлія Володимирівна, доцент кафедри бухгалтерського обліку Сумського національного аграрного університету, кандидат економічних наук, доцент.

40024, м. Суми, вул. Кірова, 160.

Наукові інтереси: облік, аналіз, аудит.

БЕРДЯНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ І БІЗНЕСУ

Наукове видання

**ВІСНИК
БЕРДЯНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
МЕНЕДЖМЕНТУ І БІЗНЕСУ**

Випуск 2(26)'2014

Науковий економічний журнал

Українською, російською та англійською мовами

Технічний редактор *Д. В. Акіндєєв*

Підписано до друку 06.06.2014 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура «NewtonС». Друк — різнографія.
Ум.-друк. арк. 16,74. Обл.-вид. арк. 16,02.
Наклад 150 прим. Зам. № 037.

Видавництво та друк ТОВ «Юго-Восток, Лтд».
83055, Донецьк, вул. Р. Люксембург, 2б, оф. 211.
Тел./факс: (062) 305-50-13; www.yugo-vostok.com.ua.
E-mail: dakindeev@yandex.ru; zakaz@yugo-vostok.com.ua.

Свідоцтво про держреєстрацію:
серія ДК №1224 від 10.02.2003 р.

Аспірантура

У Бердянському університеті менеджменту і бізнесу відкрито аспірантуру зі спеціальностей:

08.00.03 — Економіка та управління національним господарством;

08.00.04 — Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності);

08.00.05 — Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка;

08.00.07 — Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика;

08.00.08 — Гроші, фінанси і кредит;

08.00.09 — Бухгалтерський облік, аналіз і аудит;

08.00.11 — Економіко-математичне моделювання

з відривом та без відриву від виробництва.

До аспірантури приймаються особи, що мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста або магістра.

Вступники до аспірантури подають на ім'я ректора наступні документи:

- заяву,
- особовий листок з обліку кадрів з фотокарткою,
- автобіографію,
- копію диплома про вищу освіту,
- медичну довідку про стан здоров'я за формою № 086-О,
- посвідчення про складені кандидатські іспити,
- список опублікованих наукових праць і винаходів або реферат з обраної наукової спеціальності та складають конкурсні вступні іспити: зі спеціальності, філософії та іноземної мови.

Паспорт, диплом про вищу освіту подаються вступниками особисто.

Приєм документів до 15 вересня.

Документи подавати або надсилати за адресою:

- Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Свободи, буд. 117-А, к. 309, відділ аспірантури.
- Довідки за телефоном **(06153) 6-48-57**.
- Додаткову інформацію можна отримати на сайті: <http://bumib.edu.ua/>.

Спеціалізована вчена рада

У Бердянському університеті менеджменту і бізнесу функціонує спеціалізована вчена рада К 18.143.01, яка має право приймати до розгляду та проводити захисти дисертацій на присвоєння наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальностями:

08.00.03 — «Економіка та управління національним господарством»,

08.00.04 — «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)».

- Довідки за телефоном: (06153) 64-9-45;
- Додаткову інформацію можна отримати на сайті: <http://bumib.edu.ua/>.